

Вінницька обласна державна адміністрація
Вінницька обласна рада
Хмельницька районна державна адміністрація
Хмельницька районна рада
Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту історії
України НАН України при Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Громадський комітет «Вялікая Літва – гістарычная памяць Беларусі»

СИНЬОВОДСЬКА БИТВА 1362 РОКУ І УТВЕРДЖЕННЯ КОРІАТОВИЧІВ НА ПОДІЛЛІ – МОГУТНІЙ ПОШТОВХ ДО РОЗВИТКУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ КРАЮ

**Матеріали міжнародної наукової конференції
(м. Вінниця, 24 листопада 2017 р.)**

Вінниця
2017

ББК 26.891 (4Укр)
УДК 908 (477.4)

Редакційна колегія:

С. Д. Гальчак (голова), член-кореспондент УАІН, доктор історичних наук, професор, *Л. В. Баженов* (співголова), академік УАІН, доктор історичних наук, професор, *Ю. А. Зінько* (співголова), кандидат історичних наук, професор, *М. Н. Дорош* (відповідальний секретар), Почесний краєзнавець України, *А. В. Войнаровський*, кандидат історичних наук, доцент, *К. В. Завальнюк*, кандидат історичних наук, Почесний краєзнавець України, *М. Ліннік*, краєзнавець (Білорусь), *В. П. Тимошенко*, краєзнавець (Білорусь).

Синьоводська битва 1362 року і утвердження Коріатовичів на Поділлі – могутній поштовх до розвитку та європейської інтеграції краю: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Вінниця, 24 листопада 2017 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2017. – 184 с.

ISBN 978-611-530-011-6

© ПП Балюк І. Б., 2017
© Автори статей

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні учасники міжнародної наукової конференції! Дорогі наші гості! Від імені ректорату, професорсько-викладацького колективу Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, який сьогодні в черговий раз гостинно запросив і зібрав усіх Вас, від себе особисто, щиро вітаю Вас із початком роботи поважного зібрання. Від усієї душі зичу успіхів, адже питання, яке Ви розглядаєте, досить важливе, складне та неоднозначне.

На превеликий жаль, до сьогодні залишається недооціненим величезне значення історичної Синьоводської битви, що значно ослабила силу Золотої Орди і, незважаючи на подальші потуги правителів цієї могутньої середньовічної імперії, призвела у підсумку до її остаточного територіально-політичного розпаду в 20-х роках XV століття. З-під влади завойовників звільнилися великі території руських (українських) земель, у тому числі дорогий кожному подолянину наш прабатьківський край, було започатковано цивілізаційну переорієнтацію на захід, інтеграцію руських земель з європейськими народами і державами на нових засадах.

На жаль, до цього часу остаточно не локалізовано місце цієї грандіозної вікопомної битви. Одні дослідники відносять її на береги річки Синюхи, що на Кіровоградщині, інші – річки Сниводи на Вінниччині, хоч останнім часом з'являється все більше переконливих аргументів на користь Сниводи. Сподіваюсь, ваша конструктивна наукова дискусія у значній мірі дасть відповідь на це складне питання, а заодно – сприятиме відродженню правдивої української історії.

Подвиг визволителів Поділля, здійснений 655 років тому, не повинен губитись у мороці забуття. Йому – вічно жити у нашій вдячній пам'яті!

Наталія ЛАЗАРЕНКО,
ректор Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського

БАЖАЮ УСПІШНОЇ РОБОТИ!

Шановні друзі!

Від імені керівництва Вінницької обласної державної адміністрації, її голови Валерія Вікторовича Коровія дозвольте щиро і сердечно привітати вас – людей одержимих, неспокійної вдачі, наскрізь пройнятих любов'ю до рідного краю, матері-України, з початком роботи міжнародної наукової конференції.

Як писав наш видатний земляк, письменник Михайло Панасович Стельмах, «...з любові до рідного краю, матері-землі починається людина. Не можна любити того, чого не знаєш. Пізнання історії свого народу й любов до нього нерозривні». Тому справа, яку ви робите, варта найвищої похвали.

Територія Вінниччини – це об'ємна книга історії, в якій спресовані століття. Її сторінки – це і місце стоянок первісної людини, і ареал численних археологічних культур, серед яких особливо примітна унікальна трипільська, пам'яток якої чи не найбільше в Україні – понад 300 поселень, і тиверські та улицькі княжіння, і частина, як наголошували окремі історики, загадкової Болохівської землі, і древня Брацлавщина, і Кальницький (Вінницький), Брацлавський, Уманський, Барський, Подільський полки Козацької держави Богдана Хмельницького, і сучасне Східне Поділля. Це – і буремні події громадянської війни, і жахи штучно організованого більшовицькою владою голодомору 1932 – 1933 років – геноциду українського народу, і трагізм політичних репресій, і незагойні рани Другої світової війни, і велич перемоги над гітлерівськими загарбниками, і трудові звершення в ім'я побудови світлого майбутнього, і боротьба за проголошення незалежності України, і відстоювання її суверенітету та цілісності у нинішній неспокійний час путінської агресії.

Великий перелік згаданих фактів засвідчує бурхливий плин історичних процесів у регіоні, є своєрідним відлунням

подій, що впливали на його економічний і соціальний розвиток, віддзеркаленням здобутків і втрат, поразок і перемог місцевого населення, котре ніколи не корилося гнобителям і поневолювачам, не раз із попелу та руїн потом і кров'ю відроджувало рідну землю, було непохитним у боротьбі за кращу долю, справедливість, власне світле майбутнє.

В літописі Вінниччини також чимало ратних сторінок. Як відомих, так і невідомих. Одну з них, про Синьоводську битву, яка через шість з половиною сторіч постає із небуття, належить привідкрити вам.

Переконаний, що історична Синьоводська січа була саме на нашій подільській землі, у басейні миловидної Сниводи, в районі Уланова, Воронівець, Хмільника, інших населених пунктів Хмільницького району. Бо ж не на берегах Синюхи, а Сниводи до цього часу збереглося стільки могил, курганів, що в народі звуться татарськими, руськими, литовськими. Бо ж саме тут знаходять значну кількість артефактів – елементів тогочасної зброї. Тому слід докласти зусиль, щоб не втратити свідчення давнини для науки, для утвердження нашої державності.

Бажаю вам успіхів в остаточній локалізації місця битви, яка зорею визволення осяяла наш край. Не забуваймо, що пролита кров визволителів будить пам'ять, стукає в серця небайдужих і вдячних нащадків.

Тож пам'ятаймо про подвиг величних предків! Шануймо їх!

Олександр КРУЧЕНЮК,
заступник голови Вінницької обласної
державної адміністрації

ЧАС МІФІВ ТА ВИГАДОК МИНУВ...

Цьогоріч святкуємо 655-у річницю історичної Синьоводської битви. Маємо дві версії щодо місця її проведення – за Вікіпедією, це на річці Сині Води, тепер – Синюха, притока Південного Бугу, в районі сучасного села Торговиці Новоархангельського району Кропивницької області.

Ми, вінничани, особливо – відомі наші історики та краєзнавці, відстоюємо найбільш вірогідну, на наш погляд, думку: битва русько-литовського війська Великого князя Литовського Ольгерда Гедеміновича з ордами монголо-татарських правителів Поділля була саме на нашій, подільській землі, у районі сіл Уланова, Воронівець, міста Хмільника.

Там Хмільницька районна влада вже відкрила пам'ятний знак українським, білоруським і литовським воїнам, які полягли тут у ті вікопомні роки.

Значення Синьоводської битви важко переоцінити, бо там ще задовго до Куликовської битви 1380 року, вірогідно, що між 24 вересня і 25 грудня 1362 року, ця перемога суттєво підірвала могутність Золотої Орди, допомогла Ольгердові відвоювати у татарів Київ, поклала початок звільненню східнослов'янських народів з-під монголо-татарського поневолення.

Історики давно сперечаються і не можуть ніяк дійти згоди з місцем цієї битви, часом її проведення... і чи взагалі вона була, як, до речі, і Куликовської битви, бо слідів її, якщо вірити, то величезного побоїща, з численними жервами ніяк не знаходять археологічні експедиції та самодіяльні пошуковці.

На користь нашої версії, що Синьоводська битва, все-таки відбулася на нашій вінницькій землі, на річці Синюха, є численні археологічні знахідки – фрагменти тогочасної зброї – наконечники стріл і списів, уламки мечів, кінська упряж, кольчуги і панцері...

Досьогодні на полях при Сниводі добре помітні і ще не розорані геть насипані давні могильники – такі собі братські поховання полеглих у тій кривавій січі воїнів трьох держав...

Тому нам потрібно, нарешті, відмовитися від старих історичних та ідеологічних догм. Тим паче, що при владі більше не має п'ятої промосковської колони, що заперечувала все національне, патріотичне. В державі взято курс на віднайдення, дослідження і збереження, правдиве висвітлення і з аргументами в руках відстоювання фактів власної історії, як це давно роблять передові європейські держави, що на них ми рівняємося в євроінтеграції.

Як в ті давні часи, коли спільно, плечем до плеча, стояли руські (не плутати з російськими) полки з Литви, України і Білорусії проти загарбників, так і нині кращі їх сили допомагають дружній Україні перемогти путінських найманців, котрі не бажають визнавати європейських цінностей і стандартів, жити за ними.

На місці Синьоводської битви час створити спільними зусиллями України, Литви і Білорусі меморіальний комплекс, куди обов'язково пойдуть туристи з багатьох країн світу. Потрібно при підримці місцевої та обласної влади продовжити навесні 2018 року археологічні розкопки та історичні дослідження з метою поповнення колекції доказів своєї правоти про справжнє місце Синьоводської битви.

Годі сором'язливо мовчати і байдуже опускати очі. Правда, вона кличе нас! За Правдою майбутнє!

Вадим ВІТКОВСЬКИЙ,
головний редактор журналу «Вінницький край»,
радник голови Вінницької обласної ради зі збереження
національної спадщини, член ради Міжнародного
товариства «Україна – Білорусь», член Національної
спілки письменників України, Заслужений журналіст
України

З ПОВАГОЮ ДО ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Шановні учасники конференції, усі, хто з великою повагою і пошаною ставиться до історичної пам'яті, героїчного й стражденного минулого нашого народу, рідного краю! Від імені мешканців Хмільницького району висловлюємо Вам щиру вдячність за добру справу, яку Ви робите, – розкриття маловідомих сторінок минулого, встановлення істини, правди та справедливості.

Як і кожен куточок нашої мальовничої Вінниччини, Хмільницький район має давню самобутню історію. Наша земля в свій час входила у славнозвісне Болохівське князівство, вона тісно пов'язана з національно-визвольною боротьбою українського народу на чолі з Богданом Хмельницьким. Тут пролили свою кров українські козаки гетьмана Івана Виговського, полковника Івана Богуна. На цій землі написаний цікавий історичний твір – «Хмільницький літопис». Тут сталися битви гайдамаків під час Коліївщини, польських повстанців 1830 – 1831 років. Тут активно діяли загони народного месника Устима Кармалюка, а пізніше чинили відчайдушний опір повстанці Якова Гальчевського під час визвольних змагань. На цій землі прославили себе воїни-визволителі під час Другої світової війни. Всього й не перерахувати.

Найвірогідніше, що саме на цій землі сталася й історична Синьоводська битва 1362 року русько-білорусько-литовських військ під проводом литовського князя Ольгерда проти ординських ханів Качибєя, Котлубуга і Дмитра-Солтана, яка поклала початок визволенню Поділля від золотординського іґа, а після утвердження в краї Коріатовичів – дала могутній поштовх до розвитку та європейської інтеграції регіону. Підтвердженням того, що саме на берегах Сниводи відбулася славетна січа, є численні новітні напрацювання істориків та краєзнавців, наявність ще й нині побіля сіл Уланів, Воронівці, Рибчинці, Зозулинці, Сербанівка та інших непоодиноких

руських і татарських курганів-могил, віднайдені численні артефакти, народні перекази.

На жаль, до цього часу місце битви остаточно не локалізоване, як і не відійшли у минуле численні ідеологічні міфи та свідомі перекручення істини. У все більшого загалу хмельничан визріває переконання, що битва сталася не на Синюсі, а на Сниводі. Проте остаточно слово за Вами, шановні науковці, невтомні дослідники.

Тож бажаємо Вам успіхів у розкритті невідомих чи навмисно спотворених сторінок історії. Ваші зусилля примножують єство народу, додають йому сил, збагачують духовно, допомагають усвідомити справжнє місце в процесах розвитку світової цивілізації, впевненіше крокувати у майбутнє.

Євгеній БУТКЕВИЧ,
голова Хмельницької районної
державної адміністрації,
Зоя БОНСЕВИЧ,
голова Хмельницької районної ради

Микола ДОРОШ

БИТВА НА СИНІЙ ВОДІ 1362 РОКУ – ТРИУМФ РУСЬКО-ЛИТОВСЬКОГО ВОЇНСТВА

Синьоводській проблематиці – реальне висвітлення

Протягом багатьох століть князі, царі, королі, імператори, генеральні секретарі та вчорашні деякі науковці воюють зі справжньою історією України. Вони чітко усвідомлюють, що знання – це не тільки сила, але й влада. Чим менше ми знаємо свою дійсну, реальну історію, тим легше нами управляти. Історія – це досвід багатовікового життя цілого народу. І якщо відібрати цей досвід, народ поступово гине, перетворюючись у просте населення. Іншими словами, перетворюється в натовп, який можна направляти куди завгодно. Отож і народ, який не зберіг своєї справжньої історії, можна спрямувати, ніби військо, проти кого завгодно.

Вивчаючи і аналізуючи праці різних авторів про битву 1362 року на річці Синій Воді, намагався реально відтворити хід історичних подій, що були в ті часи. Наводячи неспростовні факти, висунув свою версію всього ходу дій. У ній літописи та першоджерела детально і злагоджено вписуються у реальний хід подій. Ніхто інший не розглядав саме такої схеми цієї битви.

Знаю, що в деяких наукових колах істориків, дослідників і краєзнавців України, Литви, Білорусі моя праця викличе протиріччя, а можливо й осуд. Адже науковці багато літ писали книги, статті, використавши у цій темі напрацювання Фелікса Шабульда та інших дослідників, де битва 1362 року прямо пов'язана із Синюхою. Безперечно, їхня думка враховувалася й на

міжнародному рівні, і, насамперед, у Литві, Білорусі, Польщі, Росії...

Друкуючи свою працю, ставив єдину мету: аби світ дізнався **правду**. Відображення об'єктивної історичної реальності – головне в усій історичній науці.

Сьогодні з висоти національного відродження ми можемо справедливо оцінити цю перемогу, яку здобуло військо трьох братніх народів – литовського, білоруського та українського під проводом князя Ольгерда. Хоч як її фальшували всілякі лженауковці, значення цієї битви дійсно величезне. Адже Ольгердова перемога відкрила для Литви шлях на Поділля, чим зумовила відродження нашого краю. А татарські орди після такої ганьби вже не змогли відродити свою силу і міць.

Зробимо короткий екскурс в історію.

У 1259 році монголо-татарські завойовники підкорили все Поділля. Більше ста років населення краю терпіло гніт Золотої Орди. На загарбаній території завойовники встановили податкові округи, так звані тьми. Всі тьми на Поділлі об'єднувалися в один улус, за яким закріпилася назва Подільський. Від цього часу татари повністю володіли цією територією і постійно зміцнювали оборонні позиції цих земель. Пізніше літописці наголошуватимуть, що це була татарська територія «з отчича і дідича».

Але поки литовці толерантно жили з татарами, не виникало між ними ніяких сутичок, було все добре і мирно. При потребі, обидві сторони спільно воювали проти зазіхань Польщі на подільські землі. Та надалі бачимо інше: татарські володарі Поділля перейшли в 1356 г. на бік Казимира, тому й почалися між ними і Ольгердом протиріччя, які й призвели до рішучої боротьби у 1362 році.

Дослідник Арсеній Ратушний так описує той період: «У 1354 році на Поділлі був великий голод. Польському королю праглося збільшити свої доходи, а найбільше – насадити католицьку віру. Під час війни Казимир випросив у Папи

Климент VI дві булли. В одній з них Папа зобов'язував польське духовенство оголосити хрестовий похід проти Литви. Під час війни князів Любарта і Ольгерда Гедиміновичів з польським королем Казимиром північна територія Поділля належала татарам і вони повинні були її захищати. Татари вступили у союз з Литвою і допомагали їй у війні з Казимиром. Через деякий час польський король схилив татар на свій бік. Довідавшись про зухвалість і зраду, литовський князь Ольгерд у 1362 році оголосив війну татарам, і, на річці Синя вода розбив військо трьох татарських ханів-князів... Після завоювання Литвою за Пониззям закріпилась назва Поділля. (Данилів літопис, с. 49). Його Ольгерд віддав чотирьом синам свого брата Коріата: Юрію, Олександрю, Костянтину, Федору, які управляли усім Поділлям, «іменууючись» його князями й господарями».

Виникає запитання, а при чім тут землі нинішньої Кіровоградщини?

При ознайомленні з текстами найдавніших джерел – літописів про доленосну для України битву на Синій воді бачимо, що жоден із давніх фоліантів ніде ні разу не говорить про **Сині Води**, навіть не згадує про них. Так-так! Саме термін «**Сині Води**» у текстах літописів взагалі відсутній.

Предмет багаторічних дискусій по цій темі єдиний: де, все, таки, відбулася вікопомна подія: на Сниводі, яка раніше носила назву “**Синя вода**” чи на Синюсі, яка на деяких західноєвропейських мапах писалася “**Сині Води**”?

Здавалося б, питання надто просте, подивись у тексти літописів і сумніви зразу ж відпадуть. Проте великоросійська, а пізніше радянська методологічна думка, це питання розглядала по-іншому, а саме з позицій своєї великодержавності. Свідомо нав'язувалася власна лінія трактування події. Синя вода – це і є Сині Води, які знаходилися на землях Кіровоградської області, нині – це річка Синюха.

Вважаю, що для наукової точки зору таке трактування є абсурдом. Адже першоджерела цього не підтверджують.

Та, проте, до цієї ідеологічної думки прив'язувалася з певною метою визначальна для України, Литви і Білорусі Синьоводська битва. Іншими словами, уже на початку визначення місця битви потрібно було стояти у глухому кутті, від якого – лише тупцювання на місці, або блукання манівцями. Саме це й робили молоді вчені та зі стажем наукової борні. Вийти за межі проторованої імперської стежки було недопустимим. Свідомо нехтувалися праці українських світочів історичної думки М. Грушевського, І. Крип'якевича, Н. Полонської-Василенко та ін. Ніде, ні за яких обставин не дозволялося публікувати бодай невелику статтю, протилежну наявним методологічним засадам.

Прикро й те, що цю точку зору науковці насильно нав'язували (і роблять це й нині) навіть у шкільні та студентські підручники з історії. Тобто свідомо і ціленаправлено фальшують і перекручують викладене у першоджерелах літописах. Отож уже зі шкільних парт та студентських лав майбутнім громадянам України нав'язується неправда, фальш і плазування перед колишньою офіційною імперською точкою зору.

Чому офіційна наука тримає саме таку позицію? Чому на краю кута не ставить правди і ще раз правди?

А тому, що доведеться перечити самому собі, своїм науковим ступеням, монографіям та дисертаціям. Як можна самому собі перечити? Нехай десь там ентузіасти пробують щось доводити всеодно їх “писанина” не отримає визнання.

Пригадаймо, до 650-ї річниці Синьоводської битви дискусія на конференціях розгорілася обнадійлива. Здавалося, офіційна наука розбереться, легко стане на бік правди, зуміє в собі перебороти раба колишньої методології, стане на шлях істини, реальності і об'єктивності в усіх напрямках цього питання. Та цього не сталося. Нині відзначаємо 655-у

річницю вікопомної події, яка докорінно змінила вектор історичного розвитку України, але знову чуємо стару, заїждану пластинку: “Річка Синюха – це Сині Води”.

Більше того, у новому підручнику з історії України для учнів 7 класу саме так й написано. Тож хочеться запитати цих авторів – де, в якому літописі, першоджерелі говориться, що ця битва відбулася на **Синіх Водах**? Хіба ж можна отак легковажно ставитися до викладу історії рідної України?

Хочеться кричати від навмисної фальші за повернення до старих імперських ідеологем. Чому ми й надалі танцюємо під чужу дудку? Ми на простих питаннях рідної історії спотикаємося й тримаємося за поли чужої великоімперської свити.

Негативом по локалізації легендарної битви заповнено й Інтернет – світову інформаційну мережу. Із усього його загалу, а кількість статей понад сотню, лише кілька дослідників називають річку Синю воду правильно. Тобто не перекручують на чужий кшталт. Деякі “знавці” поєдинку пробують “аргументувати” свої погляди, вказуючи, що кіровоградські науковці спираються на дані археологічних розкопок, а вінницькі стійко стоять на своїх позиціях. Тож і хочеться запитати таких коментаторів, на що саме спираються кіровоградці? На печі-тондири, середньовічні бані (лазні) чи на уламки каналізаційних кладок?

Ми ж ведемо мову про битву, а не про заснування Малої Торговиці (так ранніше називалося це селище). А відтак, ніяких фактів перебування там литовців під час битви покищо не віднайдено. Більше того, логіка вказує, коли була Мала Торговиця, то десь на Богу, згідно “Хроніки” Мацея Стрийковського, була й Велика чи просто Торговиця? Чи не так? Де, в якому документі, вказано про Торговицю на Синюсі? Ніде!

Це лише один епізод із загальної полеміки. Подібного десятки. Взагалі деякі “науковці” трактують битву у домис-

лах, без реальних фактів і аргументів. Натомість вінничини спираються на реальні факти і артефакти, виходячи не з пустих слів, а з першоджерел-літописів, праць українських світочів історичної думки – Михайла Грушевського, Івана Крип'якевича, Наталії Полонської-Василенко та ін.

Нелегко писати ці рядки, вступати у безглузді дискусії, які не варті уваги, чути докори в Інтернеті та пресі. Та, в кінці-кінців, дослідіть детально це питання, шановні науковці, в тому числі й археологічно. Адже, наголошую, на Кіровоградщині півтора десятка років шукали сліди битви, але так і не знайшли. Вінниччина чекає на ваші дослідження і на поставлення крапок над “ї”. Чорні археологи торгують відкрито артефактами битви, пробують розкопувати навіть могили, а наука й далі твердить своє: Синюха – це річка Сині Води на Кіровоградщині. Тож на кого працюємо, панове?!

Такою позицією офіційної науки стосовно локалізації доленосної для України битви, ми підриваємо авторитет своєї держави у відносинах із братніми нам Білоруссю і Литвою. Адже ці народи, як ніхто інший, спільно з Україною (Руссю) своїми воїнами нанесли вирішальний удар невисним ординцям у далекому 1362 році. Їх це питання особливо болить, це їх свята історія, вони гордяться нею. Це й наша спільна історія. Тож скільки можна її обкладати фальшуванням, вигадками? Майбутні покоління неодмінно дошукаються істини, проклянуть нашу байдужість, млявість і небажання прислужитися Матері-Україні.

Отож, якщо ж науковці, в тому числі й Кіровоградщини, хочуть довести свою правоту, то хай науково доведуть, що всі згадані вище першоджерела-літописи, повторюю, літописи, а не хроніки та наступні книги, писали неправильно назву річки. Вона називалася не “Синя вода”, а “Сині Води”. Тобто так, як на деяких західноєвропейських мапах.

Якщо ж цього вони довести не в змозі, то нехай в усіх своїх вислідах трактують назву річки з першоджерела, тоб-

то з *літописів*, а не довільно, перекручено з подальших книг та праць вчених.

Чому я на це звертаю особливу увагу? Потрібно знати всім, що крім річки Сині Води XVI – XVII ст. на нинішній Кіровоградщині (за деякими західноєвропейськими мапами), у XIII – XV століттях на землях сучасного північного Поділля існувала річка **Синя вода**, яка нині носить назву **Снивода**. Про це вказує також Словник гідронімів України. Там річки Сниводи – немає, а є – Синя вода.

Прямо дивно. Як науковці не можуть побачити, що всі літописи пишуть назву річки, де відбулася битва, лише у **однині – Синя вода**? І ні в якому разі немає в першоджерелах запису у множині – *Сині Води*. **Це архіважливо!** Для дослідника найголовнішим є першоджерело, а не наступні напрацювання вчених.

У множині, вперше вжив цю назву Мацей Стрийковський у “Хроніці” аж у 1580 році, хоча він там пише про урочище “Сині Води”, а не про річку. А між тим і цей історик мав на увазі не Синюху, а Сниводу. Та навіть французький інженер Г. Боплан писав і мапи складав із назвою Синюха, а не Сині Води. Щодо Сниводи, то ним записано Синя вода, як у Михайла Грушевського.

Так от, не знайшовши наприкінці 16 століття річки Синя вода, Мацей Стрийковський вказав: «...*дійшли до урочища Сині Води*». Річка Синя вода у цей час мала вже дещо змінену назву – «Снивода», а відтак М. Стрийковський написав «урочище Сині Води». Подальші дослідники також не дуже переймалися цим топонімічним казусом, вони просто тлумачили даний документ без реального підгрунття.

Лише правда і ще раз правда повинна прокласти свою стежину для майбутнього України. І ніякі повідомлення у світовій мережі, хоч би як їх не приправляли спеціалісти по фальшуванню, не будуть сталими, направляючими, основними. Вони будуть лише каменем спотикання для пошуку реальностей.

Хочу зауважити й те, що, пишучи свої книги, розглядав усі варіанти проблеми. Свідомо ставав і розвивав протилежні погляди у висвітленні теми. Та при детальному опрацюванні події, завжди вертався до єдино вірного маршруту литовсько-руських військ по українських землях.

Отож давайте, хоча б побіжно, згідно літописів, а не вигадок “дослідників”, пройдемося реальним шляхом походу великого Ольгерда на Поділля до Синьої води (нині Сниво-ди). Ознайомимося із тими важливими віхами і глибоко задумаємося, чого і за чим князь прямував саме сюди, залучаючи своє військо до важливого доленосного походу.

Похід до Синьої води – через Волинь

Довгий час історики, всіляко перекручуючи літописні тексти, старалися довести, що Ольгерд свій вікопомний похід робив не через Волинь, а з півночі на Лівобережжя, у напрямку Києва. Проте вони уникали і ніяк не могли прокоментувати документ із першоджерела – літопису Красинського. А у ньому Ольгерд йшов у цей важливий похід через Волинь: **«Коли пак князь великыи Витовт поехал з Литвы до великого Луцка, а князь Великыи Ольгирд пошол в поле з литовским войском и побил татаров на Синей Воде»** [21].

Дванадцятирічний князь Вітовт також їхав із військами. Його шлях пролягав лише до Луцька. Ольгерд повів сили далі на південь, через Корчев (Коршев), де відбулася сутичка з ординцями, які контролювали «Київський торговий путь» до Польщі. В Корчеві війська з'явилися в третій декаді серпня. Литовці встановили тут свою владу. Поселення було загадковим. Це, найбільш вірогідно, – Корчеськ, Корець на Рівненщині.

У раніших документах зустрічаємо: *«Изяслав велел смотреть за Глебом сыну Мстиславу II. Молодые князья поехали на восток, и когда достигли города «Корческа», что в бассейне реки Случь, Мстислав II сказал Глеб – езжай к*

своєму отцю, а то волость отця моего по реку Горынь» [8, с. 229].

«Изьяславу Давидовичу великий князь (Юрій Довгорукий – М. Д.) дал город на Волини Корческ» (1155 р) [8, с. 254].

О. Русина повідомляє, що в реєстрі «київських» міст був Корчеськ – (Корець), «котрий як і все Погориння, в другій половині XII ст. ввійшов до складу Волинської землі, де й залишався у 80 – 90 рр. XIV ст., становлячи власність Острозьких» [22, с. 71].

Назва «**Корчеу**», трансформувалася в «**Коршеву**». Поселення мало різний правопис. Суфікс «ськ» (ск) у слові «**Корчеськ**» міг випасти при написанні.

Рогозький літописець повідомляє «взяли Коршевъ». У «Словнику староукраїнської мови XIV – XV ст.», в заповіті Якова Войни, сина Немири, матері своїй, жінці і сестрі у 15 ст. на Волинській землі, зазначено наступне: «и я ...зписую матце своей Анне Немириной ... Коршев» [24, с. 197].

Сучасна назва з'явилася наприкінці 14 століття. Тоді відбувалось формування української мови під дією контактних утворень на *-ець*. Наприклад, Кам'янець, Липовець. Місто стояло на межі з Київськими землями.

У 12 – 14 ст. головну роль в економіці Корчева відіграла торгівля. У 1341 році Любарт надав праправнуку Данила Галицького Федору Острозькому Острозький уділ із містами Острог, Заслав, Корчев. Останній взяти не вдалося. Його контролювали татари. Підтримуючи поляків у боротьбі з Ольгердом, ординці володіли Корчевом. А коли Литва з Польщею залагодили стосунки, татари й далі контролювали цю магістраль. «Київський путь» йшов на Білгород – Кучар – Мутижир – Мичеськ – Возвягль – Корчев – Дорогобуж – Пересопницю – Польщу – Центральну Європу [6, с. 278].

Як деяке доповнення у розв'язанні питання місцезнаходження (локалізації) прадавнього літописного Коршева (Корчева), може слугувати також нинішнє село Коршив

Здолбунівського району Рівненської області. В Інтернеті про нього йдеться:

«Коршів – населений пункт. Назва якого ще загадкова. Про Коршів уперше сповіщає акт 1486 р., де серед іншого читаємо: *«записую матце своей Анне Немириной село Коршев»*. Проте більш достовірне свідчення найдавнішої згадки села знаходимо у грамоті 1497 р. У ній 30 вересня великий литовський князь Олександр дарує гетьманові Костянтину Острозькому маєтності кількох сіл, серед яких і є «Коршев».

У 1499 році видано акт, за яким «коршовским крестьянам» надано право використати для своїх потреб частину деревозвалів, спричинених буревіями, котрі пошкодили також і забудови селян.

За скаргою 1518 р., в «имении с. Коршев» виявлені збитки, заподіяні повинню прирічковим посівам. У тому ж році «в лесу близ Коршова» було схоплено 5 грабіжників, що обкрадали пасіки ...»

Як бачимо, цей населений пункт стоїть неподалік древнього Острога – володіння князів Острозьких. Тож вповні може бути Коршовом згаданим у літописах.

Саме тут почалася зав'язка Синьоводської баталії. Розв'язка наступила південніше, на Синій воді. Розгромивши татар, торговий шлях став литовським, Поділля – вільним від ординців. Вільним став Галіїв (Соляний шлях), що проходив із Києва на південний захід.

Мета 66-річного Ольгерда була – вигнати татар із Волині, Поділля, Київщини, приєднати багаті землі до ВКЛ, маючи торгові магістралі. Невже міг князь нехтуючи становищем Любарта, Коріатовичів, Острозьких, йти аж на далеке Придоння (за Ф. Шабульдом)? За чим?

Дослідників збивала назва *Білобережжя*. Крім Іпатіївського літопису [12, с. 54], дослідник А. Гудзь-Марков пише: *«В 1231 г. Андрей Венгерский вновь вступил на Русь. Венгры двигались к «Белобережью». Из Киева от Данила*

в сторожах поехал боярин Володислав. Венгров зустріли в Белобережсье и «бились» с ними через реку Случь «и гониша до реки Деревной» [8, с. 418].

Галицько-Волинський літопис повідомляє: «...двинув рать Андрій-королевич на Данила і пішов до [города] Білобережжя. А [боярин] Володислав їхав у сторожі од Данила з Києва. І стрів він рать у Білобережжі, і билися вони через ріку Случ, і гонили [угри] їх до ріки Деревної (нині Деревичка – ліва притока ріки Случ)» [15, с. 389].

Отож, Білобережжя знаходилося біля Случі. А ріка Деревна протікає неподалік болохівського містечка Деревич. Це град на місці Острополя – маєтку Острозьких. У літописах вказано, що билися через «Случ і гонили до ріки Деревної». На північний схід й протікає ріка Деревна. Неподалік Острополя протікає Синя вода (Сниводи). Дослідник О. Галенко висловив думку, що в ті часи існував Білобережський улус, куди входили і Коршев, і Синя Вода [2, с. 141].

Назву Звенигорода «дослідники» ототожили з топонімом «Звенигородка». Але ж Звенигород – це містечко південніше Києва, що стояло на шляху до Білої Церкви, а звідти – на Чорний шлях. Володимир Антонович писав, що київський Звенигород знаходився на березі ріки Стугни. При написанні М. Стрийковським «Хроніки», Звенигорода вже не існувало. Наголос дослідниками зроблено на Звенигородку біля Синюхи. Щоб мати зручний шлях до Києва, розвивати європейську торгівлю, потрібно було розгромити татар на пограниччі, що проходило біля Синьої води – Сниводи. Після битви Ольгерд просувався північним Побожжям і Пороссям. На шляху до Києва захопив Звенигород і, увійшовши в Київ, вигнав з нього баскака і князя Федора. Тут же на стіл посаджено Володимира.

Це підтверджує Михайло Грушевський: «...посадження Володимира в Київ, коли б хто хотів це ближше датувати, можна класти коло р. 1363» [7, с. 78]. Історик Ст. Кучин-

ський в 30 – роках ХХ ст. наголосив, що битва відбулася в околицях міста Синя вода.

Потрібно звернути увагу, що за Вітовта його дано татарським уланам. Містечко відродилося з назвою «Уланів». Історик Василь Ляскоронський наголошує: *«в період володіння цією землею Коріатовичами, татари це, володіли частиною Поділля. Тут близько місць.., біля яких відбулася битва Ольгерда, були відведені місця для поселень татарам»* [13, с. 415].

Якщо битва відбулася на річці Синюсі, то коли тоді Коріатовичі володіли Присинюшшям і де там були поселені татари Тохтамиша? Коріатовичі володіли Поділлям. Тут були поселені татари на місці граду Синя вода, де виникло з часом поселення «Уланів». Град у 1434 році стає укріпленням Хмельницького староства, і невдовзі, як прикордонний, отримав Магдебурзьке право. У привілеї говорилось: *«Надаємо їм та їхнім нащадкам, знищені добра наші Уланова в окрузі Хмельницькій на відстані 20 миль від Хмельника, де був замок Уланів, поблизу кордону татарського»* [11, с. 21].

Тому й битва відбулася поблизу литовсько-татарського граниччя. У Люстрації Хмельницького староства бачимо: *«...дано право осадити пустиню Уланів на шляху татарському, над потоком Синьовода. Той Уланів лежав при кордоні литовському, впираючись в Чуднівську волость, що до Острога належала, на шляху, котрим татари ходили». У цім місці «ставків два на потоці Синьоводськім», а також «Передміщани за потоком Синьоводи два роки тому почали заселятися...»* [16, с. 166].

Дослідник О. Галенко писав: *«Османський султан Баєзід, прагнучи уникнути розгрому Великої Орди, пропонував ханові прикочувати до Білої та Синьої води»* [3, с. 143]. Білою водою кочовики називали Бог (Ак-су). Тут було місце збору татарського табору. Автор наводить витяг з польсь-

ких джерел: *«Pustinia Ulanov przy shlakie thatarskiem nad potokiem Sinovoda»* [1, с. 82].

За М. Карамзіним ми знаємо, що в ті часи слово «пустиня» означало відокремлене поселення. Вказане місце кочівників було місцем базару, який став зародком міста. Град стояв на перетині торгових шляхів, що сполучали Європу з Києвом, Прибалтику з Чорномор'ям. Тому логічним виглядає існування поселення у місці збору орд.

Історик К. Тарасов вказував: *«Маршрут движения сильно зависел от источников воды, поскольку надо ежедневно поить десятки тысяч лошадей. Одним из мест стоянок стали берега реки Синяя вода. Здесь путь войску Великого Княжества преградили в первой половине сентября объединенные силы Качубея, Кутлубуга и Дмитра»* [26, с. 7].

А тепер візьмемо координати з «Книги Великому Кресленню», вони вказують: *«Вверх по реке по Бокгу 50 верст пала в Бокг речка Синяя вода, а на речке на Синей воде, 70 верст от Бога град Синяя вода»* [7].

Отже, місце впадіння Сниводи в Бог буде точкою відліку довжини, про яку йдеться. Річка впадає в Бог біля села Іванів Калинівського району. Це поселення є відправною точкою. Відміряємо відстань 50 верст за течією Богу. Цим місцем є південна частина Вінниці (Старе місто). Якщо звідти відкласти 50 верст і ще 20 верст вверх проти течії Сниводи, разом 70 верст, то це буде нинішнє селище Уланів, яке стоїть на місці граду Синя вода. По річці з Уланова до Вінниці – 70 верст.

Тетяна Гедзь у статті «Чи існував насправді «город Синя вода?» робить спробу вияснити розташування граду на річці Синюсі. Навівши витяг з «Книги Великому Кресленню», проаналізувавши давні карти, дослідниця заявляє: *«...можно зроби́ти висновок... населеного пункту чи укріплення з такою назвою ніколи не існувало»* [4].

Дійсно, такого граду на Синюсі не існувало. Але таке містечко існувало на річці Синя вода (нині Снивода). Координатні ознаки це підтверджують. Фелікс Шабульдо вказував,

що на березі Синюхи раніше було поселення Малі Торговиці, яке з часом отримало назву без ознаки – Торговиці. Повідомлення підкреслює, суттєвих змін у назві не сталося.

Не було й «Литовської Задонщини» на що вказував Фелікс Шабульдо. Уявімо: важкоозброєна, в панцирах, шоломах, зі списами та мечами, піхота, легкоозброєна піхота, вершники, сотні й тисячі різноманітних повозок зі спорядженням, провізією, фуражем, стінобитні пристрої, розтягнувшись на 30 – 40 і більше кілометрів, улітку, в гарячих степах, йдуть небезпечними татарськими володіннями, за сотні кілометрів, щоб десь на придонській р. Сосні завоювати якийсь Коршев. Що це за град? Навіщо він здався Ольгердові? Яке значення він мав? Чому заради нього литовському війську виносити нелюдські умови? Вози були дерев'яними, вісі робилися зі стовбурів дерев, колеса вирізалися з колод, металевих маточин ще не знали. Залізні обід до коліс і металеві вісі з'явилися набагато пізніше. Повозки не витримували далекого шляху, ламалися, змашування тручих частин колеса й вісі ще не знали. Не було досконалої збруї, битих шляхів.

Гваніні так описував транспортний засіб 15 ст.: *«оси телег деревянные, колеса шириной 30 см. с одного куска дерева, а упряж не имела ременного крепления»*. *Формирование 6 полков в 30-и тысячное войско, если учесть что на коня – 3 м. дистанции, на пешего воина – 1 м., на телегу – 7 м., то такой отряд займет 45 – 50 верст* [5].

Наголошу, Синьоводські землі утворюють в складі ВКЛ адміністративно-територіальну одиницю «грунти Синьоводські». У Люстраціях 1545 року вказано межі Пиківської волості, де звернуто увагу, що ця земля спочатку звалася «грунтами Синьоводськими» і об'єднувала басейн Сниводи, впадаючої зліва у Бог, будучи затисненою між староством Хмельницьким, та волостю Слободищенською Житомирської Київщини. На заході, стикаючись із Вінницьким староством, кордон на півдні досягає знову витоків Синьоводи [20, с. 322]. **Синьо-**

водських ґрунтів і вказаних меж земель нема біля Синюхи, тож про яке ототожнення Синьої води з літописів із цією річкою можна говорити?

Василь Лучик, доктор філологічних наук з Кіровоградського (нині Кропивницького) університету, вивчаючи питання топоніміки, вказував, що там *«не зафіксовано явних топонімів литовського походження»* [3, с. 62]. На Хмельницькій землі Вінниччини топонімів того періоду надто багато.

Науковець О. Брайченко наводить лист кримського хана до короля Сигізмунда-Августа: *«...которые в рочища есть по Богу по реце и по Синеи воде...»*, і що тут *«Саин-цара (Батия), Езюбека, Чаанъбека кочовища были»* і татари *«и до сих часов у tych кишенях есть похованы и тепер тые кешени стоят»* [29, с. 58].

Якщо цей уривок взяти стосовно півночі Поділля, то видно, що в середині 16 ст. ці землі перебували під владою Речі Посполитої. Тут дійсно є могили (кешени) татарські. У Зозулинцях, Воронівцях, Білому Рукаві, Сербанівці вони й нині носять назву татарських. Тож в листі хана йдеться про володіння біля Синьої води (Сниводи), а не Синюхи.

«Словник гідронімів України» аргументує назву Сниводи польською мовою *Siniowoda* [23, с. 513]. Ця територія відійшла до Польщі, то й вимова була дещо іншою.

Дослідник О. Добровольський пише: *«В літературі побутувала думка, що битва... при Синіх Водах, де Ольгерд розбив татар, сталася на берегах Синюхи. Але в дійсності битва мала місце на берегах Сниводи, яка впадає в Південний Буг між Вінницею і Хмельником. Помилка в локалізації битви сталася, через те, що у польській літературі назва подавалася то як Sinowoda, то як Sniwoda. Помилки не припустився М. Грушевський, який на карті «Українські землі у складі Польсько-Литовської держави перед 1569 роком» показав річку Синя вода між Хмельником і Вінницею»* [10]. Нашу думку яскраво підтверджує і цей автор.

М. Стрийковський пише, що війська Ольгерда: «...з перемогою повернулися на Поділля, де мешкали татари... Ольгерд теж легко розгромив та вигнав їх з Подільського краю» [17]. Логічно обдумаємо сказане. Якщо повернулися, значить знову прийшли на місце, де перебували раніше. А це – місця побоїща біля Синьої води, а також Хмельник (Божський) та Торговиця (Вениця). Чому Ольгерд повертає знову на Поділля?

А тому, аби закріпити за Коріатовичами ці землі. А ще забрати трофеї: обози, табуни коней, зброю, поранених воїнів для випровадження у Литву. Адже звідси на північ проходив зручний шлях, яким із перемогою можна повертатись до рідних місць.

А чи були Малі Торговиці на Кіровоградщині отією Торговицею з «Хроніки» М. Стрийковського? Знаємо, на Волині поселилися Гедиміновичі. Наприкінці 40-х років того ж 14 ст. вони оволоділи місцевістю, де був осідок, що переріс пізніше у поселення з назвою Вінниця. Звідси відкривався путь до Немирова, Браслава і... Ладижина. З іншого боку – Хмільника, Меджибожа і в глибину Поділля. Тут була важлива переправа, якою здійснювалася колонізація вверх і вниз по Богу. У 15 – 16 ст. Торговицею був також острів на Богу – Кемпа. На нього вказує М. Стрийковський, йому вторить дослідник Коялович, це описує Н. Молчановський. До острова приставали торгові кораблі, підведено мости для під'їзду по сухопутті.

Науковець В. Чорний зазначає: «Волино-галицька земля і Поділля мали велике значення для економіки Русі. Після того, як кочові племена перекрили шлях до Криму, Прикарпаття стало єдиним джерелом постачання солі. Через галицько-волинські землі й Поділля пролягали торговельні шляхи на захід, що робило їх однією з головних ланок європейської торгівлі» [27, с. 191].

Навіть у шкільних підручниках пишеться, що величезний міжнародний торговий шлях проходив з Києва на Га-

лич – Перемишль – Краків – Прагу – Регенсбург – Трір та чисельні його відгалуження на Угорщину, Австрію, польські князівства тощо. (Н. М. Гупан та ін. Історія України. – К., 2015. – С. 140).

Безперечно, з Києва він йшов на Галич через північні території Поділля, а відтак й по Синьоводських грунтах, або ж через Торговицю на Богу, де формувалися величезні валки зі збіжжям та продуктами тваринництва, в основному м'ясом. Останній шлях був пожвавленим в основному взимку із використанням санного транспорту.

У самій Вінниці *«існували Єрусалимський, Староміський ринки, торжища на Хлібній, Новобазарній, Тюремній площах, на Торговій вулиці, на Торговій площі на Калічі, куди перемістився Єрусалимський ринок»* [27, с. 191].

Побужжя було важливою територією у проведенні торговельних операцій. Палкий дослідник історії Вінниччини Валентин Отамановський звертає увагу: *«В парі з господарчим розвитком Вінницької волості зростає роль Вінниці як економічного осередку в товарообміні поза межами волості*. Він характеризує шляхи, які проходили через Вінницю:

- *шлях до Чорноморського побережжя,*
- *шлях до Волощини й Туреччини,*
- *північно-західні шляхи,*
- *шлях на Галицьке Підгір'я (Коломийський шлях)* [19, с. 184].

Отже, Торговиця на Богу стала вигідним місцем для виникнення великого ринку і поселення, була стратегічним пунктом, оволодіння якою, давало доступ до міжнародної магістралі, і прибутків ВКЛ

За план-схемою Вінниці XIV – XVI ст. бачимо, що тут Бог робить вигин, коліно. Сюди, ніби у величезну лійку, стікалися торгові потоки. Острів перегороджував Бог, був як «забара». Тут й контролювалися оті потоки. Виникло по-

селення Забарів пізніше Сабарів, що означає перепону, виступ на річці.

У Новій Вінниці велика площа знаходилася під ринком, а прилегла вулиця носила назву Ринкової. Автор зауважує: *«Внаслідок іміграційного руху вінницька людність розвивається на дві адміністративні одиниці, давніша громада має свого виборного вїйта, нова міщанська громада маючи також свого вїйта, є вже під старостинською юрисдикцією»* [19, с. 157].

Новозбудована міська осада стала окремою од Вінниці адміністративною осадою. Волость із *«густим залюдненням та товаровим сільським господарством»* зародилася на теренах Вінницького повіту ще в 60 – 90-ті роки XIV ст. Процес, пов'язаний із втягненням території *«в сферу впливу балтійського та чорноморського ринків (насамперед першого)»* [19, с. 196].

Отож Нова Вінниця народилася із торговиці. Торгові шляхи були і у 14 ст. з півдня Вінниччини на Корець – Корчевськ (Коршев). Глейтовна грамота 1448 р., в якій владика Іван надає вільний прохід послів воеводи Стефана через землі ВКЛ, говорить: *«Мы приказуем вамъ... шобы есте тыхъ его послов изъ ихъ слугами добровольне пропускали по нашому господарству... от границы от Брасловля тою дорогою на Веницоу... на Корець...»* [9, с. 500].

Отже, тут проходила торгова дорога з півдня на північ ВКЛ і навпаки. Тому-то й звільняв цю землю Ольгерд, треба було налагодити торгівлю з Європою. Знав про Торговицю й М. Стрийковський, припасувавши її до розповіді. Прочитуємо його: *«Вони звільнили від татар Торговицю, залишки мурів якої ще й нині (на 1582 рік – час написання «Хроніки») стоять в гирлі Богу».*

Знаємо, що у 1558 році у Вінниці на острові Кемпа в гирлі Богу зведено на кам'яних мурах дерев'яну фортецю. В результаті пожежі 8 жовтня 1580 р. твердиня знищена. У 1582 році *«залишки мурів»* цоколя ще стояли *«в гирлі Богу»* та на правобережжі.

З історії Вінниці бачимо, залишки отих «мурів» описані в усіх нарисах про місто, їх застав компілятор. Торговиці (раніше Мала Торговиця) на Синюсі знаходиться на достатній відстані від Богу, тому ототожнювати її з Торговицею в «Хроніці» М. Стрийковського, немає ніяких підстав. Бо де, в такому випадку, вона взялася, коли на 1580 – 1582 роки лише залишки мурів від неї застав компілятор? Хто, коли її побудував, заселив, а згадок не залишив? Навіть Г. Боплан не згадує про забудову Малої Торговиці на Синюсі. Тож Торговиця на Богу була зруйнована. «Хроніка» М. Стрийковського наголошує про «залишки мурів». Від того часу Торговиця біля Вениці, як окрема адміністративна одиниця перестала існувати. Її поглинуло давніше адміністративне об'єднання із назвою **«Вениця»**. В. Отамановський у своїй книзі пише: *«...після перенесення Вінницького*

замку на правий берег Богу 50-х рр. 16 ст. м. Вінницю перенесено тоді також на правий берег» [19, с. 174].

Отже, до цього часу Вінниці на правому березі Богу не існувало, а що тут знаходилося? Була Торговиця. Витоки Вінниці починаються з поселення на березі річки Вениці (нині Віннички), а не на Південному Бузі. Від давнішої осади Вениці ймення перейшло до зруйнованої торгової адміністративної одиниці з окремим управлінням.

Про неї було відомо купцям багатьох країн. Якби це не так, то місто на Богу не носило б назви Вінниця. Хроніст уточнює, що залишки мурів знаходилися саме на Богу, а не Синюсі. Якби тоді була одна Торговиця, автор відмітив би це без уточнюючої обставини місця. Натомість ми бачимо пряму вказівку на **Торговицю на Богу**. Компілятор визначився яку саме Торговицю він мав на увазі. Щодо Торговиці на Синюсі, то це поселення носило означення «Мала Торговиця». За логікою була десь й Велика, або просто Торговиця. Чи не так? Звільнивши торгове місце, Ольгерд зайняв важливий перехід через Бог.

Проживаючи неподалік, Коріатовичі бачили вивіз цим шляхом хліба та інших продуктів своєї праці до Європи. Тож необхідно було взяти важливий перехід під контроль. А ще – спровадити трофеї отримані від Синьоводської битви. Тому у литовських планах цей перехід мав архіважливе значення. Сюдою війська перебравлися на лівий берег, і рушили у напрямку Прилуки до Білої Церкви, а затим й до Звенигорода, Києва.

Дата Синьоводської битви 14 – 16 вересня є логічно вірною. Після подій, наприкінці літа у Коршеві (Корчеві), 10 – 12 днів хоронили мертвих, збирали зброю, налагоджували правління...

Затим ішли до Синьої води 130 кілометрів також біля 10 днів. У середньому, майже 20 – 22 дні пройшло від взяття Корчева до битви на Синій воді. Війська вдень могли долати не більше 12 – 15 кілометрів. Більше – ні, за воїнами зав-

жди гнали худобу для харчування військ. А її без випасу гнати не можна. Обози теж не могли прискорено пересуватися, час витрачався й на приведення до ладу зброї, амуніції, ремонту повозок.

Не могли бути на півночі Поділля татарські верблюди аж наприкінці жовтня – листопада, коли в природі не було трави. Коні, худоба теж потребували щоденного випасу. Не могли війська у кінці жовтня-листопада долати стільки кілометрів за добу, коли світловий день був надто коротким, а ще розпочиналися затяжні осінні холодні дощі, а там і морози, сніги. Ночівля війська під відкритим небом не могла бути тривалою. Ці чинники потрібно враховувати. Тому події на Синій воді відбувалися виключно в середині вересня. Коли ще було тепло і вдосталь трави для випасу.

Гляньмо з іншого боку. Ольгерд не був ворогом руського (українського) люду, він не йшов у похід у липні та першій половині серпня. У цей час проходить дозрівання врожаю і починається його збір. А хліб гріх знищувати походами свого війська. Зерно було головним мірилом усіх цінностей, основним продуктом харчування і вивозу. Ми знаємо, татари залишили болохівські поселення, аби люди «орали пшеницю й просо». Логічно, до завершення збирання, (середини серпня), війська Ольгерда не йшли у похід. Часом збору баскаками данини хліба в натурі є кінець серпня і перша половина вересня. Знав Ольгерд, що зі збором врожаю, зразу ж починається його масовий вивіз на європейські ринки. Хіба він міг допустити, щоби хліб, відібраний у люду, був вивезений? Тоді на яку підтримку руського населення йому сподіватися?

Тому й розпочав правитель похід по торгових шляхах наприкінці літа. Хліб відвозився наприкінці серпня – у вересні, поки ще була суха погода, в достатній кількості корму – трави. У жовтні-листопаді настають затяжні холодні дощі, а потім вони переходять, із пониженнями температури, у сніг. Бездоріжжя, розкислі шляхи, водні перешкоди,

снігові заметілі нанівець зводять будь-яку торгівлю. Чи могли купецькі торгові хлібні валки йти у сльоту і непролазну багнуку у жовтні-грудні, коли ще й світловий день був надто коротким? А ще й підводи були недосконалыми: вісі – дерев'яними, колеса без металевих ободів, без маточин, не було й ремінного кріплення, не знали ще змашення «тручих» частин... Безперечно, ні! Тож, зайнявши своє поселення Коршев, Острозькі в ньому встановили власне правління. Появилися противники нових порядків, котрі напевне підбурювали населення. Довелося силою наводити покірність.

Пройдемо тепер шляхом опонентів. Читаємо у Ф. Шабульда: *«Примечательно в организации антиордынского похода Киева, ставшего местом сбора и операционной базой литовско-русских войск»* [28, с. 67]. Із Києва Ольгерд повів війська за 600 км. до Коршева на Тихій Сосні. Повернувшись із Придоння, його сили проходять мимо Канева і Черкас, ще 750 км. через непрохідний Чорний ліс, до Синіх Вод – Торговиці, де відбувається битва. Затим, князь веде війська до гирл Дніпра і Богу Білобережжям ще 650 км.

Чого і за чим він туди ходив? Навіщо виснажував свої війська на місцевості, де ніхто не проживав? Зробивши гак біля Чорного моря, Ольгерд через пусті степи пішов на Білу Церкву за 600 км. Встановивши тут своє правління, князь згадав, що «забув» зайти у Звенигородку. Війська з «радістю» здолали ще 100 км. зворотного шляху. Далі надійшла команда, йти знову на Київ, а це 150 км. без доріг. Приблизна загальна цифра кілометражу складатиме майже 1800 км. Після взяття Києва Ольгерд **знову веде** свої військові сили **на південь (?)**, щоби знову очистити від ординців землі «від Києва і Путивля...» до гирла Дону і Волги, Кафи, Азова і Криму, Таврії і Перекопу.

Що це за тактика та стратегія були у Ольгерда, щоби робити такі необдумані безглузді походи? Де тут логіка?

Бо ж надалі ще раз говориться, литовці звільнили від татар: «...від Києва і Путивля аж до гирла Дону».

Виходить, на Придоння Ольгерд водив двічі свої війська? З якою метою? Кудюю Ольгерд пройшов до Торговиці на Синюсі з лівого берега Дніпра? Бродів не було. Чому ординці дозволили пройти своїми землями ворогу? Чому степовики покинули свої «з отчича і дідича» землі на золотому хлібному Поділлі та пішли аж до Синюхи, чому вони не стояли на прикордонні з Литвою???

Розглянемо реальну схему походу. Від Коршева до Любара – 100 км. Від Любара до граду Синя Вода – 30 км. Від граду Синя Вода до Торговиці (Вінниці) – 75 км. Від Торговиці (Вінниці) до Білої Церкви – 150 км. Від Білої Церкви до Звенигорода – 50 км. Від Звенигорода до Києва – 15 – 20 км. У підсумку – 420 км. Можемо порівняти 1800 і 420 км. Перша схема походу є дуже сумнівною. Ми знаємо, що мережа річок змушує шукати броди аби перебратися на протилежний берег. З упевненістю можемо говорити, що війська Ольгерда при першій схемі змушені здолати більше 2 тис. км., а при другій – майже 500 км., що є логічнішим.

Якщо ж візьмемо думку Фелікса Шабульда: «Цей наступ склав головний зміст антиординської воєнної кампанії 1362 р. і був реалізований у двох походах литовсько-руських військ: першому, на південь Дніпровсько-Донського межиріччя аж до гирла Дону і Азова... і другому, що досяг гирла Дніпра і Південного Бугу і під час якого відбулася Синьоводська битва» [29, с. 14], то кілометрів ймовірних походів надто прибавиться.

А тепер узагальнююче означу переваги прихильників Сниводи, як Синьої води. Нам документально та наглядно відомо:

- *місце битви,*
- *могили загиблих воїнів,*
- *підтвердження у періоджерелах,*
- *підтвердження у працях істориків, краєзнавців,*

- залишки зброї (артефакти),
- інкорпорація саме цих земель до складу ВКЛ,
- топоніміка Присниводдя,
- вперше згадано гради Хмельник, Вінницю, Брацлав, ряд сіл,
- усна народна творчість...

А тепер ще одна особливість. Якщо вважатимемо, що у «Хроніці» М. Стрийковського війська Ольгерда дійсно минули Канів і Черкаси на шляху до Синьої води, то потрібно відшукати ці поселення на Волині. За 15 кілометрів від Острога, розташоване давнє поселення Кунів (раніше Канів). Крім цього, у Володимирецькому районі є поселення Каноничі, у Новоград-Волинському – Кануни, у Старокостянтинівському – Кантівка, а Волочиському – Канівка. Вірогідним може бути Канів неподалік Острога. Воно належало Любарту, а тому не потребувало вмішання Литви. Існував у ті часи й град Ханів (Канів) поблизу Липовця, що нині на Вінниччині, про що вказує дослідник О. Роговий.

Черкаси були і є у Пустомитівському районі, Ковельському, Черкавщина – у Чортківському, Черкасівка – у Віньковецькому. Дослідник «Списку руських городів дальних и ближних» М. Тихомиров повідомляв, що на 1396 рік було три гради з такою назвою: у Польщі, на Поділлі і на Дніпрі. Можемо припустити, згадані в «Хроніці» Черкаси були на Поділлі, куди й прямували війська Ольгерда. Це, ймовірно, Черкасівка Віньковецького району. У «Хроніці» не вказано, що Ольгерд минув Канів і Черкаси на Дніпрі. Тому вірити у дніпровські Канів і Черкаси є помилкою.

Досліджуючи 45 років цю епохальну битву побачив, яку величезну стіну байдужості потрібно здолати, аби восторжествувала істина і правда. Ця стіна створена передусім бюрократичними чиновниками різних рівнів. Саме ця «еліта» є настільки, за словами Л. Лук'яненка, «забамбулена» попередньою ідеологією, що й нині, після 25 років Незалежності нашої держави, вперто стоїть і наполегливо мусує

стару, хибну, промосковську версію про Куликовську битву, про те, що Синьоводська баталія – це сутичка місцевих феодалів з татарами на річці Синюсі...

Отож давайте ще раз коротенько означимо, чому Литві, Польщі та Росії було вигідно трактувати версію, що Синьоводська битва відбулася на берегах річки Синюхи на території нинішньої Кіровоградщини.

Щонайперше, для Литви, аби показати віддалені окраїнні землі Русі, куди Ольгерд зі своїми військами ходив, аби розгромити ординські військові сили і приєднати до Литви.

Щодо Польщі, то вона проводила політику домагань, а тому претендувала і прагнула безпосередньо володіти землями аж до Синюхи, особливо ці наміри посилювалися після уній і утворення державного об'єднання Польщі й Литви – Речі Посполитої. Від того часу ці українські землі були на вустах магнатів і шляхти. За них велися криваві війни і військові сутички, що спричинило виникнення військових рухів, козацтва.

А тепер погляньмо зі сходу. Чому Московія (Росія) вперто притримувалася лише такої версії. Насамперед, тому, аби показати, що ніякого звільнення українських земель від татарщини Великим князівством Литовським не було. А головну роль у звільненні відіграла Москва (згадайте міфічну Куликовську битву), а не Литва. Останню показували загарбником, окупантом, гіршим, аніж татари. А якщо в когось виникнуть сумніви і в майбутньому науковці захочуть проводити дослідження, розкопки на берегах Синюхи (як річки Синьої води), то нехай шукають. Попри їх намагання і старання, не буде знайдено нічого, щоби говорило про битву на Синій воді. Отож, висновок напроситься сам собою – Синьоводської битви, як такої, просто не було. А якщо й була, то вона мала розміри невеличкої сутички. А відтак, розмови про велику битву – це вигадка, що яскраво підтвердили археологічні розкопки. А тому ніякої визвольної

місії литовці не здійснювали в Україні. Вони були загарбниками і довгий час володіли нашими землями.

Як бачимо, й нині, у 655-у річницю вікопомної битви, московський сценарій досить ефективно й енергійно впроваджується в життя. Це яскраво видно на прикладі недавніх 15-річних досліджень Синьоводської битви кіровоградськими науковцями. Своїми висягами вони, по суті, заперечують напрацювання справжніх, так званих «буржуазних», а по суті патріотів-істориків України.

Великоросійські ідеологи навіть близько не могли допустити, щоби історична наука бодай згадкою вказувала на об'єднавчу роль ВКЛ в боротьбі проти ординського панування. Першість повинна належати лише Московії. Прикро, але й наші сучасні, доморошені історики, як наприклад, медієвіст Ф. Шабульдо в бесіді з білоруським дослідником В. Тимошенком наголошував: *«А чи була ця битва взагалі?»*. Дослідниця з Кіровоградщини І. Козир в листі до голови Хмельницької районної ради теж зауважує: *«Дехто висловлює сумніви навіть щодо реальності самого факту цієї події»*, тобто реальності Синьоводської битви.

Таким чином нівелювання і поступове викреслення з пам'яті населення славетної переможної битви успішно втілюється. Більше того, розміри і масштаби битви дослідники завжди надто применшували, аби показати, що це була невеличка, локальна сутичка Литви з місцевими феодалами.

Якщо ж ми будемо й далі йти у цьому проторованому попередніми ідеологіями фарватері, то дійсно, розкопки на Кіровоградщині саме це й показали. Отож, висновок – битви не було. Бо й жодної могили, артефактів там за 15 років не знайдено. А відтак, інтерес возвеличення подвигу русько-литовських сил не затребуваний суспільством. Питання не варте уваги.

Але це ж не так! Чи маємо ми моральне право забути, викреслити з пам'яті своєї і майбутніх поколінь ратний подвиг наших попередників? Скажете, ні! Тоді навіщо ми зно-

ву мусуємо стару хибну версію локалізації події на Синюсі? Хіба ще мало доказів і аргументів? Хіба ще мало проведено конференцій і наукових круглих столів? Де взагалі будь-яке наукове доведення, обґрунтування, що важливий поєдинок відбувався в степах, аж на Синюсі? Їх нема. То чого безпідставно триматися за стару московську хибну версію?

Осторонь стояти тоді, коли вершиться неправда на державному рівні не гоже. Не можна щоби фальшування минулого торувало шлях у завтрашній день. Із хибною історією гарного майбутнього не буде.

Неодноразово заявля: якщо мої напрацювання є невірними, то нехай науковці спростують мою думку, доведуть, що літопис Красинського каже неправду. Хай науково доведуть, що Коршев – це не Корець, а Коршева на придонській річечці Сосні. Що давнє Білобережжя знаходилося не на Случі, а на Правобережжі Дніпра, аж до гирла, а тому галицько-волинський літопис каже неправду, бо не двигав рать угорський Андрій-королевич на Данила біля города Білобережжя, бо такого города не було. І не билися вони через річку Случ, і не гонили угри їх до ріки Деревної (лівої притоки Случі). Тобто, нехай аргументовано доведуть, що згаданий літопис пише неправду. Нехай докажуть, що Ольгердові непотрібні були торгові і биті шляхи до Європи, які пролягли через Поділля, через Бог, а потрібна була аж в диких степах якась Мала Торговиця на Синюсі. Хай доведуть, що М. Стрийковський помилявся і хибно вказав на Торговицю на Богу, замість Торговиці на Синюсі. Хай доведуть, що нинішня Торговиця на Синюсі не носила раніше ознаки Малої Торговиці. Нехай докажуть, що Звенигородом із «Хроніки» виступає не однойменний град на історичній річці Стугні, як вказував В. Антонович, а поселення Звенигородка на Гнилому Тікичі... Таких запитань можна поставити десятки.

Отож бачимо, що руйнування історичного минулого та його спотворення – є одним із найдієвіших способів позбав-

лення народу його історичної пам'яті. Тому вважаю, що це – найголовніша, визначальна причина наших бід.

Потрібно, на кінець, усім дослідникам доєднатись до реальності і правди. Адже європейський вибір, тобто цивілізований шлях розвитку, вперше офіційно був проголошений і розпочатий руським (українським) населенням після великої перемоги на Синій воді (Сниводі). Саме тоді українські землі були об'єднані у Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське, яке започаткувало жваві торгівлі зносини з європейськими державними утвореннями. А торгували наші попередники в основному хлібом, худобою та кіньми. Забрані в татар і значно розширені були давні биті шляхи – Київський, Василівський, Соляний, Галицький, Волоський, а окрім цього, після перемог Вітовта, налагоджено ще більшу торгівлю з Чорноморським побережжям, Туреччиною, північчю Європи. Було утворено величезну торгову вісь Вільня – Кочубіїв (Одеса), яка проходила по українській землі через Корець – Вінницю – Браслав – Балту – Кочубіїв (Одесу). І що важливо, майже всі названі торгові магістралі проходили через Поділля і Вінниччину зокрема. Більше того, першу залізницю в Україні прокладено у 1863 році від Балти до Одеси, аби оте золоте зерно доводилося легше перевозити південним споживачам. Тому цілком реальною точкою відліку європейського вибору Україною є саме 1362 рік.

Читаючи пресу, врзалися в пам'ять слова чудової журналістки із Кіровограда Світлани Орел: **«Ми й досі (і нам це наполегливо нав'язують) дивимося радянськими, комуністичними, кадебістськими, якщо хочете, очима на своє минуле»**. Вона говорить про всіх нас. Ми не можемо відійти від минулих, застарілих позицій та стереотипів. Людська пам'ять про переможну битву на Синій Воді – вічна. Вона без строку давності, і перекрученнями, перенесенням її в інші місця і нехтуванням могилами загиблих, її не приховати. Вона знайде своїх правдоборців, які все одно

вкажуть на правду. Цю правду не задушити, хоча 655 років це робили, але не вдалося витравити її з людської пам'яті. Не нехтуймо подвигом героїв, пам'ятаймо їх. Тлінні рештки воїнів обох сторін чекають свого пошанування. Могили їхні ніхто не доглядає, вони розорані, не впорядковані, занедбані й забуті.

Свято пам'ятаймо своїх попередників. Вони боролися і віддали своє життя за кращі часи для нащадків – для нас із вами. Витоки наші звідти.

Слава Республіці Білорусь! Слава Республіці Литва!
Слава Україні!

Джерела та література:

1. Архив Юго-Западной России. – Ч. VII, Т. II. – С. 163; *Грушевський М. С.* Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – К., 1993. – Т. 4.
2. *Галенко Олександр.* Золота Орда у битві біля Синіх Вод 1362 р. // Сайт в Інтернеті. – С.141.
3. *Гальчак С. Д.* Українське Куликове: на берегах Синюхи чи Сніводи / С. Д. Гальчак. – Вінниця, 2010.
4. *Гедзь Тетяна* // Сайт «Мислене древо», «Город Синя Вода». – 16 січня 2011.
5. *Грицкевич Валентин, Мальдис Адам.* Шляхи вели праз Беларусь / Валентин Грицкевич, Адам Мальдис / переклад Володимира Тимошенка, Беларусь.
6. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – К., 1992. – Т. 2.
7. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – К., 1993. – Т. 3.
8. *Гудзь-Марков А. В.* Домонгольская Русь в летописных сводах V – XIII вв. / А. В. Гудзь-Марков. – М., 2005.
9. *Гумецька Л. Л.* Словник староукраїнської мови / Л. Л. Гумецька. – К., 1978.
10. *Добровольський.* Литовська топоніміка на Миколаївщині XV // Сайт в Інтернеті.
11. *Дорош Микола.* Воронівці – моє рідне село / Микола Дорош. – Вінниця, 2008.
12. Іпатівський літопис. ПСРЛ. – СПб., 1843. – Т. 2.

13. Історія України в прозових творах та документах. Темні віки. XIV – перша половина XV ст. – К., 1993; *В. Ляскоронський*. Похід князя Вітовта на татар.
14. Книга Большому Чертежу / Подг. к печати К. Н. Сербиной. – М.-Л., 1950.
15. Літопис Руський. – К., 1989.
16. Люстрація староства Хмельницького 1565 р. / Переклад В. Маринича (Із його книги «Історія рідного краю. Хмельницький район». – Вінниця, 2009).
17. *Macej Strijkowski*. Kronika Polska, Litewska, Zmudzka i wszystkiej Rusi / Macej Strijkowski. – Warszawa, 1846, t. 2. – S. 6 – 7 / Переклад Ф. Шабульда за книгою «Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії України». – К., 2003.
18. *Молчановский Н.* Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. / Н. Молчановский. – Каменец-Подольский, 1905.
19. *Отамановський В. Д.* Вінниця у XIV – XVII століттях / В. Д. Отамановський. – Вінниця, 1993.
20. Подільська старовина. – Вінниця, 1993.
21. Полное Собрание Русских Летописей (ПСРЛ). – Т. 35. – М., 1980.
22. *Русина О. В.* Україна під татарами і Литвою / О. В. Русина. – К., 1998. – Т. 6.
23. Словник гідронімів України. – К., 1979.
24. Словник староруської мови XIV – XV століття. – К., 1977.
25. Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей.
26. *Тарасов Константин*. Литвины на Синеи Воде / Константин Тарасов // Деда. Беларусь. – Выпуск 2. – Минск, 2009.
27. *Чорний В. Б.* Найдавніші відомості про митну справу на Поділлі в історичних джерелах / В. Б. Чорний // Наукові записки Вінницького Державного педагогічного університету. Серія – історія. – Вип. XIII. 2008.
28. *Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной России в составе Велико-го княжества Литовского / Ф. М. Шабульдо. – К., 1987.
29. *Шабульдо Ф. М.*, науковий редактор, *Брайченко О. Д.*, упорядник. Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії України. – К., 2003.

КНЯЗЬ КАРЫЯТ І КАРЫЯТАВІЧЫ Ў ГІСТАРЫЧНЫМ ПІСЬМЕНСТВЕ БЕЛАРУСІ

У беларускай гісторыяграфіі Падоллем лічыцца “гістарычная вобласць на Паўднёвым захадзе Украіны ў басейне ракі Паўднёвы Буг і ў левабярэжжы басейна ракі Днестр (тэрыторыя большай часткі сучасных Вінніцкай, Хмяльніцкай, паўночнай часткі Адэскай і паўднёвай часткі Цярнопальскай абласцей)” [1].

Падолле ўвайшло ў склад Вялікага Княства Літоўскага пасля вялікай перамогі войска Вялікага Княства Літоўскага пад кіраўніцтвам Вялікага князя Альгерда над татарамі ў бітве на Сіняй Вадзе (Сіняводскай) у верасні 1362 года. Перыяд знаходжання ўкраінскіх зямель у складзе ВКЛ вельмі значны для гісторыі Украіны і Беларусі. На Падоллі пасля пераможнай бітвы засталіся княжыць браты Карыятавічы, сыны князя Навагародскага Карыята. Якія звесткі ёсць у беларускай гісторыяграфіі аб Карыяце і яго сынах?

Наогул, першай, ці адной з першых, спробай стварэння гісторыі Вялікага Княства Літоўскага быў Летапісец вялікіх князёў літоўскіх. Ён быў напісаны ў часы Вітаўта і быў закліканы абгрунтаваць правы Вітаўта на ўладу ў Вялікім Княстве Літоўскім і паказаць усю веліч яго здзяйсненняў. Летапісец увайшоў у склад практычна ўсіх пазнейшых зводаў беларуска-літоўскага летапісання. Наступным крокам стала стварэнне першага летапіснага зводу (ці зводу 1446 г.), які прадстаўлены Нікіфараўскім, Супрасльскім, Акадэмічным і Слуцкімі спісамі. Узнікненне зводу 1446 г. было звязана са Смаленскам, а дакладней з дваром мясцовага епіскапа, а потым мітрапаліта Кіеўскага і ўсёй Русі Герасіма. Аўтар-складальнік першага зводу паспрабаваў упісаць гісторыю ВКЛ ў агульнарускую гісторыю, прадставіць яе часткай гісторыі Русі.

Стваральнікі другога ж зводу беларуска-літоўскага летапісання – Хронікі Вілікага Княства Літоўскага і Жамойцкага – прапанавалі зусім іншае бачанне гісторыі Вялікага Княства. Звод створаны ў 20 -30-я гады XVI стагоддзя (летапісы Крацінскага, Альшэўскі, Румянцаўскі, Рачынскага, Еўраінаўскі). Натхняльнікамі стварэння гэтага зводу лічаць літоўскіх магнатаў, сярод якіх найчасцей узгадваецца імя віленскага біскупа Паўла Гальшанскага. Стваральнікі зводу вывелі літоўскую знаць ад старажытнарымскіх патрыцыяў, якія ўцяклі ў Літву ад пераследу імператара Нерона. Менавіта гэта “старарымская шляхта” і стварыла дзяржаву, заваяваўшы і стварыўшы Русь.

Трэці звод прадстаўлены адным творам – Хронікай Быхаўца. Рукапіс яго бясследна знік яшчэ ў XIX стагоддзі і з’яўляецца самым загадкавым беларуска-літоўскім летапісам. Даследчыкі лічаць, што ён створаны ў блізкім да магнатаў асяроддзі. Летапісец мае добрае знаёмства з мясцовасцю ў раёнах Наваградка, Клецка, Слуцка і мае асаблівую цікавасць да князёў Алелькавічаў-Слуцкіх. Настрой гэтага летапісу, у параўнанні з другім зводам, зусім іншы. Аўтар (ці аўтары) імкнецца залагодзіць усе супярэчнасці і спрэчкі паміж літвой і руссю, увогуле ўдала абыходзячы вострыя вуглы з гісторыі іх ўзаемаадносін.

Як бачым, у летапісах гісторыя Вялікага Княства Літоўскага неаднойчы мяняла сваё аблічча.

Розныя летапісы маюць і розную гістарычную вартасць. Некаторыя з іх з’яўляюцца гісторыка-літаратурнымі творамі, некаторыя – больш літаратурна-гістарычнымі. Другі звод мае сваім падмуркам легендарны сюжэт аб вандроўцы са Старажытнага Рыма ў Літву, а, трэці – Хроніка Быхаўца – мае шмат гістарычных анекдотаў.

Створаныя ў канцы XIV – XVI стагоддзях беларуска-літоўскія летапісы былі вельмі вядомымі і за межамі Вялікага Княства Літоўскага. Гэтымі летапісамі актыўна карысталіся славутыя польскія храністы Ян Длугаш (1415 – 10.5. 1480)

[2] і асабліва Мацей Стрыйкоўскі (1547 – каля 1590) [3]. З іх былі зроблены пераклады на некалькі замежных моў. Пасля XVI стагоддзя цікавасць да летапісаў рэзка знізілася і яны адышлі ў цень. Магчыма, прычына гэтаму – заняпад самога агульнадзяржаўнага летапісання і пераход да стварэння твораў рэгіянальнага маштабу.

Новае адкрыццё беларуска-літоўскіх летапісаў прыпала на XIX стагоддзе. Пачынаючы з 20-х гадоў намаганнямі Ігнація Даніловіча [30.7(10.8).1787 – 30.6(12.7).1843] [4], а потым і іншых даследчыкаў, друкуюцца як самі летапісы, так і працы, хоць і нешматлікія, па іх даследванню. На працягу XIX стагоддзя ў выніку настойлівых пошукаў прыватных калекцыянераў, дзяржаўных і грамадскіх устаноў былі адкрыты практычна ўсе вядомыя на сённяшні дзень помнікі беларуска-літоўскага летапісання. Некаторыя з іх былі знойдзены і захоўваліся ў Беларусі: Хроніка Быхаўца у маёнтку Магілёўцы пад Ваўкавыскам, Альшэўскі кодэкс у маёнтку Альшэва недалёка ад Свіры, Віленскі летапіс разам з Летапісам Аўраамкі – у Полацку. Але пазней **усе летапісы былі вывезены па-за межы Беларусі і сёння ў нас няма ніводнага з нашых летапісаў.**

У XX стагоддзі з’явіліся сур’ёзныя працы беларускіх, літоўскіх, польскіх, расейскіх, украінскіх вучоных, прысвечаныя даследаванню летапіснай традыцыі Вялікага Княства Літоўскага і крытычнаму разбору яе галоўных плыняў, зводаў і канкрэтных твораў. Гэта адбылося дзякуючы выданню ў 1907 годзе ўсіх вядомых на той час летапісных зводаў у сямнаццацім томе Поўнага збору рускіх летапісаў (“Заходне-беларускія летапісы”). Публікацыя была падрыхтавана Станіславам Пташыцкім (12.4.1853 – 20.12.1933) [5] і Аляксеем Шахматавым [4(17).6.1864 – 16.8.1920] [6]. Асаблівае месца ў коле даследаванняў летапіснай традыцыі Вялікага Княства Літоўскага належыць беларускаму вучонаму Мікалаю Улашчыку [1(14).2.1906 – 14.11.1986] [7]. Разам з Вячаславам Чамярыцкім (22.7.1936) [8] ён падрыхтаваў новае двухтомнае

выданне беларуска-літоўскіх летапісаў, а за год да смерці апублікаваў выніковую манаграфію “Уводзіны ў вывучэнне беларуска-літоўскага летапісання”.

Згодна Супраскага летапісу князь Карыят быў шостым з сямі сыноў Вялікага князя Гедзіміна: **“великого князя Кедмина литовьского было сынов 7: стареши Монвид, потом Наримонт, Олигоръд, королев отець, потомъ Евнутии, потомъ Кестути, отець великого князя Витовта, потом Корият, седмыи Люборт. Монтивиду даль отець Корачев да Слонимъ, Наримонту Пинеск, Олгирду, королеву оцу, Крево; да к тому князь витебскыи сынов не держаль, приняль его к дотьце, Витебськ в зяти. Евнутия осадиль на Вильни В на великомъ княжении, а Кестутию Троки, Коръяту Новьгородок, а Люборта приняль володимерьскыи князь к дотьце во Володимер и в Луцеськ и во всю землю Волыньскую”** [9]. Гэта ж пацвярджае і Акадэмічны летапіс [10].

Згодна [11] Карыят нарадзіўся каля 1306 г. У 1329 годзе атрымаў на княжанне ад бацькі Наваградак. Пры яго княжанні ў Навагародку актыўна вялося будаўніцтва, горад стаў цэнтрам праваслаўнай Літоўскай мітраполіі. [12]. Ён падтрымліваў палітыку Вялікага князя Альгерда і быў яго даверанай асобай. Аб гэтым сведчыць тое, што ў 1349 годзе Альгерд паслаў Карыята і яго сына Эйкша да залатаардынскага хана Джанібека [13] з мэтай заключэння мірнага пагаднення і сумеснага процідзеяння супраць Масквы. Аднак Джанібек, не жадаючы страціць даходны маскоўскі ўлус, выдаў літоўскае пасольства маскоўскаму князю Сімяону. **“В лѣто 6857 [1349]. Князь виликыи Семень Ивановичь посла во орду князя Федора Глѣбовича, а с нимъ кылычеи Федор Шубачев в Иминь. Вытягаше князеи литовьскихъ: Михаила-Кораида, Семена свислоцького и Якшю; и приведени быша на Москву посломъ царевым Татуемъ”**. [14].

Вялікі князь Альгерд у 1350 годзе накіраваў ў Маскву паслоў з падарункамі і вызваліў палонных.

В лѣто 6858 [1350]. Приидоша послове от литовскаго князя Олгирда к великому князю Семену Ивановичю с многими дарми, прося мира и живота своеи братии; князь же великийи взял мир на многа лѣта и отпусти Корьядову чядь. [15].

Пасля вяртання дадому Карыят яшчэ княжыў у Наваградку. Ёсць звесткі, што ў 1356 г. Карыят ажаніўся на дачцы вялікага князя Маскоўскага Івана II Краснага [16].

Аднак, па іншых звестках, і гэта больш верагодна, зяцем маскоўскага князя быў не князь Карыят, а яго сын Дзмітрый. [17]. На навагародскім пасадзе князя Карыята змяніў у 1358 годзе яго сын Фёдар [18]. Аб прычынах такой змены звестак мне не ўдалося знайсці, магчыма, як дапускаюць многія гісторыкі, князь Карыят памёр, ці загінуў.

Аб сынах князя Карыята – Карыятавічах – унуках слаўнага Гедзіміна і пляменніках Альгерда першыя звесткі такія.

Коли господар был на Литовской земли князь великий Олгирд и, шед в поле с литовским войскомъ, побилъ татаров на Синѣи Воде, трех братьов: князя Хочебия а Кутлубугу а Дмитрея. А то си три браты, татарска князи, отчичи и дедѣчи Подолской земли, а от них завѣдали втамони а боискаки, приездяючи от них утамонѣв, имывали ис Подольской земли дань. А брат великого князя Олгирдов держав Новѣгородн Литовскийи, князь Корьять, а в него были чetyри сыны: князь Юрьи а князь Александро, князь Костентин, князь Федор. Ино тыи княжытя Корьятевечи три браты: князь Юрьи а князь Александр, князь Костентин и князь Федор со князя великого Олгирдивым презволениемъ и с помочию Литовския земли поши в Подолскую землю. И тогды в Подолской земли не былъ ни один город ни деревомъ рубленого, а ни каменем будованого. И тогды тые

княжата Корятовичи пришли в Подолскую землю от татар, и боскаком выхода не почали довати. И на первое нашли собѣ твержую на рецѣ на Смотрити, а в другом мѣсте были черници в горе, и в том мѣсте наредили город Бакоту. И ловячи в ловех пригодилося имъ так: угонили много оленей в тот остров, кдѣ нынѣ Каменское мѣсто лежить. И посекаши лѣсъ город муровали Каменецъ, а ис того вси Подолски города умуровали и всю землю Подолскую осели. И затымъ полски король Казимир Локотьковичъ, што их три браты Корятовичи на Подольской земли, а люди мужьныи, и он прислал Костентину кголеитовныи листы, со великою твердостию и прося его, штобы к нему приѣхаль. А умыслив тое собѣ и своими паны, што в него сына не было, толко была одна дочька, захотель за него дочку дати. И князь Костентин на клегиитовных листех польскому королю ѣздил, и там какъ ся ему посмотрѣло, не похотел к той вѣре приступити, и опять на тых же листѣх отехал до Подольской земли и на своемъ господарьстве умерл. А князя Юрѣя волохове взяли его собѣ воеводою и тамо его окормили, а князя Александра татарове убили. А здѣ братъ четвертьтыи, князь Федор Корятовичъ, Новгородок держал. И услышал то князь Федор, што братии его в Подолской земли не сътало в животе, и он, шед во Подолскую землю. А в тья лѣта князь великый Витовт господаремъ стал на Литовской земли, и Подольская земля не хотела была послушна быти князя великого Витовта и Литовской земли, какже пред тым послушна была. И кнѣзь великый пошел со всеми силами литовскими к Подолию. И то вслышал князь Федор Корятовичъ, выбегл ис Подолской земли

ко Угромь, а города осадили волохи, и вгорский князь Федору помочь дал. А князь велики Витовѣт первое пришед ко Брасловлю, и выма Брасловл пришел ко Соколцю, и Соколець вынял, и пришел ка Каменцю в ночи, и Каменца добыл, а потом Смотричь выняль и Сколу, и Черлении городокъ, и вси города позаседал. И воеводу князя Федора, што на тех городех, на имя Нестиса, вынел, и по всимь городомь князь великий Витовт свои старосты посажалъ. А добыл литовскими силами, а никто ему ни с которых сторон не помогали. Тогда пак корол почаль просити князя великого Витовта, рекучи: «Милый брате, дал тобѣ бог, добыл еси Подольской земли, учини ми тую честь, даи ми Подольскую землю». Князь велики Витовт дал Подолской земли половину королю у двадцати тысячах, дал Каменець а Смотричь, и Скалу, а Черълении городок, а Бокату, а на иных на всих Подолских землях и городех князь велики Витовт свои старосты посажал, на Браслови я на Соколци и на Беници. А корол в тые города во двадцати тысячах пану Спытъку заставил, и коли князь великийи бился на татарскомь побоищи, а пань Спытъко приходил на помочь великому князю Витовту, и тогды пана Спытъка убили татарове, а пани Спытковая стала вдовою, а дѣти малы. И корол почал присылати великому князю Витовту, рекучи, што «еси намь половицю Подолської земли во двадцати тысячах пѣнезех, мы дали бы во двадцати ж тысячах пану Спытъку, и пани Спытковая вдовѣла, а дѣти малы, а от тар земли тои некому боронити. Отдаи двадцать тысячей пѣнези, а города опять побери за себе». И князь великий послал королю на сорок тысячей на имя паномь Немиром а Дмитриом Васильевичемь, луцьким бояринемь, а города своя опять поимал за себе и старосту своего посадил, дворенина своего Грановского. А под

Грановскимъ дал пану Петру Монти.кигрдовичъ, а под паномъ Петром дал пану Дидикгоилду. Потом дал пану Дидикглду Смоленеск, а пану Долькгирду Подолье дал. Пан же Долькгиръд старостил на всех тех городех на Подольи и до великого князя Витовта смерти, а как князя великого Витовта в животе не стало и, приѣхавши ляхове, пана Долькгирда из города ис Каменца созвали на раду к собѣ и до рады не допустивши самого иняли и огърабили, и Каменецъ засѣли, и все тое забрали, што Подольской земли держать... [19].

А аб гераізме наваградскіх воінаў на полі Снівадскай бітвы гаворыцца ў “Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай: “...а зважа на новогорожане з Кориятовичами валили их (татар – М. Л.) з коней, натираючи их з боков...” [20].

Як бачым, браты Карыятавічы, былі добра падрыхтаваны, як воіны, што дапамагло атрымаць перамогу ў бітве з татарамі, і засталіся бараніць вызваленую Падольскую зямлю ад татар. У Падоллі яны заснавалі гарады Смотрич, Бакота, Камянец-Падольскі, будавалі замкі. Аб жыццёвым лёсе іх у беларуска-літоўскім летапісанні вядома няшмат. Даты іх нараджэння мне знайсці не ўдалося.

Князь Юры удзельнічаў у падпісанні мірнай дамовы з польскім каралём Казімірам III у 1366 годзе. У 1374 (?) запрошаны на пасад гаспадара Малдовы, дзе забіты. [21].

Князь Канстанціна нават сватаў сваёй дачцы польскі кароль Казімір, але Канстанцін адмовіўся ад гэтага шлюбу.

Князь Аляксандр загінуў ад татараў.

Князь Федар вярнуўся ў Наваградак.

У князя Карыята былі яшчэ сыны Леў і Дзмітр і Эйкша. Леў загінуў ў трагічнай бітве на Ворскле ў 1399 годзе, а Дзмітры стаў зяцям маскоўскага князя Івана II, меў прозвішча Баброк і ўдзельнічаў у Кулікоўскай бітве. [21]. Менавіта дзякуючы яго кемнасці (а гэта ж вопыт, набыты яго братамі на Сіняводскім полі!), былі разбіты татары. Эйкша згадваец-

ца толькі як удзельнік пасольства да хана Джанібека ў 1349 годзе.

Такім чынам, можна падсумаваць такія вынікі.

1. Браты Карыятавічы годна вытрымлівалі прынцыпы знешняй палітыкі, закладзеныя Гедзіміна і Альгердам: старое не рушыць, новае не ўводзіць.

2. Яны пасля перамогі ў Сіняводскай бітве прыклалі ўсе сілы і ўменне для росквіту Падольскай зямлі: будавалі гарады і замкі, умацоўвалі межы Падолля, спрыялі абароне яе ад татараў.

3. Гады, калі Падольскія землі ўваходзілі ў склад Вялікага Княства Літоўскага, можна лічыць гадамі эканамічнага і культурнага развіцця тых зямель.

Спіс выкарыстанай літаратуры:

1. Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Т. 11: Мугір – Паліклініка / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў і інш. – Мн.: БелЭн, 2000. – 560 с.: іл. – С. 503.

2. Энцыклапедыя гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 3. Гімназіі – Кадэнцыя / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн., 1996. – 527 с.: іл. – С. 258.

3. Энцыклапедыя гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 6. Кн.1: Пузыны – Усяя / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн., 2001. – С. 432.

4. Энцыклапедыя гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 3. Гімназіі – Кадэнцыя / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн., 1996. – 527 с.: іл. – С. 205.

5. Энцыклапедыя гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 5. М – Пуд / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн., 1999. – 592 с.: іл. – С. 590.

6. Энцыклапедыя гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 6. Кн.2: Усвея – Яшын; Дадатак / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн., 2003. – 616 с.: іл. – С. 202.

7. Энцыклапедыя гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 6. Кн.1: Пузыны – Усяя / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн., 2001. – С. 580.

8. Энцыклапедыя гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 6. Кн.2: Усвея – Яшын; Дадатак / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн., 2003. – 616 с.: іл. – С. 135.

9. Хронікі і летапісы Беларусі. Сярэднявечча і раньнемадэрны час: Тэматычны дадатак да нумару “ARHE” № 9 за 2009 (“Беларусь і Літва: 1000 год разам”). Укл. В. Варонін. – Мн.: ARHE-Пачатак, 2010. – 902 с.: іл. – С. 111.

10. Хронікі і летапісы Беларусі. Сярэднявечча і раньнемадэрны час: Тэматычны дадатак да нумару “ARHE” № 9 за 2009 (“Беларусь і Літва: 1000 год разам”). Укл. В. Варонін. – Мн.: ARHE-Пачатак, 2010. – 902 с.: іл. – С. 132.

11. Энцыклапедыя гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4. Кадэты – Ляшчэня / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн., 1997. – 432 с.: іл. – С. 133.

12. Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Т. 8: Канто – Кулі / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў і інш. – Мн.: БелЭн, 2000. – 576 с.: іл. – С. 118.

13. *Гудавичюс Э.* История Литвы с древнейших времен до 1569 года / Э. Гудавичюс. – Т 1, Москва, Из-во VALTRUS, 2005. – С. 127.

14. Хронікі і летапісы Беларусі. Сярэднявечча і раньнемадэрны час: Тэматычны дадатак да нумару “ARHE” № 9 за 2009 (“Беларусь і Літва: 1000 год разам”). Укл. В. Варонін. – Мн.: ARHE-Пачатак, 2010. – 902 с.: іл. – С. 89.

15. Хронікі і летапісы Беларусі. Сярэднявечча і раньнемадэрны час: Тэматычны дадатак да нумару “ARHE” № 9 за 2009 (“Беларусь і Літва: 1000 год разам”). Укл. В. Варонін. – Мн.: ARHE-Пачатак, 2010. – 902 с.: іл. – С. 62.

16. *Гудавичюс Э.* История Литвы с древнейших времен до 1569 года / Э. Гудавичюс. – Т 1, Москва, Из-во VALTRUS, 2005. – С. 129.

17. Энцыклапедыя гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4. Кадэты – Ляшчэня / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн., 1997. – 432 с.: іл. – С. 133.

18. Энцыклапедыя гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 5. М – Пуд / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн., 1999. – 592 с.: іл. – С. 254.

19. Хронікі і летапісы Беларусі. Сярэднявечча і раньнемадэрны час: Тэматычны дадатак да нумару “ARHE” № 9 за 2009 (“Беларусь і Літва: 1000 год разам”). Укл. В. Варонін. – Мн.: ARHE-Пачатак, 2010. – 902 с.: іл. – С. 119 – 120.

20. Хронікі і летапісы Беларусі. Сярэднявечча і раньнемадэрны час: Тэматычны дадатак да нумару “ARHE” № 9 за 2009 (“Беларусь і Літва: 1000 год разам”). Укл. В. Варонін. – Мн.: ARHE-Пачатак, 2010. – 902 с.: іл. – С. 447.

21. Энцыклапедыя гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4. Кадэты – Ляшчэня / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн., 1997. – 432 с.: іл. – С. 133.

НА ШЛЯХУ ДО ІСТИНИ

Восени 2017 року виповнюється 655 років з часу події, яка поклала початок визволенню України від золотоординського гніту – битви на Синій воді об'єднаного литовсько-білорусько-руського (українського) війська під керівництвом литовського князя Ольгерда з монголо-татарськими загарбниками, що понад століття терзали землі Київської Русі, зокрема наш Подільський край. Тоді було завдано нищівної поразки об'єднаним силам трьох татарських князів – Кутлубуга, Хаджібея і Дмитра, яких літописець називав «отчичами и дедічами Подольской землі», визволено з-під іго саме Поділля.

Не зважаючи на велике історичне значення битви, достовірна інформація про неї впродовж багатьох століть перебувала «за сімома замками». Про ратну славу воїнів князя Ольгерда практично й словом не обумовлено в жодному науково-енциклопедичному виданні. Навіть у відомій багатотомній «Історії Української РСР».

Загалом, згадували про неї досить рідко. А якщо й згадували – то як про якусь буденну подію, що просто мала місце в історії. У всіх на слуху, особливо в радянський період, була лише Куликовська битва (1380 р.), де перемогу, як твердилось, здобуло військо московського князя Дмитра Донського, не зважаючи на те, що не вона поклала початок визволенню земель колишньої першої східнослов'янської держави від грізних поневолювачів і що уже невдовзі після неї хан Тохтамиш спалив Москву, а іго й данину продовжив ще на сто літ.

На одну із причин такого замовчування значення Синьоводської битви одним із перших вказав видатний український історик В. Б. Антонович, відмітивши, що крім збройного

протистояння із золотоординцями очільник Великого князівства Литовського вступив у «продолжительную борьбу с великими князьями московскими». Воював він також із польським королем Казимиром III, який зазіхав на українські землі. Зрозуміло, сусіди-суперники, котрі відігравали провідну роль у Подільському регіоні в наступних століттях, пробачити цього йому не могли.

Була й інша причина – свідоме перекручення та фальшування історії імперською Московією, яка на початку 1700-х років стала називатися Росією, привласнивши велич звершень Київської Русі, незаслужено приписуючи собі різноманітну героїку та славу минулого.

А тому «підкорегоувались» літописні та інші джерела, зміщувались важливі акценти.

«...Зі сивої давнини вони писалися і переписувалися на замовлення і з волі королів, князів, царів... Досить назвати найважливіші з них – це Літопис Великих князів Литовських, написаний невідомим автором в кінці 20-х років XV ст. у Смоленську, який став основною частиною Білорусько-Литовського літопису 1446 р. У XVI столітті це джерело увійшло до «Хроніки Великого князівства Литовського і Жмудського» та «Хроніки Биховця», а через них у «Хроніку польську, литовську, жмудську і всієї Русі» польського дослідника Мацея Стрийковського, опубліковану 1582 року, через 220 років після битви на Синіх Водах. У ній він посилається на Ніконовський (Патріарший) літопис, писаний у Москві в 1539 – 1542 роках» [20; 21].

Розгром трьох ординських князів, тогочасних спадкоємних володарів Подільської землі, військом великого князя литовського Ольгерда (1345 – 1377) в битві на Синій воді вперше згадується в літописній повісті «Про Поділля». Ім'я автора цієї писемної пам'ятки залишається невідомим. Певним є те, що він мав причетність до вищих урядово-адміністративних кіл Великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського й написав свій твір на початку 1430-х ро-

ків, у розпал польсько-литовського воєнного конфлікту, в ході якого обидві сторони розв'язували політичну проблему: кому саме – Польському королівству чи Великому князівству Литовському – належатиме вся Подільська земля, – вказував у праці «Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації» Ф. Шабульдо. – Саме з цієї причини в оповіді «Про Поділля» Синьоводська битва трактується як головна призвідниця ліквідації влади адміністрації Золотоординської держави в усій Подільській землі й заміни її владою литовських князів-братів Коріатовичів та їхнього дядька та сюзерена Ольгерда. Політичні обставини, за яких була створена пам'ятка, внесена згодом до складу широкої редакції літописів Великого князівства Литовського, визначили не тільки мету її створення, а й загальною офіційний характер. Якщо мету можна сформулювати як спробу обґрунтувати виняткові права правителів Великого князівства Литовського на володіння Подільською землею, то щодо характеру слід зауважити, що офіційність оповіді виявилася насамперед у певному доборі, порядку викладу й тенденційній інтерпретації історичних фактів. Так, зокрема, в ній підкреслюється, що утвердження влади князів Коріатовичів на Поділлі сталося «со князя великого Олгирдовим презволениемъ й с помочию Литовския земли». Натомість в оповіді не згадано інші воєнно-політичні акції Ольгерда, спрямовані проти Орди того 1362 р., тим паче антиординські дії, що передували їм, правителів Польського та Угорського королівств.

Своєрідною й адекватною за об'єктивністю відповіддю супротивної сторони на офіційну політичну позицію урядових кіл Великого князівства Литовського, що концептуально повною мірою відобразилися в оповіді «Про Поділля», стала заява польських послів на вальному сеймі у Любліні 1448 р. Посилаючись на свідчення хроніки, послі стверджували, що Подільська земля ніколи не належала до Литви, ані теж поляки її не мали від литвинів, а що польський король «держав Поділля миром», отримавши його почасти у спадок за пра-

вом рідства, а почасти відібравши від ординців й зміцнивши дерев'яні фортеці у Кам'янці, Бакоті, Брацлаві, Межибожжі та у Володимирі. Зрозуміло, що про Синьоводську битву польські послы не згадували.

Обидві версії знайшли своїх прихильників і оборонців в інтелектуальному середовищі середньовічних країн Центрально-Східної Європи. За пропольською концепцією визначився видатний польський історик XV ст. Ян Длогуш, узагадати її документальними джерелами намагався Марцін Кромер. Спроби останнього викликали критику з боку Мацея Стрийковського, який у своїй «Хроніці польській, литовській, жмудській та всієї Русі», вперше виданій у 1582 р., підкріпив концепцію анонімного автора оповіді «Про Поділля» додатковими свідченнями про Синьоводську битву, почерпнутим ним з ординського джерела. Таким чином проблема битви біля Синіх Вод через свій нерозривний зв'язок з історією Подільської землі з політичної проблеми перетворилась на історіографічну, надовго прикувавши до себе увагу і політичні пристрасті істориків-опонентів» [32].

Небезпідставним є твердження, що й праця М. Стрийковського писалася «на замовлення». За словами відомого воєнного історика Сергія Литвина, саме «Хроніка...» Мацея Стрийковського «внесла найбільшу плутанину щодо місця Синьоводської битви, заклала міну сповільненої дії на тривалий час. Ця праця є неправдивою історично-літературною компіляцією. У ній події висвітлюються у загальному плані, без заглиблення у їхню конкретну сутність, використовуючи неперевірені джерела, включаючись до міфотворчості, фальсифікації, перекручень, підгонки під бажану схему. У «Хроніці...» багато хибних думок. Мацей Стрийковський ввів від себе нові поняття, як-то вказавши «минувши Канів і Черкаси, дійшли до урочища Сині Води» тощо. У часи Стрийковського ні граду, ні річки Синя вода вже не існувало. Синя вода трансформувалася на польський кшталт в «Sinovoda», а згодом Снивода. М. Стрийковський самовільно і бездоказово

переніс битву на береги Синюхи, внісши нові поняття, чим вказав на експансію Литви аж до середньої течії Дніпра» [20; 21].

На жаль, з ідеологічних причин й досі остаточно не локалізовано місце історичної битви на Синій воді. Одні дослідники стверджують, що доленосні події відбулися на берегах р. Синюхи на Кіровоградщині, інші – р. Сниводи (Вінниччина).

Загалом же у працях вітчизняних науковців переважає концепція про заздалегідь спланований широкомасштабний наступ збройних сил Великого князівства Литовського на володіння Ординської держави у лісостеповій зоні і степах Північного Причорномор'я по обидва боки Дніпра. Цей наступ склав головний зміст антиординської воєнної кампанії 1362 року і операційно був реалізований у двох походах литовсько-руських військ: першому, спрямованому на південь Дніпровсько-Донського межиріччя аж до гирла Дону і Азову, і другому, що досяг гирла Дніпра і Південного Бугу і під час якого відбулася Синьоводська битва (неподалік поселення Торговиця). Дану точку зору особливо відстоював згадуваний Ф. М. Шабульдо [33; 34; 35].

На р. Синюху, як на місце Синьоводської битви, вказують у своїх працях Я. Д. Ісаєвич [17], В. М. Литвин [19], О. Д. Брайченко [3], В. Лучик [21] та інші науковці. Фактично займають аналогічну позицію В. Б. Антонович [1], Л. Г. Мельник [22], О. Д. Бойко [2].

Солідарні з ними І. Козир [18] та О. Чорний [30], які аргументують своє переконання посиланням на картографічні джерела XVI – XVIII століть: мапи Бернарда Ваповського та Себастьяна Мюнстера «Нова карта Польщі та Угорщини» (1540 р.), Джакомо Гастальді «Опис Московщини Джакомо Гастальді, п'ємонтійця, космографа у Венеції» (1550 р.), Джовані Антоніо Маджині «Московська імперія» (1597 р.), Вацлава Гродецького, Андрія Пограбка «Опис Польщі і Литви» (1602 р.), Герарда Меркатора «Таврика Херсонська»

(1628 р.), Гійома де Боплана «Нижнє Поділля або Брацлавське воеводство» та ін.

Інший погляд на місце історичної січі висловив видатний український історик М. С. Грушевський, який, зокрема, писав: «...Сю Синю воду звичайно уважають теперішньою Синюхою, лівим притоком Бога; на московській мапі XVI в. вона зветь ся дійсно Синьою водою. Але есть й иньша Синя вода, теперішня Сниводь, на пограничу Київщини, Волини й Поділя, «при шляху Татарським», звісна під іменем «Синьої Води» в подільських люстраціях XVI в. Супроти того, що з битвою над Синьою водою звязувала ся окупація Поділя, мені було б здавало ся правдоподібнішим, що битва з Татарами стала ся над Сниводою» [6].

Його фактично підтримав Д. І. Дорошенко, наголосивши у своїй праці: «...Вже окупація Київщини викликала конфлікт з татарами, що вважали себе за зверхників над цією землею. Ольгерд пішов походом і в 1363 р. розбив татар на Синіх Водах (на пограниччі Волині й Подолії). Цим він закріпив своє володіння Київщиною, а слідом черга прийшла й на Поділля... Прилучення Поділля довершили підручні князі, небожі Ольгерда» [16].

З ними фактично солідарувалася й Н. Полонська-Василенко [26] та Євтим Сицинський [27].

Останнім часом, насамперед устами краєзнавців, наводиться все більше аргументів на користь Подільського регіону. Особливо послідовним прихильником того, що Синьоводська битва відбулася на Сниводі, є член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України М. Н. Дорош (с. Воронівці Хмільницького району). Свої судження і докази особливо переконливо він висловив у книгах «Битва на Синій Воді 1362 р.: визволення України і Поділля зокрема» [9], «Битва на Синій Воді 1362 року: історична реальність» [10], «Вінниці – 650 років: витоки» [12], «Битва на Синіх Водах – локшина на вуха. Битва на Синій воді 1362 року – наукова прав-

да заради майбутнього» [11], в газетних статтях [13;14; 15], у яких піддав критичному аналізу свідомо відкореговані літописні джерела та напрацювання низки вітчизняних науковців, висловив власну версію на місце розташування загадкових літописних Коршева і Білобережжя, аргументував беззаперечність зв'язку Синьоводських подій з історією Болохівської землі, навів суттєві докази того, що військовий похід князя Ольгерда до місця вирішальної битви з татарами проліг через сусідню Волинь, а не із Придоння, наголосив, що реальною точкою відліку європейського вибору Україною є саме 1362 рік.

Прихильником того, що Синьоводська битва відбулася на берегах Сниводи виступає вінницький краєзнавець, доктор політичних наук, професор В. В. Давиденко, наголошуючи, що «ні на яку Тиху Сосну за три дев'ять земель Ольгерд не ходив, бо насправді отим загадковим Коршевом [який згадується у напрацюваннях окремих дослідників, услід за яким «того же лета князь великий литовский Ольгерд Гедиминович Синюю воду и Белобережіе повоюва»] було не прикордонне поселення на правій притоці Дону, а теперішнє містечко Корець, що неподалік Рівного. Вирушаючи із теперішнього білоруського Новогрудка на Поділля, Ольгерд обрав найкоротший шлях – через сусідню Волинь, де, до того ж, владарював його брат Любарт, який у разі необхідності міг надати необхідну допомогу. Дорога на південь якраз й пролягала через колишній Корчеськ, що здавна був важливим адміністративно-стратегічним поселенням... Так що не Коршеу на Придонні, а Корець на пограниччі Волині, Поділля та тодішньої Київщини «въ лето 6871... Литва... взяша» [7, с. 147; 148].

Прихильниками того, що Синьоводська битва відбулася на р. Сниводі виступають білоруські дослідники В. П. Тимошенко, М. Ліннік [31], вінницькі краєзнавці А. Годзик [5], П. Мельник [23], С. Молдован [24], П. Ткачук [29], В. Паламарчук [25] та ін.

Як і раніше, точки зору на проблему, наведений фактаж у підтвердження тієї чи іншої версії, суперечливі і неоднозначні. Тому пора, нарешті, знайти шлях до істини в суперечностях історії, на належному рівні вшановувати пам'ять полеглих героїв-визволителів, зокрема, багатостраждального Подільського краю.

Ось чому такими актуальними є слова колишнього міністра оборони України Ю. Єханурова: «Сьогодні ми повинні врешті-решт чітко усвідомити місце України у світовій історії. Не так багато країн світу можуть похвалитися такою багатою історією. Пишатися нею і продовжувати славні традиції – це святий обов'язок кожного громадянина України. А сьогодні давайте спокійно, без політики, віддамо належне історичному значенню битви... і тим подіям, яким вона посприяла...» [4, с. 43].

Джерела та література:

1. *Антонович В. Б.* Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Б. Антонович / Упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський. – К.: Либідь, 1995. – С. 696, 697, 699, 733 – 739.
2. *Бойко О. Д.* Історія України: Посібник / О. Д. Бойко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 97 – 98. (Альма-матер).
3. *Брайченко О. Д.* Синьоводська проблема: перспективи комплексних краєзнавчих досліджень / О. Д. Брайченко // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабульдо (науковий редактор), О. Д. Брайченко (упорядник). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 28 – 39.
4. *Гальчак Сергій, Лисенко Олександр.* Вітчизняна та зарубіжна історіографія щодо місця Синьоводської битви / Сергій Гальчак, Олександр Лисенко // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмельник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 146 – 149.
5. *Годзик А.* Від іга до іга, або за вісімнадцять літ до Куликовської битви / А. Годзик // Київ. – 1996. – № 1 / 2. – С. 136 – 139.
6. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – Т. 4. – К., 1993. – С. 82.

7. *Давиденко Віталій*. Чи «въ лето 6871... Литва» Корець «взяша»? / Віталій Давиденко // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмільник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 146 – 149.

8. *Дорош М. Н.* Битва на Синій Воді 1362 року (або таємниця річки Сниводи) / М. Н. Дорош. – Вінниця, 2011. – 212 с.

9. *Дорош М. Н.* Битва на Синій Воді 1362 року: визволення України і Поділля зокрема / М. Н. Дорош. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – 276 с.

10. *Дорош М. Н.* Битва на Синій Воді 1362 року: історична реальність / М. Н. Дорош. – Вінниця: Косоль, 2012. – 292 с.

11. *Дорош Микола*. Битва на Синіх Водадах – локшина на уха. Битва на Синій воді 1362 року – наукова правда заради майбутнього / Микола Дорош. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2017. – 60 с.

12. *Дорош Микола*. Вінниці – 650 років: витоки / Микола Дорош. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2013. – 148 с.

13. *Дорош М. Н.* Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли / М. Н. Дорош. – Вінниця: О. Власюк, 2009. – 188 с.

14. *Дорош М. Н.* Перемога на Сниводі або таємниця Синьої Води / М. Н. Дорош // Пульсуючі джерела (м. Вінниця). – 2008. – 12 серпня.

15. *Дорош М. Н.* Ще раз про битву на Синій Воді – Сниводі / М. Н. Дорош // Хочу все знати (м. Вінниця). – 2007. – 10 лютого.

16. *Дорошенко Д. І.* Історія України в 2-х т. Т. 1 (до половини XVII століття) / Д. І. Дорошенко. – К.: Глобус, 1991. – С. 102.

17. Історія України: нове бачення: У 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін.; Під ред. В. А. Смолія. – К.: Україна, 1995. – С. 116.

18. *Козир І.* До проблеми локалізації Синьоводської битви / І. Козир // Воєнна історія. – 2011. – № 4 (58). – С. 44 – 52.

19. *Литвин Володимир*. Історія України: Підручник / Володимир Литвин. – К.: Наук. думка, 2006. – С. 96 – 98.

20. *Литвин С.* Від хибних трактувань, свідомих перекручень, безпідставних тверджень і замовчувань до історичної правди: необхідність та перспективи наукової локалізації місця Синьоводської битви / Сергій Литвин // Воєнна історія. – 2011. – № 4 (58). – С. 11 – 18.

21. *Лучик В.* Гідроніми басейну Синюхи / В. Лучик // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабульдо (науковий редактор), О. Д. Брайтченко (упорядник). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 123 – 128.

22. *Мельник Л. Г.* Загарбання Польщею і Литвою південно-західних руських земель / Л. Г. Мельник // Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн. 1 – Від найдавніших часів до кінця XIX століття / Мельник Л. Г., Гуржій О. І., Демченко М. В. та ін. – К.: Либідь, 1991. – С. 79 – 80.

23. *Мельник П.* Місце битви змінити не можна П. Мельник // Подолія (Вінниця). – 1996. – 30 квітня.
24. *Молдован С.* Битва на річці Снивода / С. Молдован // Подолія. 1996. – 29 червня.
25. *Паламарчук В.* Синя Вода, чи Снивода? Чи можна вірити Михайлу Грушевському? / Василь Паламарчук // Хочу все знати (м. Вінниця). – 2007. – 20 січня.
26. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: У 2 т. Т. 1. До середини XVII століття / Н. Полонська-Василенко. – 3-є вид. – К.: Либідь, 1995. – С. 309 – 311.
27. *Сицинський Є.* Нариси з історії Поділля / Є. Сицинський. – Вінниця, 1927.
28. *Тимошенко В. П.* «Слово о Подолии» (1431) как историко-правовой акт Великого княжества Литовского в вопросе о локализации битвы 1362 г. / В. П. Тимошенко. – Минск, 2007.
29. *Ткачук П.* Друге народження Сниводи / П. Ткачук // Пульсуючі джерела (м. Вінниця). – 2009. – 30 червня.
30. *Чорний О.* Ідентифікація літописних географічних орієнтирів Синьоводської битви 2362 року / О. Чорний // Воєнна історія. – 2011. – № 4 (58). – С. 72 – 79.
31. *Цімашэнка Уладзімір, Ліннік Мікола.* Дзе была бітва у 1362 годзе вялікага княжэства Літоўскага-Беларускага: на Снівадзе ці Сінюхе? / Уладзімір Цімашэнка, Мікола Ліннік // Наше слово (Беларусь). – 2007. – 17 октября.
32. *Шабульдо Ф. М.* Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабульдо (науковий редактор), О. Д. Брайченко (упорядник). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 9 – 23.
33. *Шабульдо Ф. М.* Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та незнані аспекти / Ф. М. Шабульдо // Український історичний журнал. – 1996. – № 2.
34. *Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной России в составе Великого княжества Литовского / Ф. М. Шабульдо. – К., 1987.
35. *Шабульдо Ф. М.* Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: Студії з історії України / Ф. М. Шабульдо. – К., 2003.

ДО ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ СИНЬОВОДСЬКОЇ БИТВИ

Синьоводська битва ознаменувала переломний момент в історії України. Вона назавжди відмежувала нас від дикого кочового сходу, дала можливість самодостатньо розвиватися як європейській нації в союзі з європейськими державами. І хоч, замість творення власної державності чи автономії, ми створили клан князьків-магнатів, які зрадили національні інтереси заради особистого збагачення, все ж значення цієї битви величезне.

Наслідком цієї битви стало звільнення Поділля і Київщини від монголо-татарського іґа. Але де саме вона відбувалася? На сьогодні панує дві головні версії: літописну Синю Воду одні учені асоціюють із сучасною Синюхою, інші – зі Сниводою. Хоча всі при цьому традиційно локалізують її в східній частині Поділля. Але Синюха XIV ст. не має ніякого відношення до Поділля. Адже, укріплюючи оборону цієї території, брати Каріатовичі побудували замки в Бакоті, Смотричі, Кам'янці, Червонограді, Скалі, Брацлаві, Сокільці, Меджибожі, Божеську, Вінниці, що знаходяться на значній відстані від Синюхи. Більше того, на картах XVI ст., на які так люблять посилатися кіровоградці («Нова карта Польщі та Угорщини» видана Бернардом Ваповським і Себастьяном Мюнстером 1540 р. у Базелі; «Опис Московщини» Джакомо Гостальді, 1550 р., Венеція; «Новий опис Польщі та Угорщини» Себастьяна Мюнстера 1559 р., Базель; «Опис Польщі та Литви» Вацлава Гродецького, Андрія Пограбка, Абрагама Ортелія, 1602 р., Антверпен – територія біля Синюхи носить назву Кодимія (Codimia), а на останній карті навіть відмічено: Поділля, багате на худобу; Кодима, безлюдна, спустошена [1].

При цьому абсолютно ігноруючи карти де Поділля показане в його історичних кордонах. А це: «Сучасна карта Європейської Сарматії або Угорщини, Польщі, Русі, Пруссії і Волощини», видана Клавдієм Птоломеем і Мартіном Вальдземюллером в 1513 р. у Страсбурзі (тут ми вперше бачимо і місто Хмельник /Chmelnik/); «Польша», видана 1570 р. у Антверпені та «Королівство Польщі», видане в 1597 р. у Кельні В. Гродецьким; «Велике Князівство Литовське» виданої у 1643 році Томашем Маковським і Віллем Янсон Блау та карти «Велике Князівство Литовське» відповідно 1649 року Томашем Маковським і Генріком Гондієм, де наше Поділля закінчується Кам'янцем і Брацлавом.

Щоб притягнути Синюху до Поділля навіть винайшли тезу: «Територія Поділля розширилась на Південь». Було б зрозумілим, якби говорилося про державні кордони. Сьогодні завоювали, анексували, поділили, а завтра втратили... Але Поділля, то не держава, а етнічний регіон. Він не може швиденько розширитись чи звужитись. Навіть Олександр Чорний (Кіровоград) у своїй праці «Історична географія Правобережної України середини XIV століття в контексті битви на Синіх Водах» відмічає: «Поділля з хроніки М. Стрийковського варто розглядати виключно в географічному, і, аж ніяк, не в політичному, а тим паче в адміністративному розуміннях» [5]. Так, вони розширилися в адміністративному відношенні, але не при Ольгерді, а при Вітовті. Хоча при нагоді дехто може посилатися навіть на карту Росії, видану у 1633 році в Амстердамі Гесселем Геррітцом, де Поділля взагалі починається нижче Брацлава і доходить до Чорного моря.

Не викликає довіри і асоціація Синьої Води із Синюхою. Тим паче, що її на картах починають називати Синьою Водою лише з середини XVI ст. Це може бути пов'язано з тим, що питання кордонів між Литвою і Ордою після Синьоводської битви так і не було вирішене. І коли литовський князь Олександр, щоб припинити ворожі напади, запропонував ординцям подушний податок з Київської і Подільської земель

(по 3 деньги з душі), останні почали дивитися на ці землі як на власний улус, що дало підстави Менглі-Гірею у 1506 році в урочистому маніфесті заявити, що Литовське князівство (а особливо Південна Русь) є його законним володінням, яке лише надане його предками Великому князівству Литовському на умовах сплати данини [2]. З того часу походи почали відбуватися майже щорічно протягом декількох століть. Та між Річчю Посполитою і Кримським ханством загострюється не лише військове, а й ідеологічне протистояння. Тому і постала державна необхідність для обґрунтування існуючих номінальних кордонів перенести Синю Воду на Синюху. В іншому випадку Річ Посполита могла позбутися значних багатих територій.

Рогозовська А. В. у своїй праці «Загадка з XIV ст.: визначальна битва для Поділля» [6] відмічає: «М. Грушевський у своїй праці «Історія України-Руси» зазначає, що на малоросійській мапі XVI ст. дійсно р. Синюха позначена Синьою водою. «Але єсть ще й інша Синя вода, теперешня Снівовд на кордонищі Київщини, Волині і Поділля при шляху Татарським звісна під іменем Синьої води в подольських ілюстраціях XVI ст.» Крім того записка, на яку робить при цьому посилання Грушевський, була написана русько-литовським літописцем у другій половині XV ст., а докази протилежних цій думці істориків базуються на джерелах із XVI ст. М. Грушевський висловлює і таку думку, що у зв'язку із розвитком мови і фонетичних змін р. Синя Вода могла вимовлятися дещо спрощено: Снявода, Снівода, але ж ніяк не Синюха».

На Синюсі розміщують і літописну Торговицю, асоціюючи її із сучасним селом Торговиця Новоархангельського району Кіровоградської області. За свідченням Ф. Шабульдо там знаходилося татарське Ябгу-місто. Абсолютно погоджуюся із паном Шабульдо – татарське, але аж ніяк не подільське. Тандити, водогін, цегляна лазня, кераміка – ніщо не вказує на подолян [4], а могильник біля самої річки більше нагадує поховання невільників, ніж вільних торгівців. Як би не перемі-

шувалося населення, але основу його мали б становити не татари, а слов'яни. Хоча М. Стрийковського і дає дані про запусиння Поділля та його спростовує ярлик татарського хана Тохтамиша князю Вітовту на руські землі 90-х років XIV ст., за яким край виявився найбільш багатолюдним серед усіх українських земель. Якби Поділля стало пусткою, тоді нікому було б платити татарам податки, а баскакам нічого приїжджати за ними [3].

Однак кіровоградцям можна позаздрити. Хоч вони і не виявили саме місце Синьоводської битви [4], та майже 20 років невтомно проводять археологічні розкопки. Ми ж не можемо організувати жодної, щоб, або підтвердити, або спростувати наші теоретичні обґрунтування.

Джерела та література:

1. *Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У.* Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. – К., ДНВП «Картографія», 2004.
2. *Шабульдо Ф. М.* Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях / Ф. М. Шабульдо. – К., 2005. – С. 12 – 13.
3. *Борисенко В.* Синьоводська битва 1362 р. – початок творення нового євразійського простору / В. Борисенко // Науковий часопис. – Серія 6. – Випуск 9.
4. *Козир І.* До проблеми локалізації Синьоводської битви / І. Козир // Воєнна історія. – 2011. – № 4. – С. 44 – 52.
5. *Чорний О.* Ідентифікація літописних географічних орієнтирів Синьоводської битви 1362 року / О. Чорний // Воєнна історія. – 2011. – № 4. – С. 72 – 79.
6. *Рогозовська А. В.* Загадка з XIV ст.: визначальна битва для Поділля / А. В. Рогозовська // Актуальні питання вітчизняної та світової історії: збірник матеріалів з Всеукраїнської наукової конференції, 23 – 24 квітня 2010 року / За заг. ред. С. І. Дехтярьова. – Суми, 2010. – С. 44.

Владимир ТИМОШЕНКО

**КНЯЖЕСКАЯ ДАРСТВЕННАЯ ГРАМОТА
КОРИАТОВИЧЕЙ ЗА 1391 ГОД.
КТО ПИСАЛ «СЛОВО О ПОДОЛИИ»
НА КОРОНАЦИЮ ВИТОВТА В 1392 ГОДУ**

В Минске, в 2001 году, в Государственном архиве Беларуси нашли уникальную грамоту князя Федора Кориатовича, бывшего участника военных действий на Улановом поле под началом Великого князя Ольгерда 1362 году. Грамота датированная 20 июня 1391 года. Это самый древний архивный документ в Республике Беларусь под № 1.

Грамота написана старословянским шрифтом на пергаментной основе. Размер листа: 36 на 22 см. Цвет пергамента светло-желтый, без повреждений. Грамота согнута вдвое и прошнурована в нижнем углу, плетеной шелковой нитью толщиной 3 – 5 мм, красно-зеленого цвета. Концы нити были скреплены сургучной печатью, но не сохранилась. Уникальную Грамоту нашли в папке Радзевиллов на территории Республики Беларусь. К ней прикасаются только в перчатках. Подготовил Грамоту старший научный сотрудник НАН РБ, кандидат исторических наук А. Груша. Первоначально думали, что Грамота о тяжбе простых дворян Подолии и не имеет научного значения. Даже Витовт Черопко в книге «Витовт». (Минск. 2010 г.) о князьях не упоминал. Уникальной Грамоту сделали украинские авторы «Битвы на Синих водах – Снивода» – М. Дорош и В. Тимошенко. Они указали на сопричастность Кориатовичей к событиям на Подолии. В 2010 году автор подарил копию Грамоты в Академию Наук Украины академику В. А. Смолию, а так же в Винницкий областной краеведческий музей директору К. Высоцкой.

...«1391 г. чэрвеня 20. Смотрич. – Пацвярджальны ліст (прывілей) господара Подольскай землі Федара Карыятавіча прывілея (...) верному слуге Грыньку на гор. Сокалец і Збынов паток з сс. Глінянцам, Вороновицею, Прилук...» і так далей. Грамота-прывілей, составлена княжеским писарем Андреем Морхиным, видимо, выписанного с (уже открывшейся) Кево-Могелянской академии для княжьего двора. Писалась Грамота, как видим, от имени господара Подольской земли Федора Кориатовича. Письмо начиналась по славянским канонам – с молитвы:

«Во има О(т)ца и С(ы)на и С(ва)т(а)го Д(у)ха. Аминь. Мы, князь Федоръ Корьатович, Б(о)жьєю м(и)л(о)стью дедичь и господарь Подольской земли...»

Грамота подтверждает право на владение землей подольского феодала Гринько его близких к городу Соколец рек и сел. Оканчивается грамота словами: «А писалъ лист кнажий писарь Аньдръй Морхына, по Б(о)жьємъ нароженьи 1000 лът и 300 лъть деваносто первого лъта, оу городъ оу Смотрич, м(е)с(е)ца июна въ 20 д(е)нь, в первый вт(о)рникъ перед Р(о)ждествомъ С(вя)того Ивана Кр(е)ст(ите)ла Б(о)жьего».

Подольская Грамота писалась на имя Гринько в 1391 г. и ровно через год, в 1392 году 4 и 5 августа состоялась Острожская угода на «Принятие князя Витовта на пожизненное владения землями ВКЛ та «Русью Киевской». Основой для написания документа на трон Витовта королю Ягайле, видимо, было составлено тронное письмо, именуемое как «Слово о Подолии». Составителем Грамоты – письма, мы считаем, был придворного писаря Андрея Мархонько. От Кориатовичей зависило – дать «добро» на «пожизненное правление» «Киевской Русью» или «нет». Так Грамота 1391 г. приоткрыла еще одну великую тайну – «Слово о Подолии» и ее написание.

В далеком 1362 году Кориатовичи участвовали в битве на Снивуде под началом Великого князя Ольгерда с ордами трех татарских ханов: Кутлубугом, Кичибеем и Димитрем –

державших под контролем всю территорию Юго-Западной Украины и Подолию. Теперь, только Кариатовичи, могли дать согласие на правление Витовту, сыну Кейстута, соучастника правления ВКЛ. Ведь, победив татар, кн. Ольгерд передал эти земли во владение сыновьям родного брата князя Кориата. В 1582 г. Стрийковский об этом знал, но не писал, а писал за Синюху. Вот и вскрылась вся фальшивая сущность Матея Стрийковского, польского лжеисторика и функционера.

... Нам известны имена четырех дедичей из рода Кориатовичей из Новагрудка РБ: Юрия, Александра, Константина и Федора. Как пишет Витовт Черопка, белорусский писатель-историк, отец их участвовал в военных походах. Какое то время находился в плену у татар. Был храбрым воином. Отец Кориат принял православие и взял имя – архангела Михаила. Православные имена дал своим сыновьям. Литовцы в битве не участвовали, они были в подчинении Кейстута с резиденцией в Тракае и охраняли западные границы Великого княжества. Сыну Кейстута Витовту в 1362 г было всего 12 лет и, как пишет Красинский, исследователь битвы на Синих водах, он в Луцке, откуда шел поход на Подолию, сидел на повозке у Великого князя Ольгерда. Такой интересный факт.

Во времена правления Федора и Константина и в последующем, Подолия приняла облик современной Винницкой области с ее большими и малыми населенными пунктами, а так же получила свое развитие западная часть Каменец-Подольской области. Активно развивались транспортные и экономические отношения с Европой. Появлялись новые города и села, заселялись пустующие территории Дикой степи до Черного моря. Строились замки, крепостные валы, прокладывались дороги. В Грамоте записаны нам знакомые названия: Соколец, Чжюньков (совр. Дзюньков), Дашевец, Звенигород, Глинянец, Вороновица, Прилуки, Ильинец, Микулинец и др. Дашев и Иллинец особенно мне близки – в Дашеве родился автор этих строк.

По летописным свидетельствам, в той же «Хронике Быховца», записано, что благодаря заботам литвинских – белорусских князей были заложены города – Смотрич, Бакота, Каменец, Винница... Больше сотни малых и больших городов появились в то время. Без созидательного труда Кариатовичей не возможно представить современную Подолию.

...«Тогда и те княжата Кориатовычи пришедши в Подольскую землю, в приязнь с атаманами и учили боронити их от татар, и дани не учили татарам», – поведывает «Хроника Быховца». Не грабежами, не насилем занимались новгородчане после битвы на Синих водах на Подольской земле, а рука-обруку с украинским народом защищали ее от татарских и валахских набегов. Были Братья Кориатовичи и в западной Украине во Львове, Дрогобыче. Каменец-Подольск вошел в число первых украинских городов, которым было предоставлено Магдебургское право. Магдебургского права был удостоен и наш Уланов в 1552 году за экономическое развитие. Вороновцы приобрели свое лицо со ставком, мельницей и усадьбой помещика. В Лозне построили каменную земскую школу, куда ходили дети с восьми деревень, а в 1902 году открыли памятник – часовню воинам ополченцам Владимира у Княжей горы, речки Батижок, и место часовни сохранилось.

Подолия и князя Кориатовичи всегда была толерантны, благородны и независимы.

Конец XIV века стал предвестником золотого периода Подолии – 300 лет без войны.

Грамота Кориатовичей писалась на Подолии киевским писарем, а нашли ее в Беларуси, в Минске, в документах Радзевиллов. Это бесценный рукописный памятник, который открывает еще одну страницу нашей истории, как и памятник, что воздвигнут в 2012 году в честь Победы на Синих Водах возле Уланова – «Украине-Беларуси-Литве».

**РУСЬКО-ЛИТОВСЬКІ ПОРТИ
НА ВИТОКАХ СИНЬОЇ ВОДИ (СНИВОДИ) –
ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПОХОДУ
КНЯЗЯ ОЛЬГЕРДА ІЗ КОРІАТОВИЧАМИ
НА ЗЕМЛІ ПІВНІЧНОГО ПОДІЛЛЯ**

Давайте поринемо у минуле цієї чудової, дещо затаємни-
ченої місцини – Присниводдя. У часи Київської Русі густа
мережа поселень півночі Поділля виробляла надзвичайно ве-
лику кількість зерна. Тобто у 10 – 13 століттях розвів торгів-
лі зерном із наших земель був досить значним. І недарма із
приходом на ці землі татар, останні заставили місцевий люд
«орати пшеницю і просо», тобто вирощувати для них основні
культури життя. Болохівська земля особливо славилася ви-
робництвом хліба. Тому й точилася вперта боротьба князя
Данила за ці землі.

У 1255, 1257 роках галичанами знищено болохівське міс-
течко Чернятинці на Синій воді. Нині лише пагорб від дитин-
ця граду носить назву «Замчище» та невеличке село з первіс-
ною назвою *Чернятинці* знаходиться неподалік [1, с. 232].

Наголошу й на тому, що тут у минулі часи був зручний
міст-перехід через Синю воду (Сниводу). А рядом ліс забез-
печував підприємливих купців-торговельників та негоціантів
до будівництва човнів, які щорічно виготовлялися для пла-
вання вниз за течією. Тихоплинна Синя вода (нині Снивода)
давала можливість пливати й проти течії, однак найбільш ві-
рогідно, що основні плавання проводилися за течією до Богу,
а звідти до морів.

Зверну увагу, що торговий річковий шлях по Гіпанісу
(Південному Бугу) до Причорномор'я відігравав особливу
роль у здійсненні торгівлі із грецькими та римськими про-

вінціями. Дослідник І. Винокур наголошував, що наші пращури торгували також із середньодунайськими провінціями та Центральною Європою. Взагалі, всі поселення басейну Сниводи – Бугу були втягнуті у жваву торгівлю збіжжям в першу чергу [2, с. 278-279].

Саме хлібні лани на південно-східних терасах річок давали основний прибуток далеким нашим пращурам, починаючи ще зі скіфів-орачів. Давньогрецький історик Геродот (480 – 425 р. до н. е.), описуючи наш край, небезпідставно зауважував: **«Скіфи – хлібороби... сіють хліб не для власного вжитку на їжу, а на продаж»**, тобто виробляли його як товарний продукт [3, с. 82].

Науковець Григорій Василенко у книзі «Велика Скіфія» звертає увагу: *«Плавання слов'ян на човнах відоме нам ще з часів Геродота і навіть раніше. Цим видом транспорту вони доставляли хліб на продаж в Ольвію»* [4, с. 22].

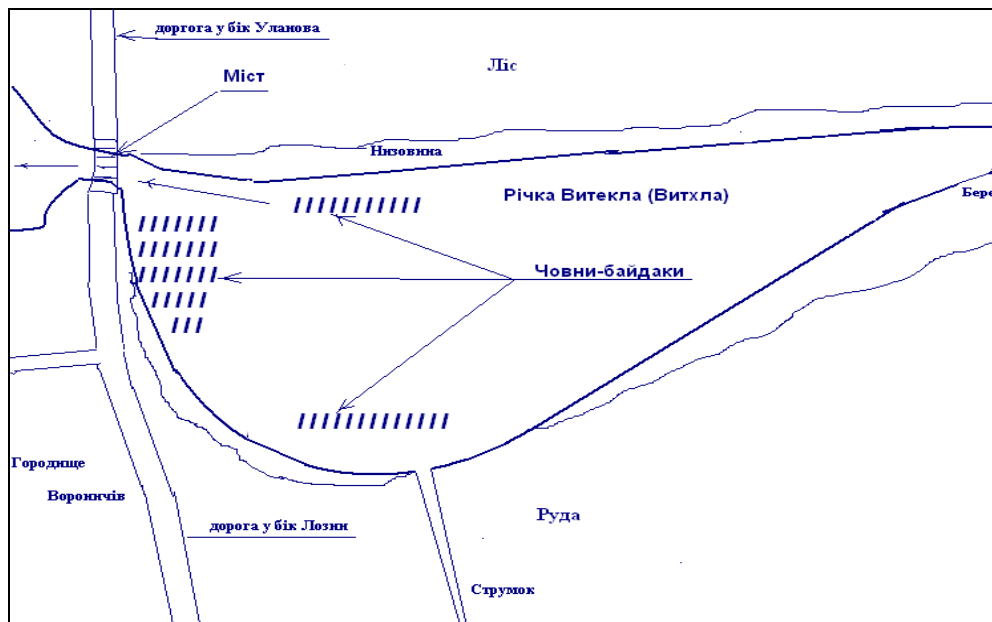
Цікаво й те, що на місці сучасного села Воронівці, що у Хмільницькому районі Вінниччини, у давні часи знаходився досить значний річковий порт. Тут акумулювалося зерно із навколишніх земель і формувалися валки для його організованого перевезення вниз за течією. У селі віднайдено на місцях проживання пращурів більше трьох десятків митних пломб-печаток. Частина їх знаходиться у музеї школи [5, с. 120].

Що собою являв цей давній порт? Це досить велика заводь між нинішніми Воронівцями та Пагурцями, яка знаходиться у річковій долині притоки Сниводи Витекли (Витхли). Розміри її понад три гектари. Однак ця заводь була судноплавною. З часом деякі річки та струмки обміліли, а деінде – зникли.

Думаю, що татари, прийшовши на цю землю за часів походу Бурундая, поновили перевезення звідси зерна на південні ринки. Сюди надходило збіжжя не лише із земель басейну річки Витекли, а й басейнів інших приток: Самця, Ро-

си, Гнильця та й самої Синьої води (Сниводи). Важливо й те, що тут знаходився міст-перехід на протилежний берег.

СХЕМА ПОРТУ-ПРИСТАНІ 11 – 14 ст. СЕЛИСЬКО (Воронівці)

Цей перехід і порт завжди вабили ворогів, які прошкували Чорним шляхом у наш край. Зрозуміло, що прадавні поселення на землях нинішніх Воронівець, Пагурець неодноразово руйнувалися та знищувалися. Однак знахідки у цьому місці великої кількості античних монет говорять, що життя тут процвітало ще із часів черняхівської та інших археологічних культур.

Що ж являють собою згадані персні-печатки? Вони мають вигляд обручки і носилися власниками на пальцях рук. На них є різні зображення, але в переважній більшості виг-

равюрені розетки сонечка у вигляді восьмипелюсткової квітки і хвильки води (див. світлини):

Отже, розрахувавшись із виробниками хліба грішми, тканинами, посудом, ювелірними виробами (у великій кількості фібулами), збіжжя насипалося у мішки, пломбувалося вказа-

ними печатками, вантажилося у великі човни і сплавлялося за течією річок аж до Бугу, а звідти до Торговиці (Вениці).

Сформувавшись тут у ще більші валки, під пильною охороною, збіжжя пливло річковими караванами до Чорного моря, а далі поставлялося в усіх напрямках грецької чи римської колонізації. Це був основний, найдешевший торговий шлях. Сухопутні шляхи були більш небезпечними і незручними, адже потрібно було мати більшу охорону та й просуватися лісами було край небезпечно. Сухопуттям торгували, як правило, взимку санним транспортом. Ця торгівля в більшості мала західний напрямок.

Із приходом у 1254 – 1259 роках татар, останні зобов'язали й далі наших предків *«орати пшеницю й просо»*, тобто вирощувати зерно, але уже для них. Про це пишуть М. Грушевський, М. Костомаров та ін. [6, с. 70]. Татари також плавом відправляли хліб на південь.

Щорічна активна торгівля збіжжям приносила неабиякі прибутки власникам краю, татарським володарям, для яких ці землі були золотими.

Ще пізніше, заприятелювавши з ординцями, литвини отримали дозвіл поселятися на землях Поділля, розбудовувати край.

Прийшовши на наші землі у 30 – 40-і роках 14 ст., як вказував академік Валерій Смолій [7, с. 88], Коріатовичі побачили величезні багатства: вікові незаймані ліси, безкраї лани, великі стада худоби, табуни коней, привітних працюючих людей... Литвини душею і серцем полюбили цей багатючий край. Ця любов виражалася у їх мирній політиці: *«Ми старини не порушуємо, а новини не уводимо»*, – було їхнім правилом. У релігійному плані примусово не вводилася нова релігія – християнство, а люди користувалися старою, прабатьківською; не вводилися нові закони – всі користувалися місцевими руськими порядками; руську мову використовували навіть у своїм діловодстві.

Тож на час вікопомної Синьоводської битви 1362 року литвини мали єдину мету – забрати у надокучливих татар, насамперед, багаті подільські землі, які на півночі межували із їх володіннями. Їх надто вабили багате Білобережжя, чорноземні синьоводські ґрунти, величезна Торговиця на Богу, куди масово з північних територій Поділля стікалися сотні й сотні навантажених ущерть золотим зерном човни-байдаки.

Отож із перемогою над татарами, литовські правителі розширюють і зміцнюють торгові зв'язки з півднем і заходом. Розвій торгових містечок і факторій набирає особливого розвитку і розмаху. Литовська феодална верхівка із Волині впевнено просувається на південь руських (подільських) земель. Прискорено зміцнюються і розвиваються торгові осідки, особливо Торговиця на Богу. Остання стає своєрідною гаванню, через яку пропускаються величезні човнові хлібні валки. Практично вся північ Поділля аж до Вінниці належала у 14 – 15 століттях Волині. Відповідно волинська шляхта ще більше насичує поселення краю своєю зверхністю. Литовське червоне тло впевнено осідає на гербах більшості литовських намісників із Волині.

Перейдемо до фактів та більшої конкретики. Ще один досить важливий хлібний торговий центр був на річці Синій воді (Сниводі), нині – у Воронівцях Хмільницького району Вінниччини. Про нього знали не тільки татари, але й Коріатовичі, а також купці із Причорномор'я та Середземномор'я.

На старому поселенні Сказинці (Скаржинці) у долині річки, знаходився чималий торговий порт, де проводилася закупівля зерна для відправки вниз за течією, до річки Бог і великої Торговиці (Вениці) на ній.

І дійсно, у досить глибокому, колишньому руслі Синьої води (Сниводи) із нинішньою назвою *Зарічок* могли легко розміститися до сотні великотонажних човнів-байдаків.

При ретельному огляді побережжя річки Синя вода, стає зрозумілим, що отой Зарічок в минулому облаштовано і поглиблено штучно.

Проблемою для жителів Присниводдя стало різке зменшення рівня води у річці, особливо у спекотні бездощові роки. Це було досить великим і важливим питанням при щорічному проведенні торгових операцій із негоціантами Чорномор'я та Середземномор'я.

Річ у тім, що наприкінці літа та у першій половині осені, проходив продаж зібраного зерна купцям, котрі масово протягом багатьох років прибували сюди з єдиною метою – скупити у населення хлібні злаки та продукти тваринництва. Але довести цінний товар до місць призначення, було складно. Використовували в основному лише водні магістралі.

Потрібно було мати велику воду у місці, де акумулювалося зерно, аби змогти вільно загрузатися і продовжувати плав. Таким місцем і був Зарічок. Він й нині знаходиться на межі з Чернятинцями (про які згадується під час покори болохівських громад).

Маючи достатньо води (річка у цім місці була набагато глибшою ніж у попередньому порту, на межі нинішніх Воронівець – Пагурець), можна було впевненіше акумулювати зерно і проводити активнішу торгівлю. Що й робилося.

Аби ще більше поглибити місце для стоянки великих вантажних човнів, потрібно було оголити дно, змінивши течію річки. Тому за метрів 500 – 600 від Зарічка, за вказівкою литовської влади, населенням прокопано у річковій долині канал такої ж довжини та ширини біля 15 – 20 метрів, аби зробити обвід води.

У нашому випадку бачимо початковий рух течії ріки із півночі на південь. Далі на рівному узбережжі русло річки штучно спрямовується різко на схід по викопаному каналу. Потім вода через метрів 200 направляється знову на південь, аби сполучитися зі старим руслом (річищем), утворивши так званий **Зарічок**.

Таким чином при копанні каналу землю вивозили на обидва боки з метою укріплення берегів. Можливо, що й де-що закидали нею у певних місцях старе річище для ство-

рення проходів на утворений таким чином острів. Зрозуміло, що, влягаючись на дно ріки, земля поступово утрамбовувалася, злягалася. Це видно й нині, що уздовж старого русла є у наявності невелика, але довга, аж до Зарічка, виямка-заглиблення, що яскраво демонструє сказане. А на колінах (нових вигинах-поворотах річки) утворилися досить глибокі ями, які у Воронівцях нині називають Сидорова яма та Ковбаня. Нині вони досить замулені, проте глибина їх сягає більше двох метрів.

Зі зміною напрямку ріки, вода отримала нову траншею-русло, а відтак, загативши землею вихід із Зарічка, його відчутно можна було поглибити, відгородивши досить великим валом од ріки. Таким чином був утворений чималий неприступний для ворога порт. Довжина його до 100 метрів, ширина біля 25 метрів, а нинішня глибина біля двох метрів.

Із лівого боку вал порту омивався водою Сниводи, а з правого – було урвище, по якому спускатися надто ризиковано. Із півночі порт був неприступним, адже суцільне непрохідне болото та вода зі старого річища, були надійним захистом од нападників. Навіть вітри тут не господарювали, а водна гладінь була тихою і спокійною.

Вихід із річкового порту мав деяке звуження, напевне саме тут стояла охорона, яка контролювала переміщення суден, вела відповідний облік та ін.

По периметру порту (Зарічка) були вкопані дубові стовпи для прив'язування човнів-байдаків. І нині при обстеженні дна Зарічка натрапляєш на залишки отих стовпів.

Аналізуючи викладене, ставлю перед собою логічне запитання: «Чи могли мешканці краю у ті далекі часи зробити таку величезну гідротехнічну споруду»? Враховуючи місцевість, приблизну кількість населення краю, необхідність у безпечній торгівлі та інші аспекти життя, думаю, що могли.

По-перше. На місці нинішніх Воронівець у 14 – 15 ст. проживали 3 – 4 досить чималих осідків. Чернятинці теж були під боком. Усі вони прямо чи опосередковано залежали

від вдалої щорічної торгівлі збіжжям та худобою, але у більшості від вивезення хліба по Синій воді (Сниводі).

По-друге. Від торгових операцій прямо залежали власники земель, котрі своє збіжжя також систематично поставляли човнами по нинішніх доплавах Сниводи: Витекли (Витхли), Роси, Сальнички, Батіжка, Самця та й витоків самої Сниводи.

По-третє. Від цієї торгівлі залежали також власники земель, котрі сухопуттям доставляли своє зерно до Синьої води (Сниводи), а звідси перевантажували на байдаки для організованого сплаву на південь.

Як бачимо, всі ці люди були надто зацікавлені в успішному функціонуванні гавані-порту на Синій воді (Сниводі). Звідси вони мали прибуток і могли успішно розвиватися. Більше того, тут вони отримували певний захист і оборону від литовських сторожових загонів та постів-укріплень. А це мало надзвичайно велике значення. Тож, організувавши їх усіх, сміливо можна було здійснювати влітку вказаний гідротехнічний проект.

Не виключаю, що литовсько-руські правителі, для здійснення цього сміливого проекту, могли вповні використати, як робочу силу, й полонених татар. А вони часто садовили їх на прикордонних землях із метою стримування татарських нападів.

Можемо в контексті розповіді додати й четвертий немаловажний пункт. Він у наступному. Не потрібно було копати 600 метровий канал шириною 15 – 20 метрів. Достатньо було прорити вузьку смугу, метрів 10 – 12 завширшки, а весняна стрімка і бурхлива вода, яка піде цим каналом через м'яку прибережну долину, за 2 – 5 років різко розширить і значно поглибить нове русло, тобто виміє на достатню глибину і ширину. Вона зітре на своєму руйнівному шляху островки, дерева та іншу рослинність, прокладе нове русло силою наявної води. Але для цього варто достатньо зміцнити й укріпити загорожею перше коліно, поворот ріки на східний

напрямок. Вірогідно саме це місце й потребувало особливого зміцнення.

Яким чином це можна було здійснити? Насамперед, у цьому місці, при малій літній воді, потрібно вкопати і вбити у днище річки міцні дубові палі (стовпи). Перед ними та за ними необхідно було закидати каменем ріку. Камінь буде стримуючим баластом проти тиску і руйнування весняною бурхливою водою.

Ми знаємо, що річка завжди є переносником великої кількості мулу, берегової землі, глини, піску тощо. На своєму шляху вона заповнює усі западини, виямки та різні щілини. За порівняно короткий час вода повністю замурує всі нерівності на повороті – коліні річки. Саме це ми й побачили.

А далі, не маючи можливості текти прямолінійно, вода на згині починає вирувати, вимиваючи водовертями досить глибоку яму, протікаючи далі на східному, а потім південному напрямках. При цьому стрімка течія поглиблювала і розширювала нове русло.

Тому, найбільш вірогідно, що саме каменем на першому коліні надійно загачено старе річище, адже протягом багатьох століть після створення гідротехнічної споруди, вода не змогла вгризтися у старе русло більше ніж на 1 – 2 метри. Не змогла вимити й берег зліва і справа від цієї кам'яної загати.

Вона й нині лише миє коріння деревам, що посаджені для зміцнення берега. Ось таку велику на ті часи гідротехнічну споруду зуміли зробити розумні голови і робочі руки наших далеких попередників. Тож ми повинні свято пам'ятати і твердо знати трудові і бойові подвиги пращурів. Це свята наша дідизна. Нею повинні гордитися ми і майбутні покоління.

Зауважу й те, що із сухопутного транспорту перевантажували збіжжя у човни трішки вище проти течії, де були гарні підходи до води. Такими були покатисті до річки дороги, що йшли з інших поселень краю, а також із приток та струмків. Наприклад із вказаних раніше: Витекли, Роси, Сальнички, Батіжка, Криворудки, Самця та й самої Сніводи. Всі во-

ни припливали до вказаного порту (Зарічка), для перевантаження збіжжя у великі човни байдаки і формування у валки.

Далі під пильною охороною човни прямували довгою вервечкою по Синій воді до Богу, а вже ним – до Веницької митної Торговиці. Від Торговиці, сформувавшись у ще більші валки, разом із охороною, багатотонажні човни-байдаки пливли за течією, рухалися до чорноморсько-середземноморських ринків.

Усе це проходило за часів литовського перебування у цій краї. Як доказ до сказаного вище, демонструю віднайдений особливий символічний знак – срібний перстень-печатку 14 – 15 ст.

Безумовно, наявний срібний перстень належав комусь із значних власників поселення. На продовгуватому, майже восьмикутному щиті, зверху зображений хрест із рівними кінцями. Він ніби стоїть на горі, але разом з тим, зображення підвищення з хрестом відтворює обрис двопалого якоря. Саме такі зображення зустрічаються у родовій символіці русь-

ко-литовської шляхти на Волині. Вони з'явилися під час впровадження і боротьби нової віри, християнської, з поганством (язичництвом) [8, с. 51-52]. А північ Поділля, як уже зазначалося, раніше належала до цієї древньої землі.

Зображення якоря-хреста на печатці прямо символізувало, що поселення було чималим річковим центром, пристанню на Сниводі, куди зі всієї округи звозилося, акумулювалося зерно і формувалися в подальшому хлібні валки перед відправкою на південь, до Богу, а звідти до чорноморських гаваней.

Нижче, під робочими лапами якоря, зображено особливі знаки, які нині погано проглядаються. Думаю, що це стовпи мосту на річці, повз яких й проходило плавання валок-човнів.

Ще нижче знаходиться серпик місяця догори рогами, що також мало неабияке поширення на тогочасній символіці. По центрі від роздвоєння хреста-якоря донизу йде довга стріла і торкається наконечником місяця. Це, найбільш вірогідно, символізує вічну боротьбу християнства із мусульманською вірою, у якої головним символом є місяць.

Що це так, у підтвердження можемо привести світлину і витяг з книги геральдиста Юрія Савчука «Міська геральдика Поділля». На сторінках 52 – 53 автор зображує на світлині герб містечка Гранова і пише про «неповний місяць догори рогами».

Проте слід зауважити, що отой **якір є яскравим доказом литовського проникнення** на наші північні подільські землі. Порівняймо цей якір із якорем на гербі Вінниці. Стовідсоткова схожість, тобто те саме зображення.

Отож бачимо, що на гербі давньої Торговиці (нині Вінниці) був і є **якір** – символ стоянки річкових суден. Разом з тим й символ розвою місцевості – Торговиці (Вениці) зокрема. Зазначу й таке, як на морі й на водах якір рятує судно і дає йому спокій, так і в житейському морі хрест і віра в його

силу є людям якорем спасіння від гріхів і зла, порятунком і пристанищем в небезпеках.

Для повної переконаності, можемо також взяти цей морський символ, розглядаючи герб Одеси (колишнього Качибієва). Це було торгове поселення литовського князя Вітовта, засноване у 1415 році. Там також зображений якір.

Однак, вивчаючи елементи на вказаному перстні, ми можемо також говорити, що на ньому зображено вантажний човен-байдак для перевезення збіжжя чи інших товарів рікою. Таке тлумачення також буде вірним. Бо із даного річкового порту (Зарічку) валки багатотоннажних човнів восени масово відправлялися у довге плавання до місць призначення.

Та повернемося до символічного зображення на печатці – роги бика (вола). Зрозуміло, що саме «скотій бог» – **Велес** був одним із найважливіших за язичництва. **Це бог достатку, багатства, родючості, покровитель торгівлі, ремесел, знання, культури.** Іменем Велеса назване найстаріше письмове зібрання в Україні «Велесову книгу». Із прийняттям Християнства Велеса було замінено Власієм, Василем і Спасом. Велесів син Тур шанувався як охоронець добробуту кожної родини. Тому й привносили наші попередники до своїх головних символів зображення бика, або його роги. Наприклад, візьмемо герб Липовця. На червоному литовському тлі зображено вола [8]. Це неабияк символізувало багатство краю.

Зауважу й наступне. Окрім того над човном є зображення, напевне стовпів та палів, що вкопані у русло ріки. Вони могли мати різне пояснення, від основ для мосту до межових знаків. Недарма серед людей ходять перекази, що у минулі часи по Синій воді (Сниводі) проходив кордон із татарами. А посередині річки були закопані стовпи, які вказували на оте розмежування володінь. Можливо ото на печатці і є зображені вказані стовпи. Пізніше по річці проходив кордон між Подільським і Брацлавським воєводствами. А ще пізніше – адміністративний кордон між Вінницьким і Літинським повіта-

ми. Отож це була прикордонна територія, за яку завжди точилися вперті суперечки та сутички. Особливо біля переправ через водну перешкоду.

Старожил сусіднього села Хутори Кривошиїнські Байдачний Павло Романович, 1920 року народження, проживаючи свої останні роки у Воронівцях, наголошував, що його рід у минулому плавав на великих вантажних човнах-байдаках, перевозячи найрізноманітніші товари, найчастіше зерно.

Це також підтверджує думку, що у нашій краї в давньоминулі часи масово виробувалося збіжжя, яке перевозили на байдаках униз за течією Сниводи – Південного Бугу (Богу). Напевне й прізвище рід носить із тих далеких часів. У прізвищі цієї відомої родини бачимо пряме підтвердження давньої професії – перевозити вантажі чи виготовляти оті вантажні човни – байдаки.

Яскравим є й інше прізвище у сусідній Лозні – Байдак. У нім теж говориться про великий вантажний річковий човен. Отож, чи випадковість це, а чи й справді цей край тісно пов'язаний із виробництвом у минулому великих човнів?

Річ у тім, що села Кривошиї, Хутори Кривошиїнські, Лозна і Чернятинці були тісно пов'язані не тільки із виробництвом зерна, а й виготовленням засобів перевезення його – човнів-байдаків. Тут були багаторічні лісові масиви. Деревини надто багато. Тож і майстрували потрібні транспортні засоби саме тут, у місці, завантаження збіжжя.

Що ж являли собою оті байдаки? Це досить масивні човни із загостреною носовою частиною і кормою із трохи розширеними бортами. Виготовляли їх із дощок, які з'єднували металевими скобами, цвяхами, заклепками, стягували кокорами з дерева твердої породи. Щілини між дошками конопатилися мохом, або ж конопляним клоччям. Зверху такі судна смолилися. Управлявся байдак одним веслом довжиною 2,5 метри, яке прикріплювали в задній частині судна. Проти течії його майже не використовували, а розбирали й рубали на

дрова. Коли все ж траплялося пливти проти течії, то його тягнули мотузками три-чотири чоловіки [11, с. 419-420].

Слід ще наголосити, що човни-байдаки вмщали в себе майже 10 тонн вантажу. Тож саме такі судна-байдаки перевозили вантажі по Сниводі та Богу, вниз за течією.

Скажу й те, що у Чернятинцях, у попередніх століттях існувала церква імені святих Кузьми й Дем'яна – покровителів ковальства. Та характерним є те, що цей храм збудовано у формі великого човна (корабля) [12, с. 471]. Не спроста давні попередники змайстрували таку форму, човни дійсно у житті давнього містечка відігравали важливу роль.

Зверну увагу й на те, що саме у вказаних Лозні й Чернятинцях деревообробний промисел особливо процвітав. Недарма тут й понині є цілі давні вулиці із назвою *Бондарівка*. А прізвищами Бондарчук, Бондаренко, Бондар, Бондарук, Бондарів та їм подібними насичене все Присниводдя.

Чим ще цікавила місцевість литовських правителів? У цьому місці завжди збиралися татарські сили перед своїми походами. Тут знаходилася татарська *кача* – стійбище, стоянка степовиків перед походами. Пізніше на цій території виникло поселення із назвою *Качанівка*, яке й нині свій вік відраховує із 1362 року [13, с. 112].

Тут також акумулювалося збіжжя (пшениця, просо) для подальшої відправки на продаж. Заглянемо у топоніміку. Поселення *Лозна*, витокami своїми сягає середини 14 ст. У давнину *лознями* називали спеціальні ями для зберігання зерна у землі. Отож на прикордонні володіння, були сховища для зберігання збіжжя перед відправкою на південь чи у Західну Європу. Ця територія знаходилася на торговому шляху, про що вже говорилося. З часом назва *лазня* трансформувалася у «лозню», «Лозну» і стала найменням села [13, с. 166-167].

Тут же на вододільному підвищенні знаходилося чимале містечко Клітин. Нині неподалік є села з подібною назвою – Клітенка Хмільницького району та Мала Клітенка Козятинщини. Клітин існував за часів Болохівського князівства. Ста-

рослов'янське слово **КЛІТЬ** (через «ять») прямо вказує про те, що тут знаходилися кліті для зберігання збіжжя. Це були дерев'яні приміщення обмазані глиною, куди засипали зерно для зберігання перед відправкою. Побіля річки Південний Буг також є село з назвою Клітище, що має також вказане походження [13, с. 116]. Тут у 1956 році біля села Сандраки знайдено залишки давньої пристані та човнів із тих часів [14, с. 20]. Тож утримувати прибуткові, прямо золоті території, татарам було вигідно.

А Коріатовичі на Поділлі також були зацікавлені в отриманні багатих земель під своє правління.

Білоруський дослідник Вітовт Чаропко у своїй книзі «Імя у летапісе» повідомляє: *«Сыны наваградскага князя Карыята – Юрый, Аляксандр, Констанцин і Федар на чале наваградскіх дружин і пры падтрымцы Альгерда у сярэдзіне саракавых гадоу вызвалілі Малое Подолле ад ардынскага ярма. «Тады тые княжаты Карыятовічы, прыйшоушы у Подольскую зямлю, у прыязь увайшлы з атаманамі і пачалі бараніць іх ад татар, і баскакам выхада не пачалі даваці», – наведамляе «Хроніка Быхавца» [15, с. 210].*

Із цього документа довідуємося, що до 1362 року частиною Поділля Коріатовичі вже володіли. Можливо не в повному розумінні цього слова, а хоча б частково, але владарювали тут.

Ми знаємо, вони намагалися проводити самостійну, в деякій мірі незалежну, політику від Ольгерда, що також хвилювало великого князя. Особливо ці хвилювання збільшилися, коли татарські власники були переманені на свій бік польським королем Казимиром III. Таким чином у війні Польщі й Литви на боці поляків появився новий союзник – татари. Це дуже тривожило Ольгерда, адже він сподівався приборати все Поділля до володінь ВКЛ.

З приводу цього той же білоруський науковець Вітовт Чаропко наводить слова польського дослідника І. Коланковського із його праці «Діяльність Великого Князівства Литовсь-

кого за Ягелонів», випущеної у Варшаві 1930 року (стор. 7 – 8), де говориться: *«Яму спатрэбіуся вайсковы паход, каб зброяй заваяваць гарады Брацлау, Сакольцу, Камянец, Смотрич, Скалу і тым самым подначаліць Падолле Вялікаму княству»* [15, с. 222].

Отож бачимо: свою мрію – *«...каб уся Русь належала Літве»* Ольгерд проводив неухильно.

Вказаний автор висловлює думку, що для здійснення своїх подільських планів, перед битвою, хоругви Ольгерда *«...збіраліся дзесці на поудні Літвы, на межах з Кіевським княствам»*.

Дійсно, ця територія на Поділлі в минулі часи знаходилася на межі володінь і приналежала до Київського князівства.

Так от, розбивши татар на Синій воді, Ольгерд оволодів всім Поділлям і важливими торговими шляхами. Тепер путь до Європи ординцям був закритий повністю. Торгівля збіжжям, худобою перейшла до рук литвинів. Однак татари не були цілком знекровлені, їх держава ще існувала, хоча була помітно ослабленою.

У наступні роки, десятиліття степовики зміцнюють свій новий торговий пункт, він був віддалений від Торговиці на Богу і знаходився аж на річці Синюсі. Його назвали «Мала Торговиця». Таку назву носило це поселення досить довгий час.

На це вказує і дослідник Ф. Шабульдо у своїй монографії. Звідси ординці налагодили деяку торгівлю із півднем, вивозячи збіжжя та іншу продукцію. Наступник Ольгерда Вітовт розгромив і зруйнував цей торговий осідок.

Отож із викладеного видно, чому саме тут, неподалік Синьої води (Сниводи), стояли війська трьох татарських ханів у далекому 1362 році. Що приваблювало їх у цій місцині? Чим ординці надто дорожили? За що вели боротьбу і в подальші після битви роки.

Ми бачимо також за чим йшов Ольгерд на Присниводдя? Що найбільше приваблювало князя на півночі нинішнього

Поділля? Чому саме сюди спрямував Ольгерд свої військові сили для вирішення важливих стратегічних завдань? Чому Кориатовичі прийшли саме на подільські землі, а не якісь інші перед Синьоводською битвою і залишилися на них після баталії? Іншими словами стає зрозумілим: Поділля по-особливому вабило і притягувало литовців своїм багатством, приязню людей, чарівністю і родючістю природи, вигідним географічним розташуванням.

Натомість ми ніякої привабливості чи зацікавленості для литовців не можемо відшукати на землях Присинюшшя. Віддаленість од столиці ВКЛ, небезпека татарських нападів, кочовий спосіб життя, відсутність осідлості, велика спека влітку та холод узимку, надмірні вітри робили цю місцину непривітною і навіть загрозливою для подорожуючих. Зрозуміло, це ж так зване, Дике поле, де непередбаченість та небезпека чатували на кожному кроці. Тому висновок напрашується сам собою.

Джерела та література:

1. *Дорош Микола, Віра Степанюк.* Тобою, краю мій, живу... Хмільниччина: події, особи, час / Микола Дорош, Віра Степанюк. – Вінниця, 2013.
2. *Винокур І. С., Телегін Д. Я.* Археологія України / І. С. Винокур, Д. Я. Телегін. – Тернопіль, 2003.
3. *Пометун О. І.* та ін. Історія України. (Вступ до історії) / О. І. Пометун та ін. – К., 2013.
4. *Василенко Григорій.* Велика Скіфія / Григорій Василенко. – К., 1991.
5. *Дорош Микола.* Скарби прабатьківських криниць / Микола Дорош. Вінниця, 2015.
6. *Дорош Микола.* Битва на Синій воді 1362 року: історична реальність. – Вінниця, 2012.
7. *Смолій В. А., Степанков В. С.* Історія України / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К., 2007.
8. *Савчук Юрій.* Міська геральдика Поділля / Юрій Савчук. – Вінниця, 1995.

9. *Осецький Йосип*. Розселення і заняття доісторичних спільнот на землях Мурованокуриловецького району у XI – III тис. до н. е.: дані системного аналізу / Оосип Осецький // Матеріали Першої Муровано-Куриловецької науково-краєзнавчої конференції. , 21 – 22 жовтня 2016 р., смт Муровані-Курилівці – Вінниця. – Вінниця, 2016.

10. *Дорош Микола*. Вулиця до маминої хати. Уланівщина / Микола Дорош. – Вінниця, 2016.

11. Українське народознавство / Ред. Павлюк С. П. – Львів, 1994.

12. Приходи и церкви Подольской епархии / Ред. Ефимий Сецинский. – Каменец-Подольский, 1901.

13. *Дорош Микола*. У барвах прапора України моя Хмільниччина цвіте / Микола Дорош. – Вінниця, 2016.

14. *Ратушний Арсеній*. Історія рідного села / Арсеній Ратушний. – К., 2003.

15. *Чаропка Вітаут*. Імя у летапісе / Вітаут Чаропка. – Минск, 1994.

ТОРГОВИЦЯ – ВЕНИЦЯ: ВИТОКИ І РЕАЛЬНІСТЬ

Пізнання своєї Вітчизни починається з пізнання свого краю. Не можна вважати освіченою і культурною людину, яка жодного разу не поцікавилася історією свого населеного пункту: міста, села, вулиці. А тим часом топоніміка будь-якої іншої назви досить цікава. Не виясненою до кінця залишається й назва нашої Вінниці. Тлумачення дослідників є поверхові та суперечливі.

Попередники твердили, нібито назва Вінниці походить від старослов'янського слова «віно», що означає «придане», «посаг», «плата за наречену». У нашому випадку мав бути дарунок маєтку жінці при її одруженні від батьків. Саме так зазначено у давніх старослов'янських словниках. Посаг мали лише жінки, а не чоловіки. Чоловіки отримували не «віно», а спадщину. Отож виникає запитання. А хто з володарів Пониззя (Поділля) жив тут у ті часи, щоб комусь із Коріатовичів (найбільш ймовірно), можна було віддати поселення за свою доньку як віно? Не було такого.

З історії відомо, що у 1343 – 1344 рр. на Волині оселилася група литовських князів Гедиміновичів. Особливо впливовими були сини Михайла-Коріата. Вони, скориставшись деяким послабленням Орди, почали утверджувати свій вплив на Пониззі [1, с. 212].

Із «Хроніки» Мацея Стрийковського дізнаємося, що 1331 рік – час, коли Хмільник «вместе с другими городами Подолии перешел во власть литовских князей Кориатовичей...» [2, с. 21].

Вважаю, що до цих «других городів» належав й град з найменням «Вениця». Отож уже наприкінці 40-х років Коріатовичі оволоділи територією середньої течії Бугу, тобто міс-

цевістю, де був розташований осідок, що пізніше переріс у поселення із назвою Вінниця. А відтак, Юрію й Олександрю Коріатовичам не могло даруватися як придане оте «віно». Тому ця версія безпідставна.

П. Ткачук у статті «Звідки твоє наймення, Віннице?» у газеті за 2002 рік, стверджує, що ця назва походить від назви річки Вінниці [3]. З цим треба погодитися. Думку про «фродовід» міста від річки Віннички висловила також колишня студентка Наталія Пуряєва [4].

В. Отамановський неодноразово писав про річку Вінницю, як притоку Південного Бугу. Гляньмо у його книгу «Вінниця в XIV – XVII століттях»: «Пасіка в лісі під Вінницею й ставок на річці Вінниці» [5, с. 48], «Млин під містом на р. Вінниці» [5, с. 213], «Гать на Богу та острог під містом та греблю на р. Вінниці» [5]. З цього видно, що річка раніше носила назву нинішнього міста.

Як бачимо, пізніше хтось увів у наявне ймення річки свій «внесок», назвавши більш милозвучніше – «Віннич-ка» [6, с. 144]. Цим самим було знівельовано історичну назву притоки. Бо річки «Віннички», як такої, ніколи не існувало.

Не секрет, що уже з назви річки Віннички, появилася недавно ще одна безпідставна версія (яка навіть поспішно зайняла своє місце у довідниках), тлумачення назви міста походить нібито від слова «віночок» чи «віночки» [6, с. 144]. Дівчата влітку плели з квітів і пускали віночки по воді, за течією, щоб знати свою долю. Але ж хіба це науковий підхід? Більше того, отой «віночок» теж походить від слова «віно», адже кожна наречена обов'язково мала цей атрибут.

Ще одне трактування, нібито назва походить від слова «винниця», що означало раніше «виноград», «виноградник», а за Борисом Грінченком – «винокурня». Однак, заглянувши у давні документи, бачимо, що правопис назви в давнину був дещо відмінний від нинішнього. У Західноруському або Білоруському літописі в розділі «Про Подільську землю» наголошується: «...на всіх Подолских землях и городах князь

великий Витовт свої старости посажал, Брясловли, и на Сокольци, и на **Веници**» [7, с. 84].

З цього документа видно, що назва поселення «**Вінниця**» писалася раніше лише як «**Вениця**».

В. Отамановський у згаданій уже книзі неодноразово пише назву міста, як-от (підкреслено мною. *М. Д.*): «В городе у **Веници** пушка а две пищали» [5, с. 110], «с предков своих держить и спокойно užívають пасеку у лесе над **Веницею** и ставок на реце **Веницы**...» [5, с. 206], «корчму горельчаную ...через предков его, старост **веницких**, отнятую» [5, с. 211], «Старосте нашому Луцкому, Браславскому и **Веницкому**...» [5, с. 212], «...воевода Браславский так у **Веницы** при дворе нашом Кмытинском» [5, с. 212], «з домами их переноситися и селитися пры замку нашом тамошнем же **Веницком** ново-збудованом» [5, с. 213], «...робити дерево на будованье замку нового у **Веници**» [5, с. 219], «зо всим почтом роты до **Веницы**» [5, с. 229], «...дворец у **Веницы** доживотьем» [5, с. 251].

«Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.» вказує такі назви Вінниці: Вельницю, Венци, Веньци, ВѢнци, ВѢньци, Веньці та ін. [8, с. 164].

Тож із всього сказаного випливає, що слово «Вениця» писалося через «**ять**». Однак, не завжди старослов'янська «**ять**» мала відповідність нинішньому «**і**», у нашому випадку літера «**ять**» відповідала українському «**е**» або «**є**». І це вірно, бо первісна назва була «**Вениця**», а не «Вінниця». Звичайно, сучасний український правопис буде вірним з літерою «**і**».

Із цього випливає, що назва «Вениця» до «вина» ніякого стосунку не має. Бо ж літописці неодмінно відмітили б це у своїх записах, а проте цього не сталося. Слово «винниця» пишеться через подвоєння «**н**». У нашому випадку це подвоєння відсутнє. Тому ототожнювати назву міста з «винницею» недоречно.

А тепер, розглянувши напрацьовані версії, переходимо до найпереконливішої. Суть її в наступному.

Топоніми північного й середнього Побожжя наскрізь насичені язичницькими назвами. Десяткам божеств поклонялися наші пращури, ставили їм капища та божниці. Річки, гори, поля, ліси носили імена богів. Тому ймення божества «Вена» - «Венча» носила й річечка, притока Богу, нині Вінничка. На берегах цієї мальовничої водної артерії давні наші попередники сіяли хліб, справляли свої звичаєві дієства та ритуали. При тому обов'язково жали обрядовий вінок із колосся – символ Сварога – Рода, а разом із тим й Пращура. Що це саме так, говорить й давнє першоджерело «Велесова книга». Науковці схиляються до думки, що її було написано неподалік, у західній частині Полісся. Читаємо: «Це Велес навчив праотців наших раяти (орати) землю, і зерно сіяти, і жати **вєна-вєнча** (виділення жирним моє. *М. Д.*) на полях страдних, і ставити снопа до огнища, і честити його, як отця божого» [9, с. 33, дошка 2].

На дошці 15 (б) бачимо поклоніння: «...вогнище творимо Дубу і Снопу, який є Сварог і Пращур наш» [9, с. 43]. Дуб був у ті часи символом Перуна – бога Громовика, але водночас і бога, що ніс енергію (живлющу силу), яка надихала, давала можливість рухатися й рости. А Дідух – ритуальний Сніп, що особливо шанувався. Це була святиня, божество, творець Усесвіту, головне втілення Роду. Саме він населив землю різними істотами, створив перших людей, став покровителем шлюбу й сім'ї.

Якщо ж ми поцікавимося етимологією назви річечки Вінниці (Віннички), то з'ясуємо, що давньослов'янське слово «вєно» означало останній ритуальний священний **сніп**, а слово «венч» – сплетений із **колосся** вінок чи **заплетений у косички сніп**, тобто той же Дідух. Його плели у формі прадерева Роду, у ньому поєднано всі три сфери буття і три часи, тобто Наву (корінь, попередники, минуле), Яву (стовбур, теперішнє життя), Праву (крона, листя, насіння, майбутнє).

А тепер знову звернемося до Велесової Книги. На 11 (б) дошці IX розділу «Наші Боги» читаємо:

... «*Радогощ, Календо, Кришень.*

І се тих удержують – Сивий Яр і Дажбо.

І се інші є – Білояр, Ладо, Купало, Сіниць, Житниць,

Венич, *Зернич...*» (підкреслення моє., М. Д.) [9, с. 39].

Тобто, між Божеством Житниць і Зернич знаходиться Венич – згаданий нами. Він безпосередньо пов'язаний із урожаєм зерна, збіжжям. Це божество ритуального Снопа (Дідуха) – символа Сварога-Рода і Пращура. За сучасним календарем бог Житниць відповідав липню місяцю, бог Венич – серпню, а бог Зернич – вересню.

Отже, ми тепер переконано можемо твердити, що назва древнього поселення із назвою Вінниця має язичницьке походження. Ймення міста походить від Венича – бога творця всесвіту Дідуха – священного ритуального Снопа – Святовита. Час виникнення осідку із назвою Венича сягає, напевне, багато століть у глибину часу. Давня віра праукраїнців-русинів – це складне і цілісне духовне утворення, тому й формувалося досить тривалий час та мало багато спільного з давніми релігіями інших народів.

Ми бачимо, сусідній литовський народ, пов'язаний тісно з нами історичною долею, не відкидав релігії наших предків – язичництво. Литовський принцип «старини не рушати, а новини не уводити» дав можливість жителям нашого краю й надалі сповідувати дідівську віру.

Таким чином, старослов'янська назва обрядового вінка Снопа-Дідуха відобразилася у назві річки, на березі якої й справлялися оті жертвні ритуальні обряди, а від назви річки ймення згодом перемістилося й на поселення. І це цілком закономірно.

Щодо нових прибульців – литвинів, то їх осідок був досить важливим, оскільки контролював торговий водний шлях. Слід зауважити, що, осівши на цій землі, нові господарі збудували на високому береговому виступі дерев'яну

фортецю, аби уберегтися від можливих нападів та з метою розбудови і спостереження за краєм.

Згаданий В. Отамановський писав: «Коріатовичі використали цю давню осаду в своїй системі оборони й військово-адміністративній організації яко матеріальну базу для утримання фортеці. Вони саме тут вибрали місце для замку, бо саме тут, на лівому березі Богу, в районі Староміського плато, вони знайшли найкращу в цій околиці природничу оборонність.

Для охорони поселення в замку утримували гарнізон. Навколо згодом почало розростатися місто» [10, с. 27]. Литвинів цікавила не тільки багата на врожаї земля, а й важлива переправа побіля острова Кемпа на протилежний берег. Тут була досить велика торговиця, але про неї скажемо нижче.

Виникнувши в давнину на березі річечки, поселення отримало назву від неї. Утворення топоніму від частини рельєфу на нашій землі було досить поширеним, про що ми вже говорили. Коріатовичі, які «старини не рушали», давню назву сусіднього поселення Веніча не змінювали. Вони лише зміцнювали свій осідок і розширювали торгівлю. А через два-три десятиліття, внаслідок Синьоводської битви, сталося піднесення поселення – Торговиці, як граду.

Підтвердженням того, що Вінниця як град постала з торгового осідку литовців на березі річки, є герб нашого міста. На ньому зображено якір, тобто атрибут портів та гаваней. Литовцями було прийнято ряд пільг, привілеїв для міст краю, безмитну торгівлю, що неабияк вплинуло на соціальний ріст регіону, зокрема Вінниці (Торговиці). За Вітовта обсяги торгівлі (внутрішні і зовнішні) значно збільшуються. Отож немає сумніву й у тому, що вверх і вниз за течією Богу постійно плавали торгові судна, збиралося мито тощо. Візьмо для прикладу ще символіку саме такого знаку на Лядовському скельному монастирі. Тут, при вході, зображено символічний якір. Чи спроста давні попередники помістили отой

загадковий знак? Отож і тут було місце, де жваво проходила торгівля, але вже на Дністрі.

Тому перші зображення герба Вінниці не були подібні до рибальських гачків (на що прямо вказують нинішні), на них поміщався саме якір.

Вінницький геральдист Юрій Савчук указує, що герб нашого міста походить від литовських родових гербів. На них зображувався якір: «Якір має бути на червоному полі, над яким хрест» [11, с. 50-51]. Такі герби зустрічаються у родовій символіці русько-литовської шляхти на Волині. Вони появилися під час боротьби нової віри, християнської, з поганством (язичництвом). Волинь і Брацлавщина протягом попередніх віків мали спільну історичну долю – були під впливом правителів Великого Литовського князівства.

Дещо пізніше, уже за польського володіння цією землею, до герба добавлено дві схрещені шаблі, які прямо вказують на прикордонне розташування поселення.

Отож, якір є головним і обов'язковим елементом і символом герба Вінниці як морський та річковий атрибут, а не здвоєний гачок. Перші зображення герба Вінниці мали вигляд саме якоря. Дослідник П. Павлович наголошує у книзі «Поділля: історичні пам'ятки», що цей герб був із чотирма робочими лапами [12]. На цьому звернуто увагу і нашого вінницького геральдиста Юрія Савчука у книзі «Міська геральдика Поділля» [11, с. 50]. Наводить він і такий приклад: «Ось печатка Вінницької міської управи, нею скріплено документ серпня 1917 року. Старовинний герб Вінниці відтворено у вигляді якоря, під яким дві схрещені шаблі» [11, с. 100].

До сказаного можна додати, що колір поля герба Вінниці мав завжди червону барву. Саме вона була на головному стягові Литовського князівства у ті далекі часи. Червоне тло було й у Волині, як литовської території Любарта. Та й стяги подільських хоругв у Грюнвальдській битві 1410 року мали також червоне (литовське) тло. Про це пише Ю. Савчук у

згаданій книзі [11, с. 32]. Це ще раз підтверджує, що Вінниця постала як місто саме за литовського правління. Про це й говорять елементи герба міста.

Ми, для повної переконаності, можемо також взяти цей же морський символ-атрибут, розглядаючи герб міста Одеси. Раніше це було поселення литовського князя Вітовта із назвою Кочубієв. Оволодівши цією територією України, ВКЛ контролювало торгові потоки від Балтійського до Чорного морів. Заснувавши проміжне поселення Балту, величезна торгова магістраль із Вільні прямувала на південь через Корець, Любар, Вінницю, Брацлав, Балту на згаданий Кочубієв, а звідти зерно везли аж в Середземномор'я. Про цей шлях, наприклад, говорить пізніша 1448 року глейтовна грамота, у якій владика Іван надає вільний прохід послів воєводи Стефана через землі ВКЛ. *«Мы приказоуем вамъ... штобы есте тыхъ его послов изъ ихъ слугами добровольне пропускали по нашему господарству... от границы от Брасловля тою дорогою на Венницю... на Корецъ»*. Отож саме чотирипалий якір на червоному литовському фоні зображений на гербі Одеси.

Проте попередники, не вдаючись у глибокий аналіз підґрунтя походження герба та назви Вінниці, описували в атрибуті герба здвоєний гачок, а в назві – «вино», «віно», та інші домисли. Дослідників топоніміки можна зрозуміти. Свої розвідки автори робили за часів російського царизму або ж радянського періоду, коли писати про литовське походження було небезпечно й безглуздо. Негоже було у розвої міста популяризувати якусь маленьку периферійну Литву, це ж не Московія і не Росія. Та й жоден журнал чи газета не надрукували б отой вислід. Але ж нині, в часи становлення нашої держави, слід відновити справедливість, написати про реальне походження нашого міста, відкинути назавжди хибні домисли і тлумачення витоків назви граду. Цього вимагає саме життя.

Ми знаємо, що перша згадка про Вінницю сягає 1363 року. Є повідомлення й пізнішого часу. До прикладу, восени 1396 року в канцелярії митрополита Київського і всієї Русі Кипріяна для обґрунтування поширення юрисдикції руської церкви на величезний обшир території на півдні, півночі й сході Центрально-Східної Європи було складено «Список руських міст далеких і близьких», у якому в групі городищ на «Полі» згадано: «Каменечь», «Іловечь», «Брянславль», «Сокоlech...», а також «Венічя» [13]. Дослідник О. П. Знойко неодноразово підкреслював, що давні греки не мали звука «ч», замість нього завжди писали «ц» або «с». У даному випадку ми бачимо мовну заміну літери «ч» на «ц». Тому внаслідок цієї зміни вимова слова «Венічя» стала звучати як «Веніця». Міста стали називатися Камінець, Іллінці, Сокілець, Веніця...

Тож нам треба визнати, що назва «Веніця» є трансформованою назвою імені згаданого бога – Венича. За «Велесовою книгою», у ній же зрозуміло записано «Венич» (Вениць). Тобто, таку ж назву ми бачимо і в документі з тексту «Списку руських міст далеких і близьких».

Уже після битви на Синій воді 1362 (1363) року, за наказом князя Ольгерда, брати Коріатовичі фортифікаційно зміцнюють ряд поселень. Особлива увага, як уже говорилося, приділялася тим, що стояли на відомих сухопутних і річкових шляхах. Браслав, Сокілець, Вінниця – це форпости, які всіляко стримували часті ворожі напади з півдня. Втративши свої, «з отчича і дідича», землі на Поділлі, татари майже кожного року робили спустошливі набіги на нашу місцевість, прагнули вернути назад утрачені володіння. В диму і згарищах стояла ця територія. Ось чому потрібно було охороняти й оберігати південні рубежі князівства. І з цим завданням згадані укріплені міста справлялися.

Зауважу, що князь Ольгерд, перебуваючи у нашій місцевості після битви 1362 року на Синій Воді (Сниводі), розумів важливість зміцнення саме цих південних рубежів Литовсь-

кого князівства, тому й видав наказ відновити старі укріплення, «умурувати города подольские». Бо саме тут, за словами Слуцького літопису: «...Не был ни один город ни деревомъ рубленого, а ни каменем будованого. И тогда тые княжата Корятовичи, пришед в Подольскую землю, и вошли у приязнь со атаманы, почали боронити Подольскую землю от татарь и боскакам выхода не почали давати» [14, с. 74]. Отож із цієї цитати можемо зрозуміти, що тут до 1362 року ніяких міст із дерева чи каменю не було.

Про це говорить і В. Отамановський: «...Брацлав, Сокоlecь та Вінниця як укріплені осади – «города» існували принаймні від 60-х рр. XIV ст., отже, ці роки визначають початок **історичного** існування наведених городів» [5, с. 41].

Є ряд дослідників, які намагаються доводити, що до Коріатовичів на місці Вінниці існувало вже поселення. У цьому нема нічого дивного. Уздовж річок існувало чимало осідків, в т. ч. й на Богу. Але прихід Коріатовичів на Поділля і закладання ними дерев'яного замку на природному підвищенні (про що ми вже говорили), ще не вказує на існування міста – граду. Це був лише окремих осідок, хоча й мав деякі оборонні функції. Зрозуміло, спочатку татари дозволяли литовцям будувати подібні фортифікаційні споруди, адже були з Ольгердом у добрих взаєминах. І ще. Отой прихід Коріатовичів на Поділля і побудову ними укріпленого замку відбувся у 30 – 40-х роках 14 століття, тобто до Синьоводської битви, а письмова згадка саме про Вінницю нам відома з 1363 року. Тобто після того коли Ольгерд повернувся з Києва, офіційно закріпивши за Поділлям Коріатовичів.

Згідно рішення ЮНЕСКО, відлік заснування міст і сіл визначається не з моменту їх заснування, а з часу першої згадки про них у історичних документах. Тож на основі аналізу ряду джерел (в т. ч. й згадуваних нами) можемо констатувати: перша згадка про Вінницю вказує на 1362 (1363) рік. Іншого офіційно **немає**. Саме у цьому році відбулася вікопомна битва на Синій Воді (Сниводі).

Щодо побудови Коріатовичами першого дерев'яного укріплення (фортеці) на березі Богу, то час цієї забудови припадає до Синьоводської битви 1362 року. В часи, коли вони, прийшовши на Поділля, почали контролювати торгові потоки з лівого берега Богу на правий, тобто перевезення зерна та перегону худоби на захід та перевезення карпатської солі на схід. Про це поселення небезпідставно наголошує М. Стрийковський, пишучи про звільнення Торговиці на Богу в 1362 році. Отож, коли потрібно було звільнити Торговицю, то, зрозуміло, таке поселення тут на Богу існувало. Чи не так?

А тепер проаналізуємо ще один історичний документ, «Хроніку» Мацея Стрийковського, який говорить про поселення «Торговицю»: *«Вони (тобто війська Ольгерда після битви на Синій Воді. М. Д.) звільнили від татар Торговицю, залишки мурів якої ще й нині стоять в гирлі Богу, Білу Церкву, Звенигород...»* [15, с. 4-5].

Що ж це за «Торговиця»? Невже селище на річці Синюсі, яке аж ніяк не вписується в канву битви 1362 року, є цим поселенням? Проаналізувавши і дослідивши відповідні документи та джерела тих подій, приходимо до найбільш логічної думки – тією легендарною Торговицею, що у записках Стрийковського, є не що інше, як колишня «Веніця». Висловлюю припущення, що в середині 15 – 16 століть Торговицею були острів на Богу (нині – Кемпа) та перші будівлі на правому березі. Саме на острів у гирлі Бугу вказує М. Стрийковський, йому вторить дослідник минулого Коялович. Про це описує Н. Молчановський. До острова приставали торгові кораблі. Сюди зліва і справа було підведено мости для під'їзду підвод із вантажами по сухопуттю.

Дослідник В. Б. Чорний наголошує: «Волино-галицька земля і Поділля мали велике значення для розвитку економіки Київської Русі. Після того як кочові племена перекрили шлях до Криму, Прикарпаття стало єдиним джерелом постачання солі. Окрім цього, через галицько-волинські землі й Поділля пролягали головні торговельні шляхи на захід, що

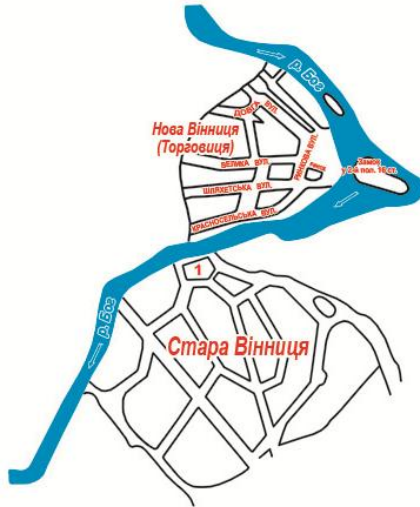
робило їх однією з головних ланок європейської торгівлі тих часів» [16, с. 191].

Науковець В. М. Михайловський у своїй статті «Правління Коріатовичів на Поділлі (1340-і – 1394 рр.): соціальна структура князівського оточення» пише, що «...варто згадати привілеї князів Олександра (1375 р.) і Федора (1385 р.) Коріатовичів краківським купцям на ведення справ у межах Поділля – адже обидві сторони угоди прагнули у такий спосіб забезпечити стабільність та прогнозованість східної торгівлі». Цим самим сказано, що уже в ті часи наш край був ключовим у справі проведення торговельних операцій.

Краєзнавець і дослідник Поділля В. Д. Отамановський звертає увагу, що в першій половині 16 століття Вінниця стає осередком внутрішньої торгівлі повіту. Активно діяли шляхи: до Чорноморського побережжя, до Волощини й Туреччини, північно-західні шляхи, на Галицьке Підгір'я та ін.

Вказаний вище дослідник В. Б. Чорний вказує, що в середині 16 століття у Вінниці «існували Єрусалимський, Староміський ринки, а також торжища на Хлібній, Новобазарній, Тюремній площах, на Торговій вулиці та на Торговій площі на Калічі, куди перемістився Єрусалимський ринок». [16, с. 196].

А тепер погляньмо на план-схему Вінниці XIV – XVI ст., складену за згаданою книгою Валентина Отамановського.

Отже бачимо, що у Новій Вінниці величезна площа знаходилася під ринком, недарма й прилегла вулиця носила назву Ринкової. Автор звертає увагу, що «Внаслідок іміграційного руху 1545 – 1552 рр. вінницька міщанська людність розвивається на дві адміністративні одиниці, причому давніша міщанська громада має окремого виборного вїйта, тоді як нова міщанська громада, маючи також окремого вїйта, є вже під старостинською юрисдикцією» (5, с. 157).

Надалі новозбудована міська осада стала окремою од Вінниці адміністративною осадою міського типу з віддаллю від міста найбільше 200 м. Іншими словами цією відстанню є ширина річки Богу. А після перенесення міста 1558 року на правий берег – обидва міста лишалися неподільною адміністративною одиницею.

Дослідник наголошує, що волость із «густим залюдненням та товаровим сільським господарством» зародилася на теренах Вінницького повіту ще в 60 – 90-ті роки XIV ст. Процес пов'язаний із втягненням цієї території «в сферу впливу балтійського та чорноморського ринків (5, с. 170-171).

В. Отамановський робить висновок, що після перенесення Вінницького замку на правий берег Богу 50-х рр. XVI в. з наказу господарського м. Вінницю було перенесено тоді на правий берег» (5, с. 174).

Слід зауважити, що вказаний вище дослідник історії Вінниці на своїй карті середнього Побожжя окремо позначив Стару Вінницю і рядом Нову Вінницю, яка виросла саме завдяки торгівлі (Торговиці).

Тому ми бачимо, що в минулі часи Вінниця перетворилася на своєрідну торговицю на Богу. Виникає резонне запитання: чому саме тут існувала така розгалужена мережа торгових шляхів? Вказаний В. Отамановський пише: «...через територію Поділля й Волині проходило три великі шляхи: Чорний, Кучманський, Покутський. Перший прямував через Старокостянтинів. Тут, південніше цього міста, існувала головна переправа шляху через річку Случ – Росоловецька. Другий проходив через Бар і північніше Тернополя, з'єднувався з Чорним шляхом, а третій – через Хотин і Калуш. Усі ці шляхи губилися східніше і південніше Львова».

Стає зрозумілим що внутрішня і зовнішня торгівля на територію Поділля вносила прогресивні цивілізовані процеси, які сприяли економічному і соціальному піднесенню краю, особливо міст. Це ще раз підкреслює, що на території нинішньої Вінниці у попередні роки, особливо у 16 столітті, були досить великі торжища, торговиця, де проводилися чималі операції з купівлі-продажу. Про що свідчить ціла низка ринків та ринкових вулиць-площ.

Безперечно, знав про цю торговицю й М. Стрийковський, а тому вдало використав цей факт у своїй розповіді. Отож на 1362 рік на острові та правому березі Богу існувала вже Торговиця, а на 1363 рік згадано також у «Хроніці» поселення із назвою Вениця (Вінниця).

Таким чином підходимо до того, що острів Кемпа і правий берег біля нього були торговицею. Адже не дарма навіть на гербах зображався якір – атрибут стоянки торгових суден.

Прочитуємо знову той же витяг із «Хроніки»: «Вони звільнили від татар Торговицю, залишки мурів якої ще й нині (на 1582 рік. *М. Д.*) стоять в гирлі Богу...». Можемо припустити, що ота торговиця, була захоплена татарами, тобто Коріатовичів перед Синьоводською битвою 1362 року було витіснено з торгового осідку, який ними ж був заснований. Отож щоб вернути цю місцевість, потрібно було вигнати звідси татар. «Вони звільнили від татар Торговицю», – пише Стрийковський у своїй «Хроніці».

Повертаючись дещо назад до нашої теми, потрібно ще раз підкреслити і зрозуміти, що головною метою походу князя Ольгерда на Поділля, внаслідок чого й відбулася Синьоводська битва, був контроль над правобережною ланкою торгового шляху. Саме про це й свідчить місце битви та логічний розвиток наступних подій. Ще в середині 14 століття ця торгова магістраль була у володінні ординців, а після битви нею уже відало Велике князівство Литовське.

А тепер переходимо до іншого. Компілятор писав свою працю у 70 – 80-х роках 16 століття. Ми з історії знаємо, що у 1558 році на цій землі, зведено досить велику дерев'яну фортецю. Її споруджено на земляних валах острова Кемпа в «гирлі Бугу». В результаті великої пожежі у 1580-у році, дерев'яна фортеця була повністю знищена. Тож на 1582 рік «залишки мурів» цоколя твердині дійсно ще стояли «в гирлі Богу».

Якщо ж ми вдумливо підійдемо до історії Вінниці, то з'ясуємо, що залишки отих «мурів» фактично описані в усіх історичних нарисах про місто. Саме про них писав автор «Хроніки». Хоча й тут є деяке перенесення понять, бо на початку 17 століття на кручі правого берега зросли нові будови, що вражали людей своєю міцністю. Термін «мури» в наступні часи перенесли саме на стіни цих єзуїтських споруд. Щодо залишків кам'яних кладок на острові Кемпа, то їх, найбільш вірогідно, розібрано населенням для подальшого будівництва, а можливо присипано землею.

То ж коли ми ще раз заглянемо у минуле, і від Вінниці пройдемо вниз за течією Бугу, пошукаємо ще якусь Торговицю в гирлі (руслі) цієї річки, як вказував компілятор, то нам стане цілком зрозуміло – іншого торгового поселення тоді не існувало. Отже, Стрийковський писав саме про вінницьку торговицю. Ми знаємо, що події відбувались у 1362 (1363) році, тому навіть цим повідомленням можемо засвідчити, що саме тут відразу ж після битви перебував князь Ольгерд, що саме сюди він знову вертався, посадивши на стіл у Києві Володимира. Цим повідомленням засвідчено нам, що в цьому році вперше згадано про наше місто в історичних документах. **Хоча Мацей Стрийковський написав не Вениця, а Торговиця – це не міняє суті, мова йде про нашу територію, яка трішки пізніше включена у межі Вінниці, отримавши нинішню назву.**

Торговиця на Синюсі абсолютно не має ніякої дотичності, ніякої прив'язки до компіляції хроніста. Адже вона знаходиться на достатньо великій відстані від Богу. Більше того, проведені там розкопки, попри намагання ініціаторів, не принесли ніяких достовірних підтверджень подій 1362 року на цій території. Тому ототожнювати Торговицю на Синюсі з Торговицею згаданою у «Хроніці» М. Стрийковського немає абсолютно ніяких підстав. А в подальшому ході подій 1362 року відомо, що литовсько-руські війська з Вениці (Торговиці) пішли південними рубежами на Білу Церкву, а невдовзі й на Звенигород (Звиноград), Київ. Тож Звенигород, це також не «Звенигородка» на Синюсі, а місто, яке стояло неподалік Києва.

Джерела та література:

1. *Смолій В., Степанков В.* Історія України / В. Смолій, В. Степанков. – К., 2001.
2. *Дорош М.* Витоки. Призабуті сторінки нашої історії. Хмельницький район / М. Дорош. – Вінниця, 2011

3. *Ткачук П.* Звідки твоє наймення, Віннице / П. Ткачук // Подолія. – 2001. – 12 грудня.
4. *Пуряєва Наталя.* Таємниця однієї літери, або «Вінниця» чи «Вінниця» / Наталя Пуряєва // Вінницька газета. – 1994. – 1 вересня.
5. *Отамановський В. Д.* Вінниця у XIV – XVII століттях / В. Д. Отамановський. – Вінниця, 1993.
6. *Коваль А. П.* Знайомі незнайомці / А. П. Коваль. – К., 2001. – С. 144.
7. Українська література XIV – XVII ст. Бібліотека української літератури. – К., 1988.
8. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. – Т. 1. – К., 1977.
9. Спадщина поколінь. Прадавні українські літературні пам'ятки. – К., 2002.
10. Вінницький краєзнавчий музей. Путівник. – Одеса. 1972.
11. *Савчук Юрій.* Міська геральдика Поділля / Юрій Савчук. – Вінниця, 1995.
12. *Павлович П.* Поділля: Історичні пам'ятки. Б. м. Брама Софії. 1946.
13. *Тихомиров М. Н.* Русское летописание / М. Н. Тихомиров. – М., 1979.
14. Летописи беларуско-литовские. Слуцкая летопись» // ПСРЛ. – М., 1980. – Т. 35.
15. *Шабульдо Ф. Брайченко О.* Центральна Україна за доби класичного середньовіччя / Ф. Шабульдо, О. Брайченко // Студії з історії України. – К., 2003.
16. *Чорний В. Б.* Найдавніші відомості про митну справу на Поділлі в історичних джерелах / В. Б. Чорний // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія – історія. Вип. XIII. – Вінниця, 2008.

Зауваги. Коментарі

Без найменшого сумніву хочеться заявити, що у I – IV ст. н. е. поселення на місці Старої Венеції вже існувало, та, можливо, ще й не одне. Це часи черняхівської культури. Саме в цей час вже існував важливий торговий перехід через Бог і поселення у районі острова та правого берега сучасної Вінниці.

Численні знахідки римських монет, фібул та уламків кераміки північніше Вінниці свідчать про неабияку торгівлю

цієї частини Поділля за часів черняхівської культури. Практично усі прибережні землі річок, навіть струмків, були колонізовані черняхівцями. Попри численні навали найрізноманітніших кочівників, обмін товарами, торгівля по воді успішно розвивалися.

Отож, за чим вирушали в далеку, небезпечну дорогу римські купці та негоціанти? В основному за нашим зерном – хлібом. Це був основний продукт вивозу. Хліб цінувався у провінціях Риму. Його було обмаль, а тому торговці настійно споряджали нові й нові експедиції на наші праземлі, звідки водними валками доставляли дорогоцінний продукт споживачам.

На давніх шляхах наших земель створювалися своєрідні центри, де акумулювалося збіжжя перед відправкою заморським споживачам. Як правило, торгівля проходила річковими шляхами. Уже наголошувалося вище, що сухопутних шляхів майже не існувало. Та й транспорту для перевезення вантажів по сухопутті у ті часи майже не було. Найпростіші повозки були надто примітивними, із дерев'яними колесами, вісями, без металевих маточин, не знали ще змащення тручих частин, не було ремінного кріплення для запряжки тварин... Човновий транспорт був основним.

Де облаштовували перевізники збіжжя оті торгові центри? Як правило, на місцях переправ, бродів, мостів, островів у гирлах (руслах) рік, тобто найчастіше там, де були перехрестя сухопутних і водних шляхів. З історії середніх віків знаємо, що у Європі саме в таких місцях й виникали міста. Цьому неабияк сприяла саме торгівля. Сюди везли селяни і ремісники свої нехитрі товари, тут був постійний рух людності.

Стосовно земель Вінниці, то у ті далекі часи таким торговим центром й була Торговиця на Богу. Саме про неї у 1580 році польський історик Мацей Стрийковський згадує у зв'язку з подіями Синьоводської битви 1362 року. Як бачимо, дослідник нагадав нам про важливий торговий центр на Богу

документально, але ми не взяли цього важливого повідомлення до уваги.

У часи Київської Русі густа мережа поселень півночі Поділля виробляла велику кількість зерна. Повторю ще раз слова Геродота (а це 480 – 425 р. до н. е.), що зерно тут вирощували «**на продаж, а не для снєди**». Отож не дарма із приходом на ці землі татар, останні заставили місцевий люд *орати* (вирощувати) для них *пшеницю і просо*. Болохівська земля особливо славилася виробництвом зерна.

Тришки поодаль, із перемогою над татарами, литовські правителі розширюють і зміцнюють торгові зв'язки. Розвій торгових містечок і факторій набирає особливого розвитку. Литовська феодальна верхівка із Волині впевнено просувається на південь руських (подільських) земель. Прийшовши у наш край в 30 – 40-і роки 14 століття, литовці побачили величезні хлібні потоки на південні і західні ринки. Їх вразили родючі поля, чарівна природа, привітні люди, що прагнули звільнитися від надокучливих татар.

Торговиця на Богу стає своєрідною гаванню, через яку пропускаються величезні човнові хлібні валки. У цей час, практично вся північ Поділля аж до Вінниці належала у 14 – 15 століттях до Волині. Відповідно волинська шляхта ще більше насичує поселення краю своєю зверхністю.

Нещодавно автору цих рядків до рук потрапив особливий символічний знак – срібний перстень-печатка 14 – 15 ст.

На продовгуватому, майже восьмикутному щиті зверху зображений хрест із рівними кінцями. Він ніби стоїть на горі, але разом з тим, зображення з хрестом відтворює обрис двопалого якоря. Саме такі зображення зустрічаються у родовій символіці русько-литовської шляхти на Волині.

Це зображення на печатці прямо символізувало, що поселення було річковим центром, пристанню на річці Синій воді (Сниводі), куди зі всієї округи звозилося зерно, формувалися хлібні валки перед відправкою по воді на південь Богу, а звідти до чорноморських гаваней.

Нижче, під робочими лапами якоря, зображено ніби стовпи чи особливі знаки, які нині погано проглядаються. Думаю, що це стовпи мосту на річці, повз яких й проходило плавання човнів. Ще нижче знаходиться серпик місяця догори рогами, що теж мало неабияке поширення на тогочасній символіці. По центрі від роздвоєння хреста-якоря донизу йде довга стріла і торкається наконечником місяця. Це, найбільш вірогідно, символізує вічну боротьбу християнства із мусульманською

вірою, у якої головним символом є *місяць*. За вимогами геральдики перевернута фігура завжди означала переможене, подолане явище. У даному випадку після Синьоводської битви 1362 року дійсно було переможено татар-мусульман християнами.

Ще нижче бачимо зображення рогів бика (вола). Зрозуміло, що саме «скотій бог» – Велес був одним з найважливіших богів за язичництва. Це бог достатку, багатства, родючості, покровитель торгівлі, ремесел, знання, культури. Тому й приносили наші попередники до своїх головних символів зображення бика, його роги тощо. Все це неабияк символізувало багатство краю.

В основу герба Вінниці взято якір – символ давньої осади Торговиці, яка була на правому березі Богу і Острові. З історії відомо, що у 1541 році Торговиця особливо була зруйнована татарами. У 1558 році жителі звели на Острові посеред річки на кам'яному підґрунті новий дерев'яний замок. 8 жовтня 1580 року ця дерев'яна твердиня повністю згоріла в результаті нового нападу татар. Як бачимо, ворогів у більшій мірі цікавила багата Торговиця, а не Венеція. Тому й руйнували вороги торгівлю осаду протягом всього її історичного буття.

Володіючи із 1259 році Поділлям, татари дорогоцінний продукт – зерно з Болохівщини відправляли на південні і західні ринки.

Торговиця на Богу, як гавань, пристань чи річковий порт, була відома у 14 – 16 століттях не тільки у нас, але й у Європі. Про неї знали всі купці та посередники торгівлі хлібом, худобою тощо. Сюдою, як уже наголошувалося, проходили головні торгові магістралі на всі боки. Тут, крім ратуші і величезного ярмарку на ринковій площі, були митниці, перевалочні складські приміщення, купецькі лавки...

Емблемою всіх портів завжди був якір. Такий же якір був і у Торговиці на Богу. Нині герб Вінниці має червоне литовське (волинське) тло, а на нім – вказаний якір. Адже саме

за володіння Литви цими землями, розпочався могутній розвій краю, Торговиці та й Венеці зокрема. Це були дві адміністративні одиниці зі своїм незалежним адміністративним самоврядуванням.

Двопалий чи чотирипалий якір (як у книзі П. Павловича) говорить про одне і те ж – місце стоянки торгових кораблів (човнів, барж).

Із розвитком Кочубієва (Одеси) із 1415 року герб цього міста також носить литовське червоне тло, а на нім якір.

Отож перстень-печатка, віднайдена у Воронівцях, із символічним зображенням якоря прямо вказує на герб Вінниці. Той же якір-хрест із роздвоєнням знизу вказує на місце стоянки торгових суден.

Зверну увагу, що із подальшими неодноразовими спробами татар повернути у свої володіння Торговицю, відбувалися часті запеклі сутички і руйнування останньої. Однак її завжди відновлювали, а пізніше до герба привнесли дві перехрещені шаблі, як символи частоті оборони важливого для торгівлі місця.

Придивіться уважно до острова у Вінниці. Він, ніби величезна стопа лівої ноги велета на водах Богу. Перед островом у давнину був побудований через всю річку дерев'яний міст-настил, який сполучався з островом, зв'язував правий і лівий береги. Це було місце, яке особливо контролювало перевезення найрізноманітніших вантажів по сухопутті і по воді. Саме тут, на природному обводі річки навкіл острова, де була сповільненою течія, формувалися в давнину торгові валки для подальшого сплаву вниз за течією. На цьому важливому, досить зручному і стратегічному для торгівлі місці митники давали «добро» на рух суден до чорноморсько-середземноморських ринків. Звідси можна було по воді добратися до Чорного моря, Криму... Мережа сухопутних шляхів лише формувалася. А тут, у Торговиці на Богу у серпні-вересні та жовтні найчастіше, купецькі валки під пильною

охороною вирушали зі своїми товарами, перш за все хлібом, на південь, де завжди був значний попит.

Наголошу, що хліба вивозилося так багато, що Литва пізніше створила на півдні свою торгову факторію Балту, звідки ще пізніше 1863 році Російська імперія проклала залізницю Балта – Одеса для перевезення українського зерна. Що це так, погляньмо на герб Балти. На щиті зображено два пшеничні снопи і Меркуріїв жезл торгівлі. Отож головний продукт життя – хліб був основним продуктом вивозу. Тому-то річковий порт Торговиці (Вениці) відігравав за часів Литовського князівства дуже важливу роль. Пригадаймо, саме за володіння торговою магістраллю (віссю), що йшла з Вільнюса через Торговицю (Веницю) на Браслав, а потім до Кочубієва (пізнішої Одеси) литовський князь Вітовт посварився і вигнав із Вениці свого родича князя Федора Коріатовича. Останній, зібравшись, покинув Веницю, а з ним пішло аж на Закарпаття до Мукачєвого біля 40 тисяч подолян.

Тому-то цей річковий порт у Торговиці був архіважливим для Великого Князівства Литовського. За нього йшла постійна боротьба.

Отож, як бачимо, у символіці нинішньої Вінниці немає нічого загадкового. За герб взято якір – атрибут стоянки суден. Це давній знак захопленої литовськими силами Торговиці на правому березі Богу і острова Кемпа. Що було символом-емблемою самої Вениці – невідомо. Однак найвірогідніше – золотий пшеничний сніп, адже Венич – це збіжжя, зерно.

У контексті розповіді хочеться торкнутися ще одного аспекту в дослідженні витоків Вінниці. Нам відомо, що Валентин Отамановський у своїй книзі «Вінниця у XIV – XVII століттях» особливо не згадує про вказану нами Торговицю. Чому?

Щонайперше, зрозуміймо час і обставини при яких доводилося працювати досліднику. Систематичні заслання, переслідування, арешти й обвинувачення, обмежені можливості

працювати в бажаному напрямку, обшуки і цензура не давали змоги широко відкривати реальні сторінки історії краю. Великоросійська шовіністична методологія суворо тримала історичну науку у своєму фарватері. Навіть згадки не можна було кинути на провідну роль Литви у становленні Вінниці. Будь-який історичний аспект вимагав суворого дотримання провідної думки ідеологів комуністичної партії. Тому Валентин Дмитрович вимушений був писати те, що особливо не протирічило усталеній ідеології.

Що тут у минулі часи була значна Торговиця на Богу підтверджують археологічні розкопки, які зацікавлено проводить провідний археолог Інституту археології НАН України Лариса Іванівна Виногородська. Вона, наприклад, в серпні 2013 року на п'ятиметровій глибині віднайшла залізну шпору, яка кріпилася до задньої частини каблука взуття вершника. Цікавим є те, що наявна шпора була із виступом-шипом, що є характерним для давньоруського періоду, а це у часовому просторі 12 – 13 століття. Для обізнаності слід зазначити, що у пізніші часи, у 14 – 15 століттях, коня «пришпорювали» за допомогою коліщатоподібних із зірочками шпор. Отож, як бачимо, що з цієї знахідки теж напрашується думка, що поселення на цій місці існувало вже у давньоруський період.

Автори статті «Унікальне відкриття вінницьких археологів» Людмила Кліщук і Богдан Ковалій у газеті «МІГ» за 13 серпня 2014 року вказують, що археологи знайшли на глибині 6 – 6,5 м невідомий підземний хід, який планується в майбутньому розкопати.

Роман Ковальський у газеті «33-й канал» від 9 жовтня 2013 року у своїй статті «Біля мурів знайшли гребінець, який зробить Вінницю на 100 років старшою?» оповідає, що біля стародавніх «Мурів» (за Спасо-Преображенським собором) археологи віднайшли староруський кістяний гребінець XII – XIII ст. Автор пише: «І ось біля «Мурів» під керівництвом старшого наукового співробітника Інституту археології НАН

України, кандидата історичних наук Лариси Виногородської, були знайдені дуже цікаві речі та залишки стародавніх стін. Зокрема, в одній з траншей виявлено частину муру, що фактично оточує споруду колишнього домініканського монастиря. В іншій траншеї вручну викопали фрагмент дерев'яної спаленої споруди, що колись стояла на будовому фундаменті».

Уже ця знахідка, а саме **давні мури**, повністю перекреслюють і спростовують твердження деяких науковців, що у документах про Вінницю йдеться про **«мури» домініканського монастиря**. У «Хроніці» Мацея Стрийковського, написаної у 1580 – 1582 роках говориться про залишки мурів у Торговиці на Богу (**а не на Синюсі**).

Про руїни Торговиці (нині Вінниці) йдеться й у книзі Михалона Литвина середини 16 ст. «О нравах татар, литовцев и московитян», де автор порівняв Торговицю з Іліоном, тобто Троєю. Він пише: «Это давно покинутое, но весьма удатное место называется ныне Торговица». Це було, наголошую, на середину 16 століття.

Отож, із нашої попередньої розповіді про Торговицю бачимо, що на середину 16 ст., а саме 1541 року, Торговиця була повністю зруйнована і спалена татарами. Але хто ж такий Михалон Литвин? Це був литовський дипломат у Кримському ханстві. Проїзджаючи нашим краєм, він зупинявся у Торговиці, бачив руїни, описав їх: *«Здесь можно видеть памятники, от которых ныне сохранились развалины, подземелья, гроты, мраморные плиты и остатки мощных стен»*.

І ось, археолог Лариса Іванівна віднайшла на місці колишньої Торговиці оті перші, відомі всім **«мури»**, а також обвуглені дерев'яні конструкції якоїсь важливої споруди. Це сенсація, яка повністю підтвердила гіпотези і версії, що **домініканські «мури»** є звичайною вигадкою «дослідників» стосовно давніх мурів в історії Вінниці. Прикро, але навіть відзначалося чотирьохсотлітній ювілей, так званих єзуїтських «мурів». Більше того, газета «Православна Вінниччина»

№ 11 за листопад 2015 року у замітці «Вінницькі Мури буде відроджено» повідомляє, що до порятунку пам'ятки комплексу Домініканського монастиря і Спасо-Преображенського кафедрального собору долучаються нащадки Грохольських та різні організації для зупинення руйнації Мурів, як пам'ятки давньої Вінниці. Так і хочеться запитати, а яке особливе значення мали саме ці «мури» для Вінниці, адже ці мури взагалі пізнішого часу?

Стає просто дивним, коли мури домініканців вважати давніми мурами Вінниці, то що то за кам'яні мури виявлені археологом Ларисою Виноградською?

Науковець зробила висновок, що знахідки на розкопках відносяться до 12 – 13 століть, наприклад, залізна шпора, гребінець та ін. Це кардинально змінює думку про давні **Мури на місці Торговиці на Богу** і мури домініканців у 1614 – 15 роках, коли територія зруйнованої Торговиці була вже об'єднана з Венецією. Навіщо на щит піднімати мури, побудовані пізніше, як пам'ятку найдавнішої кам'яної кладки Вінниці, коли **про реальні Мури**, згадані М. Стрийковським, взагалі ніщо не говориться?

Саме так, непровівши глибоких наукових досліджень, трактуються деякі сторінки історії Вінниці. А жаль

Треба зауважити, що знайдений археологами кістяний гребінець – артефакт, який підтверджує існування тут поселення, як мінімум, у X – XII століттях. Як бачимо, люди тут жили задовго до Золотоординської держави. Це й зрозуміло, вигідне географічне і стратегічне розташування давало неабиякий зиск для власників землі.

На завершення своєї статті Роман Ковальський ніби резюмує: *«А те поселення, що було знайдено біля «Мурів», можливо, мало іншу назву...»*

Так, пане Романе! Давній осідок на Богу мав назву Торговиця. І про неї є згадки у ряді джерел і документів. Тому Ви на вірному шляху в оприділенні окремого поселення.

Ще одна стаття у газеті «Вінниччина» за 16 жовтня 2013 року «Археологи можуть «додати» віку Вінниці», де автор Віктор Мельник оповідає наступне: *«Вінниця, прийнято вважати виникла в першій половині 14 сторіччя...»*

Але історики-дослідники так не вважають. Про Вінницю лише вперше згадано у цей час. Але до вказаного періоду вона вже існувала. А на місці, де проводилися розкопки Л. Виногородською, була давня торгова осада із назвою Торговиця. Вона зруйнована пожежею у середині 16 століття. Саме сліди руйнації були віднайдені дослідницею.

Щодо заснування Вінниці та Торговиці – час сягає великих глибин. Тому й встановити ті межі практично неможливо.

Треба визнати: на місці нинішньої Вінниці у минулі часи було два поселення (осідки): Венеція – на березі річечки з однойменною назвою (нині стара Вінниця) і Торговиця на Богу (правому березі й острові). Через часті напади на важливий торгово-комерційний центр, Торговиця постійно піддавалася руйнації. З подальшими часами вона знову відбудовувалася. Ще пізніше, із поглинанням Венецією, в середині та II половині 16 століття, цей осідок став новою Вінницею. Давня назва Торговиця була поступово витіснена з ужитку. Тому В. Отамановський у своїй книзі «Вінниця у XIV – XVII століттях» зазначив у схемі назву «Нова Вінниця».

Приємно відзначити й те, що розкопки у Вінниці, на землях попередньої Торговиці продовжуватимуться і у наступні роки. Тому не сумніваюся, Лариса Іванівна віднайде оте сказане Михалоном Литвином. Попередні знахідки надихають.

Висловлюю жаль, що історики Вінниччини і всього Поділля «віддали» цінні документи того ж Мацея Стрийковського і Михалона Литвина на поталу кіровоградців, які без жодного джерельного підтвердження приписали все, що бодай згадується про Торговицю, до свого селища із першою назвою Мала Торговиця.

Якщо ж розкопки Лариси Виноградської ми будемо розглядати у аспекті Синьоводської битви 1362 року, то зрозуміємо, що археолог науково ще раз доводить, що на правому березі і острові на Богу була чимала торгово-адміністративна одиниця. Саме вона здійснювала операції з продажу зерна, худоби на західні та південні ринки. Ольгерд звільнив її від ординців, взявши під литовську зверхність. Перейшовши річку Бог, його війська взяли курс на Білу Церкву – Київ.

Мацей Стрийковський повідомив саме такий хід подій у своїй «Хроніці». Лариса Іванівна довела розкопками, що це давнє поселення (з «мурами) було на правому березі Богу поблизу єзуїтського монастиря. Таким чином, відкриття цього давнього поселення на землях нинішньої Вінниці, ще раз нам допомагає локалізувати не тільки місце Синьоводської битви, а й, що головне, місце давньої Торговиці на Богу, згаданої у ряді документів. Сама, власне, Венеція (Вінниця) у 1362 році знаходилася на протилежному березі та ще й на чималій віддалі від цього торгового осідку. Вона, зрозуміло, для Ольгерда в ті часи не мала особливого значення. Князь звільнив Торговицю на шляху до Києва і, аж по закінченні військових дій, коли повертався назад із Києва до Литви у 1363 році, прибув із Коріатовичами до Венеції. Саме під такою датою згадується вперше наша Вінниця у першоджерелах.

Краєзнавець із Липовця Олександр Роговий робить припущення, що тією Торговицею може бути прадавній Бозький град на Богу Хмільник. Отож і він Торговицю пов'язує з нашим вінницьким прибузьким краєм, а не Присинюшшям. Тому дослідникам і науковцям є над чим працювати аби відкрити таємниці минувшини.

ОЛЬГЕРД НА ПОДІЛЛІ

Литовська епоха на Поділлі розпочалася з часів, коли Литовський князь Ольгерд у 1362 р. побив татар, вигнавши їх з Поділля, а землі Волині та Білорусі, як і всієї України прибрали до рук інші добре відомі литовські князі, приєднавши ці землі до Великого Литовського Князівства і Русь стала Литовською: «Тымъ чиномъ Литва под Гедиминомъ и Ольгердомъ лучить больше часть Южной Руси (Володимир, Подолье и Оукраину) съ свою въ одинъ политичный организмъ и стаеся великою державою»¹. В історичних документах збереглося мало інформації про битву на Сниводі, не так багато відомостей про самого князя, а тому існує багато плутанини, випадковостей і «проізволія»: коли відбувалась битва; де вона відбувалась; заради чого Ольгерд бився з татарами; де бралось військо у маленької держави Литва, щоб зайняти величезні простори Русі. Одначе, тут же відзначимо, що на українські землі особливо претендували поляки, а тому у 1386 році польська шляхта уклала унію з литовською шляхтою, намагаючись як-то прижитися на величезній території, щоб багатіти. Таке приєднання продовжувалось аж до 1569 р., але в цей період двох століть більшими господарями були литовці, діяли їхні закони, армія, правопорядок, чимало різних прав і традицій залишалось українськими, до яких литовці були прихильними. Унікальність державного об'єднання в Європі, якого важко знайти у світовій історії, полягає у тому, що «Гедиминъ загадавъ задля того вводити в Литву плоды цивилизації руской, и споити Литву и Русь въ одно тело теснейшою звязею». Одначе, найголовніше для українців те, що

¹ Перегляд Южно-Русской истории 1337 – 1450 рр. Написавъ Подолянинъ. Львов, 1875. – С. 5 – 6.

«Гедиминъ не заберавъ земского майна, не боронивъ придерживатся своей веры и обычая руским племенам, котори себе подбивъ, а сыны его и сродники женилися съ княгинями рускими и принимали радо греческую веру, а зъ нею руску беседу, звычай и обычай»². Подібного не допускали ні поляки, ні москалі, а тому українцям треба звернути особливу увагу на відносини у майбутньому з литовцями.

Що стосується сил русько-литовського війська, то відзначимо наступне: йшли у бій русини (українці), а ними командували литовці і так було в усі часи. Реєстр війська литовського свідчить, що на усій території Русі, яку займали литовці, жили татари і вони також допомагали литовцям: платили податки; поставляли коней і зброю у військо, самостійно брали участь у війську. Ось свідчення про те як озброювалась Литовська армія і хто у ній воював: «Реєстръ князей и улановъ Татарских. ...каждый съ нихъ менованъ есть на кольку конехъ служити: князь Иваеъ хоружий Татарских самъ шесть. ...князь Магметъ самъ пять, князь Кульдышь самъ семь, князь Яхъя самъ шость, ...Янибек самъ треть, Речинъ самъ вторъ»³. Були татари на усіх землях Русі, навіть у Новгородському повіті, які поставляли коней і самі йшли до війська «Абрагимъ Морьдасовичъ конь зъ сагай., з шаблею. Такташь Петеневичъ конь з сагайдакомъ з шаблею. Панъдей Аразовичъ з дыму на клячы з сагай, з шаблею»⁴. Відповідно до матеріалів Литовської Метрики (Т. 27, С. 30, 33),⁵ литовцями здійснено чимало перепису тих, хто повинен давати коней, зброю і сам йти у військо, але про землі Поділля йдеться дуже мало, лише згадується, що Смоленські бояри

² Перегляд Южно-Русской истории 1337 – 1450 pp. Написавъ Подолянинъ. – Львов, 1875. – С. 5 – 6.

³ Русская историческая библиотека. Т. 33. Литовская метрика. Перепись войска литовского. – Петроград, 1915. – С. 120.

⁴ Русская историческая библиотека. Т. 33. Литовская метрика. Перепись войска литовского. – Петроград, 1915. – С. 426.

⁵ Після поділу Речі Посполитої близько шістсот томів потрапило до Росії, де зберігається у древніх архівах.

мали мастки у Браславлі (Поділля) і звідтіль поставляти коней. Про це свідчить вказівка Браславському воєводі «Князь Романъ Санкгужковичъ, воєвода Браславский, гетьманъ дворний, староста Житомирский ... з ымений своих – зъ Звенигорода, съ Полоного ставить крней сто по козацку збройно-панцри, пр., сагай., сабли, рогати., а драбовъ при томъ почте ставить в пятьдесять въ барве з рушницами»⁶. Ось так завойовували наш край і всю Русь Литовці, давали коней і українці, і татари, кожне село, але про наш край повідомлень у переписі війська литовського у ті далекі часи (1362 р.) не має, але існують дані, що брали коней у Київському повіті, Браславському, Новгородському, Смоленському, Ковенському, Городенківському, Пінському, Вітабському, Полоцькому, Волинському та інших землях. Отже, литовці, як ні одна держава, завойовували території за допомогою місцевих жителів (аборигенів).

Щодо часу і місця битви русько-литовського війська з татарами, то вивченням битви на Сниводі зацікавились місцеві дослідники, краєзнавці та в цілому українські історики., досягши певних успіхів. Дата битви якомсь встановлена, але де, то довгий час було невідомо, усе перекручено: відносно часу битви, то Стрийковський відносив битву на Сниводі до 1331 р., інші, як вказує В. Антонович, вважають, що битва відбувалась в межах 1357 – 1361 рр., а тому 1362 р. також відносний час битви, хоча за твердженням М. Грушевського ця дата найбільш ймовірна: «Когда у Ольгерда в 1360-х годах произошел разрыв с татарами, его племянники, сыновья Кориата Гедиминовича, засели в подольских городах»⁷. Отже, і рік 1362 достовірний, і справедливо, що до битви литовці мали

⁶ Русская историческая библиотека. Т.33. Литовская метрика. Перепись войска литовского. – Петроград, 1915. – С. 452.

⁷ Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа. – К.: «Льбидь», 1991. – С. 97.

добрі стосунки з татарами, а поляки стали на заваді і відбулася битва. Враховуючи плутанину московські політики, їхні та українські промосковські історики ніяк не дозволяли визнати, що битва між Ольгердом і татарами відбулася у 1362 р. та ще й на річці Сниводі (Синя Вода), притоці Бугу, неподалік від Уланова. Стародавні архіви і сучасні історичні дослідження підтверджують, що битва відбулася 24 вересня – 25 грудня 1362 р. неподалік Уланова на річці Сниводі у яку впадає невеличка річечка-Батіжок, на березі якої розташована Лузна – Лозна. Битва Ольгерда відбулася з трьома татарськими князями: «Кутлуг-Бей (Кутлубей), Хаджі-Бей (Хачебей) і Дмитр (Дмитро)»; залишки розбитих татар частково подались до Криму, а решта перейшла під владу Литви, стали її громадянами. З повідомлень В. Антоновича за 1878 р. також підтверджується, що після битви частина татар попрямувала до Криму, а частина у Добруджу, з цього часу Поділля перейшло під владу Литви. Про те, що битва відбувалась неподалік Кучманського (Татарського) і Чорного шляхів та ще й на річці Снивода (Синя Вода) пише М. Грушевський «При Ольгерде же приведені были в зависимость от великого князя литовского и земли старого Черниговского княжества, а также край по среднему течению Днестра и Южного Буга, который тепер получает имя Подолья»⁸, а відомо, що у Південний Буг впадає річка Снивода. Про битву на Сниводі (Синя Вода) написано й в інших джерелах. «Коли прийшли до Синьої Води, указалася їм в полі велика орда з трьома царками – Котлубугом, Кочибеєм і Дмитром-солтаном, то Ольгерд, побачивши, що татари готові до війни, розшикував своє військо на шість гуфів, закритих з боків, аби їх татари стрілами шкодить не могли. ... Там же царків їх Котлубуга, Кочибея забито, при них теж і Дмитра Солтана. Мурзів і уланів

⁸ Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа. – К.: «Льбидь», 1991. – С. 96.

побито вельми много, трупів тих татарських повні поля і ріки були стад кількадесят»⁹.

Що ж стосується питання заради чого відбулася битва, то тут також є чимало видумок, але реальність, досліджена на першоджерелах, полягає ось у чому¹⁰: татари, які перебували на Поділлі, уже відмежувались від Золотої Орди і самостійно вживались на українських землях, створивши Подільський Улус; литовці ще до битви на Сниводі були прихильні до татар на Поділлі і Волині; у боротьбі з Польщею за Волинь Ольгерд користувався підтримкою татар; у 1351р. Ольгерд заключив союз з татарами для боротьби з поляками за Люблінську, Львівську і Холмську землі. Однак у 1356 р. польський король Казимір просив татар не допомогати Великому князеві Литовському Ольгерду і сім татарських князів погодились допомогти Польщі у битвах проти Литви. Така зрада татар спонукала князя Литовського Ольгерда до війни з татарами, що завершилось приєднанням Поділля, Київщини, Волині і Білорусі до великого князівства Литовського. З історії відомо, що на той час (середина XIV ст.) під рукою Литовського князівства уже перебували землі: Новгородська, Смоленська, Сіверська, Клиньська, Чернігівська, Переяславська, Київська, Подольська, і Волинська. Тобто, нічого і нікого не визволяв Ольгерд від татар, бо вони нікого не завойовували, у них були власні цілі на Заході Європи, він їх тільки побив за зраду і вони розбрелися.

Наше село розташоване на території, де відбувалась битва 1362 р. з татарами, а тому питання, – чому бився Ольгерд з далекої Литви з татарськими воєначальниками на Сниводі, використовуючи здебільшого українських вояків? – має важливе значення. Відбувалась битва не заради визволення Поділля від татар, бо вони його не завойовували, а через погіршення відносин литовців з поляками, яких розпочали

⁹ Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі.

¹⁰ Очерк истории Великого князівства Литовского до половины XV столетия. – Выпуск 1. – К., 1878. – С. 148 – 149.

підтримувати татари «Вследствие того, что эти (татары) перешли в 1356 г. на сторону Казимира, и начались между ними и Ольгердом неприязные отношения, которые и привели к битве 1362 г.»¹¹.

В роки незалежності України, після 1991 р., точиться дискусія між дослідниками з приводу місця битви між литовськими військами на чолі з Ольгердом і татарами: це була річка Снивода, яку називали Синя Вода, на українському Поділлі чи це річка Синюха, що на Кіровоградщині. І тут з давнини до сьогодні іде полеміка, яка на мою думку спровокована двома основними причинами: перша, це невірно складені карти на початку XVII ст. про наявність та розташування тих чи інших річок; друга, це знищення української історії українськими ж істориками на догоду штучного формування історії Московії. В даному випадку, що стосується битви русько-литовського війська з татарами 1362 р., є цілеспрямованими домислами, спрямованими на захист викривленої московської історії. Військо Ольгерда складалось не тільки з литовців, адже це була невеличка і мало чисельна держава, військо формувалось здебільшого з русів, тобто українців, командирами були переважно литовці, а билися українці.

Щодо першої причини, то вона полягає в тому¹², що на карті Вацлава Гродецького та Андрія Погребка, яка видана в Антверпені 1602 р., Брацлав (Bracziaw) і Вінниця (Wynicz) розташовані на Південному Бугу (Bog fluvms), Хмільник (Chmyelnck) же розташований на річці Случ (Shluck flu), річки ж Сниводи, яка впадає в Південний Буг, взагалі ніде немає, а ось річка Синюха, як Синя Вода, значиться на усіх картах цього видання. В той же час на карті Великого кня-

¹¹ Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. – Камянець-Подольський, 1905. – С. 7.

¹² Україна на стародавніх картах. – К., 2006. – С. 1 – 187; Маринич В. М. Історія рідного краю. Хмільницький район. – Вінниця, 2009. – С. 81 – 84.

зівства Литовського Томаша Міковського і Віллема Янсона, 1643 р. видання в Амстердамі, Хмільник (Chmyelnck) уже розташований на річці Південний Буг, чітко виділяється річка Снивода, на якій розташовані фортеці Пиків (Pukow), Уланів (Vlanow) та Іванопіль (Januspol). Крім того, якщо поглянути на документи, до яких не дотяглася рука москаля, щоб виправити на свою користь, то люстрація 1565 р. свідчить, що Уланів знаходиться над потоком Синьоводським (nad potokiem Sinowoda), а на берегах самої Сниводи розміщені фортеці Іванів (Ianiow), Пиків (Pukow) і Острожок (Ostrwte): «...дано їм право осадити пустиш Уланів, на шляху татарським, над потоком Синьовода. Той Уланів лежав при кордоні литовському, впираючись межею своєю в Чуднівську Волость, що до Острога належала, на шляху, котрим татари ходили; котре місце лежало пустим перед цим немало років, як проте передавали жителі тих країн. ...Ставків два на потоці Синьоводським, але заболочені, говорять люди, що їх ніколи не спускали»¹³. Це найважливіші докази де і коли відбувалась битва, адже й тепер історикам з Інституту історії України можна побачити ці два ставки, Синьоводський потік та шлях на Бердичів і Хмільник. Одначе, на час люстрації (1565 р.) Уланів був невеличким поселенням, де налічувалось лише 69 жителів.

Друга причина породжена першою. Довгий час в попередні століття історики користувалися цими картами, а тому називали різні місця битви, під час якої над річкою Синіми Водами в 1362 році Великий князь Литовський Ольгерд розбив татарські сили і примусив їх відступити. «В історичній літературі довгий час вважалося, що Сині Води – це річка Синюха, доплив до р. Бога. М. Грушевський вважав, що то не Синюха, а сучасна Сниводь, яку називали «Синя Вода», на

¹³ «Люстрація староства Хмельницького 1565 р.» в перекладі В. М. Маринича (Маринич М. В. Історія рідного краю. Хмельницький район. – Вінниця, 2009. – С. 166, 168).

пограниччі Київщини, Волині та Поділля»¹⁴. За радянських часів переможна битва на Поділлі 1362 р. взагалі замовчувалась, щоб не принизити міфічну Куликовську битву 1380 р., під час якої мов би московський князь Д. Донський розбив монголо-татарське військо Мамаю, а щоб прив'язати до цієї битви й українські землі, то написали, в битві мовляв брали участь, крім москалів, також українські і білоруські загони. Отже, визволення Українських земель, стверджує московська історія, відбулася не у 1362 р. на річці Снивода, а далеко за межами України, десь на Тульській землі. Усі хибні твердження московської історії підтримуються українськими дослідниками¹⁵, щоб не йти в розріз з московськими істориками, яким більше подобається річка Синюха на Кіровоградщині (тепер Новоархангельський район). Такі промосковські дослідники не спромоглися прибути в села на правій стороні річки Снивода, яка знаходиться за 225 км від Києва і ознайомитися з знайденими там докази битви Ольгерда з татарами.

Про те, що переможна битва литовсько-руського війська Ольгерда з татарами відбулася на річці Снивода (Синя Вода) свідчить чимало доказів¹⁶: дослідникові М. Дорошу вдалося розшукати військові спорядження (залізні «белти», наверхі рогатини, поржавілий наконечник чотирьохгранного списа, наверхі піки, уламок меча, залізні наконечники стріли); в селах Зозулинці, Воронівці, Білий Рукав виявлені татарські могили (кешени); існують інші докази, про які йтиметься далі. На річці Синюха, що на Кіровоградщині, будь-яких подібних споряджень ніхто не виявив. Здавалося б, що для москалів ця

¹⁴ Полонська-Василенко Н. Історія України. У двох томах. – Т. 1. – К.: «Либідь», 1992. – С. 310.

¹⁵ Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной России в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987; Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. – К., 1998; Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. – К., 2005.

¹⁶ Перша Хмільницька наукова історико-краєзнавча конференція. – Вінниця, 2015. – С. 81.

битва не дає якихось втрат, але час проведення і реальність такої битви московським історикам не подобається з двох причин: перша, якщо визнати, що русько-литовське військо розбило татар і заставило їх залишити межі України, а це ще й значна частина Московії, яку вона загарбала в українців, то яка була роль Куликовської битви, доказів про яку так і немає; друге, як могли москалі розбити татар на Куликовому полі, коли Ольгерд після битви на Сниводі (Синій Воді) дійшов до Москви, якої не здобув лише випадково. У дійсності справи ось які, після того як Ольгерд своєю битвою над Сниводою розбив татар, то вони почали або зникати з більшої частини Європейського Сходу, або перетворюватись у мирне населення Литовського князівства, а тому можливо якась невеличка битва москалів з невеличкою частиною татар, що блукала після битви на Сниводі, яку московські історики назвали Куликовою, й відбулася. Одначе, коли цар Московський доручив М. Карамзину і його команді написати історію Московії, то їм мабуть битва Ольгерда з татарами та її результати, коли татарські сили зменшувались і залишали території, якими вони рухались до Європи, не сподобались і розпочалось фальшифування, яке тягнеться до цього часу. Не могли пізніші москалі допустити, щоб українці звільняли свою територію, поєднавшись з литовцями, а тому придумали Куликовську битву і записали, що територію звільняли від татар москалі з українцями та білорусами.

Як пояснюють Куликовську битву москалі? Куликовська битва відбувалась між ріками Дон і Непрядова 1380 р. «во главе с великим князем московским и владимирским Дмитрием Донским и монголо-татарским войском под началом Мамай. ...Участвовали воины многих русских княжеств, украинские и балорусские отряды. ...Начало освобождения русского и других народов от монголо-татарского ига»¹⁷.

Отже, була річка, але не Снивода, а Дон, а тому московським історикам треба було усе робити, щоб відтіснити битву від української Сниводи до Дону, а головне не підтверджувати реального місця битви, бо Куликовська битва, яка відбулася на два десятиліття пізніше (1380) –

¹⁷ Советский энциклопедический словарь. М., 1989, -С.677

це головне. Як це фабрикувалося і як це підтримується тепер, показують українські дослідники і краєзнавці на прикладі промосковських істориків.

Московські історики уже попрацювали над першоджерелами, називаючи в них «русські міста» уже «русскими городами», і що ж ми бачимо, проросійські історики України, які діяли під проводом П. Толочка, доказують, як це робить історик Шабульдо Ф. М., що треба знайти місце, де відбувалась битва, адже «Якщо ми знайдемо Коршів, то ми визнаємо, де була битва з татарами 1362 року». І цей історик знаходить та ще й не де-небудь, а на Дону, який до Поділля зовсім не відноситься, тобто там, де відбувалась Куликовська битва. «Звістки Рогозького літописця підтверджують і доповнюють дані «Списку руських міст» далеких і близьких, який дає змогу локалізувати завойований «Литвою» перед Синьводською битвою Коршев на Тихій Сосні, правій притоці Дону в його середній течії, а не у верхів'ї Дону, як це досі вважалося»¹⁸. Тобто відкидаються усі стародавні рукописи, бо те, що «досі вважалося» вірним, уже тепер таким не є. Про те, що над Рогозьким літописцем уже попрацювали московські історики і там зробили усе, щоб дати уже українським промосковським історикам написати так, як написав вище названий історик, видно з повідомлення повного зібрання Руських літописів: «В лето 6870 (1362)... того же лета бысть мор на люди в Орде, так по ряду и пошел и по русским городам в Новосиле и в Коршеве»¹⁹. Отже, Коршев уже знаходиться на Дону і це уже не «русське місто», тобто українське, а «русским городам», тобто «русский город», тобто московський, великоросійський. Московські історики проповідують, звичайно хитро-мудро, що Ольгерд взагалі розбив не татар, а місцевих феодалів, рік битви також змінюють. «В 1363 г. объединенная армия местных феодалов была разгромлена литовским князем Ольгердом в битве у речки Синяя Вода (ныне

¹⁸ Шабульдо Ф. М. «Центральна Україна за доби класичного середньовіччя» // Студії з історії України. – К., 2003. – С. 14.

¹⁹ Рогожский Летописец // ПСРЛ. – 1965. – Т.15. – Вып.1. – С. 73.

Синюха)²⁰. Цілеспрямовано все перекручено і в першоджерелах, і в трактуванні, а тому, враховуючи вище наведене, а це крапля в морі перекручення української історії, історикам і краєзнавцям не слід категорично вести дискусії з промосковськими істориками, а вивчати і творити власну оновлену історію сіл, міст, регіонів, країни і нації.

Подібне повторюється і пізніше, адже літописець в кінцевій редакції рогожського літопису про події на Поділлі у 1396 р. повідомляє: «В лето 6871 (1362 – Б. Л)... Того же лета Литва взяла Коршевь и сотворишас(я) мятежи и тягота людемъ по всеи земли. Тое же осени Олгерд Синю воду и Белобережье повоевалъ»²¹. Подібне ж повідомлення, хоча трохи у скороченому вигляді, міститься і в Нікопольському літописі кінця 1520 років²². Отже, постійно повторяється одне і те ж місто, яким московські історики маніпулюють у перевиданих літописах, але треба мати на увазі, що тодішій «Жоршів», це теперішній Корець і знаходиться він у Ріненській області, тобто на Волині, які привласнював Ольгерд і рухався до Сниводи, яка протікає біля Уланова і тече до Бугу, неподалік Лозни, звідкіль князь Литовського князівства Ольгерд управляв битвою. Розбивши татар у 1362 р., Поділля уже у другій половині XIV століття визволилася з-під татарської руки²³.

Вивчення древніх документів, досліджень відомих істориків минулого, зокрема М. Грушевського, Н. Полонської-Василенко, сучасних дослідників – істориків Поділля, зокрема, М. Дороша, С. Литвина, В. Маринича та інших, а також проведених власних досліджень дає підстави однозначно стверджувати, що битва 1362 р. між русько-литовськими військами і татарами відбулася біля річки Снивода (Синя Вода)

²⁰ Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды. – М., 1985. – С. 5.

²¹ Рогожский летописец // Полное собрание русских Летописей. – Т. 15. – Вып. 1. – М., 1965. – Стб. 75.

²² Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью // Полное собрание русских летописей. – Т.11. – СПб., 1879 (Переиздано: М., 1965. – С. 2.

²³ Аркас М. М. Історія України-Русі. – К.: Вища школа, 1990. – С. 98.

на українському Поділлі. Саме ця битва, а не вигадана Куликовська (1380 р.), стала поворотним пунктом розгрому татарських військ, їхньої втечі з української території та поступової втрати як усіх зайнятих територій, так і своєї могутності. Такий поворот подій підтверджується стародавнім Іпатіївським літописом: «В сие лето (1362) Олгерд победи трех царков татарских и с ордами их, си есть Котлубаха, Казчя, Дмитра; и оттоля от Подоля изгна власть татарскую. Сей Олгерд и инья державиво свою власть приять»²⁴. Треба накінець визнати, що битва на Сниводі – це чимала подія, яка має увійти в новітню відновлену історію України та шкільні підручники, а тому остаточне визначення місця битви, тобто річка Снивода (Синя Вода), має велике значення для України, її Подільського краю, оточуючих міст і сіл, у тому числі мого села Лозна, де існують деякі важливі ознаки битви, які потребують пояснення. В історії битви на Сниводі село Лузна – Лозна займає певне місце, яке визначене хоча і давніми мов би легендами, але такими, які вдається обґрунтувати, доказуючи їхню можливу реальність. Існуючий серед наших селян міф про «крісло-долоню князя Ольгерда» не є випадковим, адже це була не ординарна особистість, яка з'явилась у складні часи для Литви. Саме Ольгерд приєднав наше Поділля до Литви, господарюючи на цих землях більше 200 років (1362 – 1569 рр.), багато тут було зроблено доброго і нічого злого, як це зробили москалі, коли вони тільки за 70 років накоїли нечуваного лиха.

– Чому з'явилась Литва на Поділлі? – таке сталося не випадково, адже після смерті великого князя Гедиміна ця країна мала чимало неприємностей: його сини стали удільними князями і не підтримували один одного; за Волинь і Галицьку Русь з литовцями билися поляки; німецькі хрестоносці виступали проти Литви, отримавши за це від Польщі землі. В таких умовах сини Гедиміна об'єдналися навколо найму-

²⁴ Ипатьевская летопись. Полное собрание русских летописей. – СПб., 1843. – Т. 2. – С. 350.

рішого Ольгерда, про якого в літописах написано: «Сей-же Ольгердъ премудръ бе зело, многими язики глаголаше, и превзыде саном и властью паче всехъ суетныхъ отвращашеся, потехи, игранія и протчихъ таковыхъ не внимаше, но прилежаше о державесвоей всегда день и ночь; и п'янства отвращашеся: вина, и пива, и меда, и всякаго питія п'янственнаго не пияше, отнюдь – бо ненавидяще п'янства, и велико воздержаніе пияше во всемъ; и от сего великъ разумъ и смыслъ приобрете, и крепку думу стяжа, и таковым коварствомъ многи земли и страны повоева, и грады и княженія поималъ за себя, и удержа власть велію, и умножись княженіе его паче всехъ, ниже отецъ его, ниже дедъ его таковъ бысть. Бе бо обычай Ольгерда таковъ, никто-же не ведаше его, куды смысляше ратью ити, или на что збираетъ воинства много, пониже и сами тїи воинственніи чинове и рать вся, неведяще куды идяше: ни свои, ни чужїи, ни гости пришельцы: въ таинстве все творяше любомудро, да неизыдетъ вѣсть въ землю, на неуже хочеть ити ратью; и таковою хитростью покрадываша многи земли, поималъ многи грады и страны поиленилъ; не сталько силою великомудростью воеваше. И бысть отъ него страхъ на всехъ, и превзыде княженіем и богатствомъ»²⁵.

Крім того, Ольгерд, на відміну від інших литовських князів, був найбільше прихильний до українського (руського) народу. «Большая часть жизни Ольгерда протекала на Руси, среди русского населения и подъ влияніемъ русской культуры»²⁶. Завдяки Ольгерду в литовсько-руській державі було надано пріоритет руському народному началу, руська

²⁵ Никоновская летопись. – Т. III. – С. 174, Т. IV. – С. 20 – 21; летописи: Софійская 1-я. – С. 236; Новгородская 4-я. – С. 72; Супрасльская. – С. 95; летопись изд. Даниловичемъ. – С. 190 / В книге Антоновича В. Б. Монографіи по истории Западной и Юго-Западной России. – К., 1885. – Т. 1. – С. 83 – 84.

²⁶ Антонович В. Б. Монографіи по истории западной и Юго-западной России. – К., 1885. – С. 84.

(українська) культура мала перевагу й на Поділлі. Одначе, Ольгерд на Поділлі не довго перебував, коли він переміг татар, то Поділля передав племінникам, які приймали участь у битві, синам Коріата – Олександру, Константину і Федорові. Саме вони і їхні нащадки створювали умови для проживання на малонаселеному Поділлі, адже, як свідчить історія, період перебування жителів всього Поділля, під владою Литовської держави одержали трохи відносного спокою, окрім татарських нападів, які і при литовцях, і поляках не давали спокою жителям краю.

Отже, про велику і розумну особистість існує міф, на пагорбах річечки Батіжок Ольгерд мабуть побував, але не сидів він, звичайно, на якомусь камінні, у нього була достойна палатка, на камінні він стояв, а тому місцина, де мовляв знаходиться його кам'яне крісло, – вигадка. Одначе, подібний міф, що передавався з покоління у покоління, зберігши основну ідею до теперішнього часу, не може бути випадковим і він свідчить: перше, в цих краях побувала видатна особистість того часу – князь литовський Ольгерд, який хоча і зайняв Поділля, але зробив багато добрих справ, не нав'язував своїх законів, правил і мови, не викрадав історії; друге, підтверджуються існуючі докази істориків, що битва з татарами відбулася саме в цих краях, тобто на річці Снивода. Саме в такому ключі найбільш обґрунтовано бажано розглядати місцевість, де тепер розташоване село Лузна – Лозна: неподалік була битва русько (українсько)-литовського війська з татарами; битвою керував литовський князь Ольгерд, який побував у цій місцевості, тобто на «княжій горі»; мабуть у цій місцевості, на підвищенні, вірогідно перебував Ольгерд і його особиста охорона в селі Лузна – Лозна, бо перша особа, яка керувала битвою, мабуть не могла бути там, де відбувалася січа, як це було у стародавні часи, а на деякій відстані. Як видно із досліджень істориків, битва відбувалася на території, що розташована з лівої сторони річки Синя Вода (Сни-

вода)²⁷, але Ольгерд, його палатка та охорона були на гранітному підвищенні в Лузні – Лозні, що також розташоване на лівій стороні цієї річки, неподалік Уланова, Воронівець та інших місць, де, можливо, відбувалась сама битва. Найбільш вірогідно, що битва відбувалась трохи подальше кам'яних пагорбів села Лузна, якого ще й на той час не існувало, а на рівнині, де «численне військо Ольгерда рухалось з боку нинішніх сіл Сальниці, Липятина, Сміли, Подорожної, тут дуже добре проглядається навколишня місцевість»²⁸, до цієї території включаються села Мар'янівка, Кропивна, Лип'ятин та інші. У нашому краї, щодо цієї битви, вимальовується досить прозора картина: на річці Сниводі, притоці південного Бугу, було укріплення Синя Вода; у 1362 р. укріплення було знищено і стала так звана Синьоводська пустинь; згодом у цій пустині литовці дозволяли селитися нащадкам татар – уланам. Як результат багатолітніх змін: притока Бугу набрала назву Синя Вода (Снивода); місце, де селились улани одержало назву Уланів; битва русько-литовського війська проти татар відбувалась навколо Синьої Води (Сниводи). Про можливу битву на деякому віддаленні від місцини, де згодом виникло село Лузна, свідчить той факт, що у багатьох навколишніх селах знайдено предмети битви, а ось навколо села Лузна дотепер не знайдено нічого. Крім того, посилаючись на розташування військ (план-схема № 5 битви 1362 р.)²⁹ бачимо, що основна маса військ і битва була зосереджена на правій стороні Сниводи, на лівій же стороні битва була понад самою Сниводою, тобто за 2 – 3 км. від села Лузна, а тому мабуть серед пагорбів місцевості, де тепер розташоване село Лузна, знаходилась охорона князя Ольгерда і воїни його сина

²⁷ Дорош М. Битва на Синій Воді 1362 року: історична реальність. – Вінниця, 2012. – С. 285 – 290.

²⁸ Ткачук П. І. «Битва з татарами сталася над Сниводою» // Газ. «Життєві обрії», 14 вересня 1996.

²⁹ Дорош Микола. Битва на Синій Воді 1362 року: історична реальність. – Вінниця, 2012. – С. 289.

Володимира, а шатро князя знаходилось на найзахищенішому місці серед усіх пагорбів. Можливо саме тому серед лознян із покоління в покоління передавалась княже місце, «Княжа гора». Про те, що битва на лівій стороні Сниводи відбувалась, здебільшого на берегах ріки, свідчать факти розкопок у селах Кривошиї та Хутори Кривошиїнські. Тому саме там, на «Княжій горі» в Лозні, можливо бажано встановити пам'ятний знак з двох важливих причин: перша, звідси князь Ольгерд керував русько-литовським військом у битві проти татар на річці Сниводі; друга, у знак подяки чужинцеві і його послідовникам, які, після звільнення руських від татар, хоча і привласнили всю територію, але не завдавали ні матеріальної, ні моральної, ні історичної шкоди народу руському (українцям), навіть чимало запозичали від нього для себе. Литва й тепер дружньо ставиться до України, теперішній посол Литовської республіки в Україні Марюс Януконіс розмовляє з українцями чистою українською мовою.

СТОЛИЦЯ ПОДІЛЛЯ ЗА КОРІАТОВИЧІВ

Протистояння Великого князівства Литовського та Золотоординської держави за панування над білоруськими і українськими землями призвело до відомої битви між їх військами на Синіх Водах, що відбулася 1362 р. У кривавій січі литовський князь Ольгерд Гедимінович зумів завдати рішучу поразку татарам під проводом ханів Хаджібея, Кутлубуга та Дмитра й позбавити їх влади над більшістю українських земель. Поділля опинилося в складі Литовського князівства. Для облаштування своєї влади Ольгерд направив сюди своїх племінників – братів Юрія, Костянтина, Олександра та Федора Коріатовичів. Ці події літописець зафіксував так: «Коли господар был на Литовской земли князь великы Олгирд и, шед в поле с литовским воиском, побил татаров на Синеи воде, трех братов: князя Хочебия а Котлубугу а Дмитрея. А то си три браты, татарскыа князи, отчичи и дедечи Подолскои земли... А брать великого князя Олгирдов держав Новьгородн Литов-скыи, князь Коръят, а в него были четьри сыны: князь Юръи а князь Александро, князь Костентин, князь Федор. Ино тыи княжята Коръятевечи... со князя великого Олгирдовым презволеньемъ и с помочию Литовския земли пошли в Подолскую землю...».

Спочатку князі Коріатовичі обрали своєю резиденцією місто Смотрич, спорудили тут замок і стали розбудовувати Подільське воєводство. Вони дізналися про славнозвісне місто Бакоту, що на середньому Дністрі, й вирішили її відвідати та визначити її місце в удільному володінні. По дорозі до Бакоти князі рухалися неспішно, зупиняючись у поселеннях і займаючись полюванням у навколишніх лісах. На цьому шляху вони потрапили на незвичайної краси ландшафти сучасного Кам'янця. Князі були вражені кручами Смотрича, які

захищали місцевих жителів від ворогів. Тому Коріатовичі вирішили це поселення зробити своєю столицею Поділля.

У літописі великих князів литовських під 1362 роком записано: «И напервеи нашли собе (*князі Коріатовичі* – авт.) твержю на реце Смотричи, тут пак собе нарядили городъ Смотрич, а оу другомъ месте были черници оу горе, а в томъ месце нарядили городъ Бакоту. И ловячи в ловах пригодилося имъ, како оугонили много олении в тот остров, где нене Каменецкое место лежит. И посекиши лесъ, оуморовали городъ Каменьць а с того вси городы Подольския оуморовали и всю землю Подольскую осели».

За версією істориків, Кам'янцем володіли спочатку Юрій та Олександр, пізніше Костянтин і Федір Коріатовичі. На найнепрístupнішому скелястому мисі вони збудували частково з каменя, а головне з дерева, замок, який захищав острів (Старе місто), оселилися в ньому і звідси управляли Подільською вотчиною, яку поділили на 11 округів (повітів). Замок, зведений з дерева, функціонував у такому стані до кінця XV ст., свідченням чого служить його опис 1494 р.

Розбудовуючи свою столицю Поділля, в лютому 1374 р. князі Юрій і Олександр надали Кам'янцю грамоту на самоврядування (магдебурзьське право). Вона засвідчує, що князь здійснював управління Подільською землею, а вїйт – міською общиною. «Зем'ян, бояр та князівських слуг мав судити князь на замку», а міщани зобов'язувалися «судитися своїм правом і своїми райцями». Так писалося в привілеях, наданих місту 1374 р. Представниками князів в управлінні Кам'янцем і Подільською землею були воєвода та староста.

З цього часу князі приймали в замку послів, проводили з'їзди місцевого боярства та зем'янства, видавали грамоти і таке інше. Зокрема, саме в кам'янецькому замку в 1375 р. князь Олександр надав право краківським купцям торгувати з Кам'янцем і містами Поділля, в 1388 р. князі Костянтин і Федір пожалували слuzі Немирі грамоту на Бакоту, в 1392 р.

Федір Коріатович дав грамоту слугі Бедришку на 4 села в Західному Поділлі й інші.

За розпорядженням князів Костянтина та Федора, у містах Кам'янці і Смотричі карбувалася монета «подільський півгрошик». Важливо відзначити, що на аверсі монет зображений Юрій-змієборець, а на реверсі – герб угорських королів з Анжуйської династії. Все це є свідченням того, що, зміцнюючи свої позиції в достатньо неспокійному в політичному плані регіоні, князі Коріатовичі намагалися проводити відносно незалежну від великого князя литовського внутрішню і зовнішню політику, налагоджували дипломатичні стосунки з Польщею, Угорщиною, Молдавією і навіть потрапляли час від часу під їхній вплив. Так, 1377 р. князь Олександр перейшов у підпорядкування угорського короля, що викликало супротив у Литві та Речі Посполитій.

Головним ворогом князів Коріатовичів виступали кримські татари, які майже щорічно з другої половини XIV і в XV ст. здійснювали грабiжницькі напади на Подiлля, проклавши так званий «чорний шлях». Літописець зазначає: «И тогды тыи княжата Корятовичи, приход у Подольскую землю, и вошли у приязнь со отаманы и почали их боронити от татар и дани татаром не почали давати. И напервеи нашли себе твержицу на реце Смотричи». Щоб захистити подільські міста, поставити перепону набігам татарської орди, Коріатовичі, як їм приписується, причетні до спорудження в регіоні 42 замків і фортець, які спочатку були дерев'яними. З них найпотужнішими були в Кам'янці, Меджибожі, Брацлаві. Насправді вони опікувалися 11 подільськими замками, решта належала іншим місцевим власникам.

Значний внесок Коріатовичів у розвиток Кам'янця. Надавши йому магдебурзьке право, вони сприяли тому, щоб воно розбудовувалося за зразком західноєвропейських міст. Головним композиційним центром в організації планувальної мережі міста виступали громадська та ринкова площа, котра сформувалася на підставі дороги, що тяглася від замку до

цетру міста через каньйон Смотрича при допомозі дерев'яного мосту. Планування площі, яка була в просторі видовженою, у той час виходило з місцевих традицій. Головною її архітектурною домінантою була православна церква на честь Парасковії П'ятницької. На площі-ринку розташовувалися житлові споруди, сукениці, лавки шевців, пекарів, різників, лазня, споруди господарського та адміністративного призначення. Загальноміський центр розташовувався на території нинішнього Вірменського майдану.

Складовою частиною локаційного процесу Кам'янця з 60-х рр. XIV ст. виступала поземельна власність міста на землю. Згідно з грамотою князів Юрія та Олександра Коріатовича, Кам'янець отримав земельний наділ у розмірі чотирьох левів землі, які знаходилися на території між річками Мокшею і Дністром. Міські громадські землі, з правової точки зору, не перейшли у приватне володіння городян, але як королівщина стали рядовим леном членам міської общини, з якого сплачувалися податки князю і місту. З цього часу і до XIX ст. міська земля була предметом гострої боротьби за її переподіл між низами та верхівкою міщан.

За етнічною приналежністю основним населенням Кам'янця в ті часи було українське (руське). Окрім нього жили литовці, вірмени, поляки, молдавани та представники інших народів. До їх обов'язків входило «мостити місто для себе». Якщо міщани відмовлялися від будівництва, то повинні були сплачувати додатковий податок грішми «князеві в скарб».

Кам'янець-Подільський виступає одним з перших українських міст у складі Великого князівства Литовського, в якому городяни почали сповідувати католицьку віру. В 1378 р. папа римський Григорій XI пожалував князеві Олександрові буллу на заснування в Кам'янці католицького єпископства. Вона починалася словами (у перекладі з латини): «Люб'язному сину, знатному чоловікові Олександрові з Литви, власникові Кам'янця Русі». Папа вихваляв князя за його позитивне ставлення до католицтва, за організацію боротьби з татарами.

У місті з початку 1370-х рр. функціонував уже й католицький орден домініканців, були зведені дерев'яний монастир і костел.

Внаслідок воєнної виправи, здійсненої польськими військами під командуванням короля Ягайла восени 1394 р., владу Коріатовичів на Поділлі було скасовано. Останній подільський князь Федір втік на Закарпатську Україну, де управляв Мукачівською округою під владою угорського короля. Західну частину Подільської землі із центром у Кам'янці було приєднано до Польського королівства, а Східне Поділля з головним містом Брацлав залишилося під владою великого князя литовського Вітовта (1392 – 1430)... Після смерті Вітовта 1430 р. Польська держава розпочала активну військову експансію на Поділля і, захопивши 1434 р. Кам'янець, встановила тут свою владу до 1793 р.

Литовське панування на Поділлі та Кам'янці зокрема тривало всього 72 роки. Хоча краєм володіли іноземці, проте їх гніт порівняно з татарським був легшим. Князі Коріатовичі кардинально не змінювали традиційного устрою та способу життя населення, сперлися на українську еліту (боярство, шляхту, міщан), запозичували українську мову та культуру, засновували міста, будували замки і фортеці, як могли боронили Подільську землю від набігів татар і зазіхань сусідніх держав, підтримували православну та католицьку церкву, встановлювали тверді і посильні податки, що сприяло економічному зростанню регіону, прагнули прилучити край до західноєвропейського шляху розвитку, проводили терпиму етнічнонаціональну політику...

ІСТОРИЧНІ ТА ТОПОНІМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАСНУВАННЯ СЕЛА КРОПИВНА ХМІЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Є різні підходи щодо виникнення *села Кропивна*, що у *Хмельницькому* (а до 1962 року – Уланівському) *районі Вінницької області*. Як свідчать поважні історики, зокрема Микола Дорош і його чергова чудова історична книга «Витоки. Дослідження, оповіді, версії» про призабуті сторінки рідного краю, село Кропивна – одне з найдавніших сіл Хмельницького району. З Вікіпедії довідуємося, що воно засноване і відоме з **1200 року**. Цей факт треба ще дослідити додатково, з якого першоджерела взяті ці дані. Однак, у Грамоті дідича та господаря Подільської землі князя Федора Коріатовича, укладеній кирилицею на пергаменті та підписаній княжим писарем Андрієм Морхиною (випускником Києво-Печерської лаври) у місті Смотричі 20 червня 1391 року, йдеться про те, що він «...*дарує землі... від верху Кропивни аж до устя Кропивни долов* (що означає «долина», «місцевість», по-сучасному «басейн») *Буга пану Гринькові...*», майже одночасно з тим, коли було подароване князю Бедришко (Бедриху) поселення на річці Гнилоп'ять, що сьогодні є уславленим містом Бердичів Житомирської області і яке знаходиться від нашого села на відстані 25 кілометрів. До речі, з цієї ж Грамоти випливає, що свідком дарування є, крім інших свідків, «пан Бедришко». Потім Бедришко отримав уже від Вітовта інші села на Подолії. Гринько або пан Григорій був, очевидно, впливовою людиною і одночасно княжим слугою, членом княжого адміністративно-судового апарату, або, ймовірно, княжичем-сином Костянтина Коріатовича, який за вірну службу Великому князю заслужив таку милість. Із «Очер-

ка известий о Подольской земле» Н. Молчановського дізнаємося, що Гринько був Червоноградським воєводою та Подольським старостою не тільки при Федорі, але й, можливо, і при Вітовті, і при Свидригайлі, тобто фактично був по теперішнім міркам, губернатором Поділля або керівником військово-цивільної адміністрації, що, окрім цієї посади, мав багато безпосередньо йому подарованих сіл та містечок. Більше того, відомо, що у 1404 році він залучався як один із суддів у справі про земельну суперечку між польським королем Владиславом Ягайлом та деякими українськими землевласниками. Цьому ж таки Гриньку цією ж Грамотою були подаровані декілька населених пунктів, зокрема Соколицьку волость, а також Плисків, Дашів, Звенигород, Вороновицю, Іллінці, Прилуку. При цьому зазначаються межі подарованих володінь. А ще його теща княгиня Андріанова-Вінницька передала пану Григорію і своїм (його) дітям села Микулинці, Літин, Івчу, Вонячин (Городище), Дашківці, Стрижавку, які і сьогодні носять ті ж назви. Що потім сталося з володіннями Гринька, важко дослідити, але відомо, що незабаром, у 1395 році, Великий князь Литовський Вітовт передав їх двоюрідному брату князю Карибутовичу Дмитру Ольгердовичу. Далі володарі цих земель теж змінювались досить швидко, в залежності від суспільно-політичної ситуації того часу.

Отже, поки-що є підстави вважати **1391 рік першою документальною згадкою про нашу Кропивну**. Білоруський історик В. П. Тимошенко після детальних додаткових досліджень першоджерел доводить, що у Князь-Грамоті за 1391 рік мова йде саме про річку Кропивну і одноіменне село, що у теперішньому Хмільницькому районі Вінницької області, хоч і деякі історики вважають, що це можуть бути землі навколо Кропив'янки у Немирівському районі, включаючи тамтешні села Нижню і Верхню Кропивни (невідомо, чи існували такі поселення тоді).

У підтвердження першого підходу варто додати, що у Грамоті знаходимо повагу до «свободних людей гнилоруд-

чан». Саме це неабияк підштовхує до думки про північ Поділля, тобто про наш край. Дійсно, саме тут у минулому ряд місць мали «гнилий запах». Порівняймо гідроніми ближніх до нас рік: Гнилоп'ять, Гнилка, Гнилець... Остання з них тече через сусіднє від нас село Вишеньку з джерел і руд поблизу села Слобода Кустовецька. А тепер перенесімося подумки до відповідної праці Геродота, де він описує джерело з гнилим запахом, що було на межі скіфів-орачів і алазонів. Це мова йде про наші землі на північній межі Вінниччини з Житомирщиною, а саме у витоках теперішньої річки Журавель, що разом із Рудою (Кропивною) впадають неподалік Острожка у річку Витхлу (Витеклу). Назва цієї річки підтверджує, що вода у ній «витхла», тобто «висмерділася» і втратила гнилий запах. Отож, ті гнилі місця або руди були на півночі нашого району. Неспроста нашу річку називали, окрім Кропивна, ще і Руда. До речі, руди або як їх ще називають заплави, у посушливі часи перетворюються у болота із можливим відповідним запахом. При цьому води наших річок, маючи у своєму складі цінні мінеральні компоненти, є дуже цілющими і смачними. Так що «гнилорудчани» – це саме наші пращури, у тому числі, і рідного села Кропивна. Крім того, вивчаючи давні мапи (триверстівки), відзначаємо, що річка Кропивня, яка тече по землях нашого села, з'єднуючись з низкою приток і струмків (потічків), впадає у вищезгадану Витхлу разом з річкою Журавель, яка тоді називалась Роса (Руса).

Додамо, що свідками при цьому даруванні були декілька поважних землевласників за списком у Грамоті, окрім згаданого вище Бедришка, Немиря Бакотський (володар колишнього міста Бакота поблизу теперішньої Дністровської ГАЕС, на жаль, повністю затопленого водосховищем, а, можливо, і власник міста Немирів), а також литовський шляхтич, могутній володар величезних земельних угідь на Поділлі **Павло Ступіч, на честь якого, як стверджують історики, і назване сусіднє село Ступник.** Таким чином, і Кропивна у

Грамоті, а не Немирівська Кропив'янка, і Бедрих, і Ступіч, і згадані гнилорудчани та інше є незаперечними аргументами, що мова у Грамоті йде саме про наші Кропивнянські землі і про наших свободолюбивих людей.

Отже, можна вважати на цьому етапі моїх досліджень, що **моєму рідному селу у 2017 році виповнюється 626 років!** А топонім «Кропивна» походить, можливо, від того, що село знаходиться на самому гребені **Придніпровської височини** і частіше за інші близькі до нього села з точки зору метеорології поливалося, «окроплювалося» дощами; можливо, його заснував якийсь старійшина Кроп, ім'я якого походить від давнього язичеського божества; можливо, від того, що навколо села, особливо в ярах і яругах, величезна кількість родючої і пишної рослинності, в першу чергу, **кропиви** (вона швидко заростає, особливо на місці зруйнованих або спалених хат, а наш край найбільше потерпав від навали різноманітних ворогів, руйнувань і пожеж), а також осоки, татарського зілля і іншої всякої-всячини. Найбільш ймовірно він походить від гідроніма «**Кропивня**», а, відповідно, назви річки «**Кропивна**», що протікає тут, етимологія якої походить від «**водяної кропиви – кропивки**». Неспроста на деяких давніх американських мапах наше село називається навіть **Кропивка**. Тож назва поселення найбільш ймовірно виникла від назви річки, а не від кропиви. Кажуть, в минулому село знаходилося в долині річечок **Кропивни** та **Птинної**. Зараз вони з невідомих причин носять назву **Руда** і **Рудка**, відповідно (зокрема, з карт-триверстівок Шуберта). Дуже імовірно, що Кропивнею і Птинною були і є інші річечки-притоки Рудої в околі села Кропивна, а їх є чимало, наприклад, потічок, що пропливає мимо клубу і біля школи впадає в Руду. З історичних документів з'ясувати зараз це поки-що неможливо. В басейновому управлінні водних ресурсів, де працює чимало моїх добрих знайомих і приятелів, теж не дають ствердної відповіді. Щоправда, факт, що Рудка і Птинна – це одна і та ж річка, мої колеги підтверджують. А от що називалася ра-

ніше Руда Кропивнею, це стало відомо від нашого земляка-історика Миколи Дороша, який останнє дослідив із Єпархіальних Відомостей та інших джерел інформації, зокрема, із вищезгаданих карт-триверстівок. Назва річки зазначається на відповідних географічних картах і гідрографічних документах тоді, коли довжина річки не менше десяти кілометрів. На жаль, Птинна (Рудка) такої протяжності не має. При цьому слово «руда» відповідає терміну «заплава», тобто широкий берег, який під час весняної повені заливався водою. Можливо, це пішло від того, що у давні часи кропив'яни виплавляли (вижарювали) із місцевих болотистих руд крицю, а потім, обробляючи (оббиваючи) її молотом у кузні, отримували залізо. Чому змінилися назви цих річок? Невідомо. Проте достеменно відомо, що в польські та царські, а особливо в радянські часи, історія нашого краю свідомо перекручувалася для того, щоб знищити пам'ять народу. А народ, як ми знаємо, без історичної пам'яті, без коренів, без мови та без культури – сіра покірنا маса. Це, на жаль, була і є політика колонізаторів. Доречно відзначити, що на карті 1868 року є позначка – Кропивнянська Забара (означає: межа, кордон, гряда з підводного каменю), яка з півночі охоплює Кропивенські землі і майже збігається з відповідною ділянкою автотраси Хмільник-Бердичів до перехресної і від перехресної до Клітенки та проходить по гребеню Придніпровської височини. Дійсно, наше село і сусідні села знаходяться саме на гребені Придніпровської височини і у свій час були кордоном між Київщиною, Галичиною, Поділлям та «Диким Полем». Подумки перекинемо місточок до поселення Сабаров, що під Вінницею, і побачимо переконливу подібність цих термінів.

Очевидно, така версія теж має право на життя. Втім, вона як і інші підходи щодо виникнення та заснування села Кропивна, потребує додаткових досліджень, обґрунтувань та дискусій.

ЗАНАПАЩЕНА ТАЄМНИЦЯ СНИВОДИ

З цікавістю стежу за дискусією, яка ведеться між істориками про те, де ж насправді відбулася знаменита битва руського війська під орудою Ольгерда Гедиміновича з монголо-татарами у 1362 році – на подільській Сниводі чи кіровоградській Синюсі? Дуже хотілося б, щоб нарешті було поставлено крапку, бо ж суперечливих думок висловлено уже доволі багато. Щоб перемогла правда, без якої історія не є власне історією.

Так, про військовий талант, державну мудрість литовського князя Ольгерда Гедиміновича написано чимало. Його заслуга і в тому, що він перший ще за 18 років до Куликовської битви відважився завдати нищівного удару монголо-татарській імперії під назвою Золота Орда.

Але чому ми так мало знаємо про велику битву, яка поклала початок визволенню українського народу, мого рідного Поділля від більш ніж вікового гноблення? Відповідь на це питання одним із перших дав наш земляк із Чечельника Анатолій Годзик, надрукувавши в журналі «Київ» у 1996 році своє дослідження «Від іґа до іґа, або за вісімнадцять літ до Куликовської битви». Автор, зокрема, наголошує: «Ясна річ, переможна битва на Поділлі сприяла перемозі росіян вісімнадцять років поспіль. І не в злагоді з елементарною арифметикою російські історики вчили майбутніх фахівців, що Куликовська битва – перша переможна битва над Золотою Ордою...».

То хіба ж для нас дивина, що в українців не раз крали територію, історію, а чого не можна було вкрасти, те замовчували.

А ще, до речі, російські історики не беруть до уваги твердження Михайла Грушевського (він їм як кістка у горлі – націоналіст, який вважав український народ відмінним від російського, до всього намагався зробити Україну незалежною), котрий стверджує в «Історії України-Руси»: «Сю Синю воду звичайно уважають теперішньою Синюхою, лівим притоком Бога; на московській мапі XVI в. вона дійсно зветься Синьою водою. Але єсть й інша Синя вода, теперішня Сниводь, на пограниччі Київщини, Волині й Поділля «при шляху Татарським», звісна під іменем «Синьої води» в подільських люстраціях XVI в. Супроти того, що з битвою над Синьою водою зв'язувалася окупація Поділля, мені здавалося б правдоподібнішим, що битва з татарами сталася над Сниводою». Із цим твердженням колишнього голови Центральної Ради згодні знані історики Н. Полянська-Василенко, І. Крип'якевич, Д. І. Дорошенко та інші.

Без натяжки, справжнім лицарем історичної справедливості є історик, краєзнавець із Воронівець Хмільницького району Микола Никифорович Дорош, який не стомлюється у своїх дослідницьких публікаціях стверджувати, що українське Куликове поле було на Сниводі. Він зібрав чимало матеріальних доказів тієї вікопомної події. Окрім українських джерел, Микола Дорош широко користується дослідженнями білоруських учених, зокрема Віктора Гаропка – «Имя в Летописи».

І це зрозуміло, адже у відновленні історичної правди зацікавлені білоруси та литовці. Як і подільські науковці та місцеві краєзнавці.

Пригадується, кільканадцять років тому у Воронівцях на прохання тодішнього директора обласного державного архіву, нині голови правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України Сергія Гальчака, мене як колишнього мешканця Хмільницького району, а також тодішнього директора Воронівецької загальноосвітньої школи I – III ступенів Миколи Дороша, побував відомий іс-

торик із Кам'янця-Подільського, професор Лев Баженов зі своїми співробітниками. Їх теж цікавило можливе справжнє місце вже означеної битви. Показав тоді Микола Дорош гостям шкільний музей, знахідки стародавніх наконечників, списів, стріл, вивів учених на дві великі могили, що височать над Сниводою. Дорош вважає, що саме тут були поховані воїни, які перемогли татарське військо...

А ще ми ходили по берегах Сниводи, щедро всипаних черепками керамічних виробів, швидше за все, часів черняхівської культури.

А щоб «дотиснути» нас доказами, що саме поблизу Воронівець і була та знаменита січа, де, за словами очевидця, татарські ряди змішалися, «як снопи після гвалтівного вітру», Микола Дорош познайомив нас із одним чоловіком. І неспроста. Не буду називати ні його імені, ні прізвища, бо ж люди сприймуть, м'яко кажучи, неоднозначно те, що він вдіяв.

Одного літнього дня, в рік, коли ми стали купонними мільйонерами, наш знайомиць вранці, коли «солов'ї б'ють піснями в груди», а сонце ще не зайняло із долин, яруг, вибалків отари туману, із відомим кожному рибалці трепетом всівся під рокитою і закинув вудочки в ще сонну Сниводу. Так в житті йому ніколи ще не таланило. З трьох вудок він залишив одну й, ошелешений від удачі, не встигав витягати карасі, линочки, плітки. Така рідкісна гостя Фортуна вирішила раз в житті розщедритися на повну котушку. Сонце лише піднялося до верхівок дерев, а торба була повною, зате пустою – банка від черв'яків. Рибалка, схопивши гілляку, сяк-так обрізав її і побіг до намітої із горбка коси дощового намулу. Орудював дрючком, наче в лихоманці – добре, що вночі був дощ. Видобув кілька земляних черв'яків і вже хотів бігти до вудочки, коли вирішив ще раз шрикнути. Він одразу нічого не зрозумів – за щось його палиця зачепилася у цьому м'якому ґрунті. Наддав сильніше і вигорнув блискучу річ – спочатку подумав, що то бляшанка – біля такої часто бува-

ють черв'яки. Коли витер лопухом знахідку – відразу окропом думок вдарило у голову – золото, скарб?! Полохливо оглянувся навсібіч – нікого. Сховав знайдене і давай гарячково копати далі. Він не побачив, як сонце вибігло в zenit і дивилося на нього, збентеженого, спітнілого, щасливого. Більше нічого в намулі він не знайшов.

Ноги самі донесли додому. Добре, що жінка і діти порозходилися. Замкнув двері, завішав вікна і при електричному світлі почав розглядати знахідку. Він був медиком, дружив із стоматологами і відразу ж безпомилково визначив – щире давнє золото являло собою половинку рукоятки древнього меча – такі він бачив на малюнках. На цій половинці рукоятки були добре видні букви, явно не латинського, а, тим більше, не слов'янського походження. Згодом йому пояснили, що то був напис древньою тюркською мовою.

Професор Баженов, якому чоловік розповів про свою знахідку і навіть намалював її, висловив здогадку, що то був родовий меч татаро-монгольської знаті, який передавався від батька до сина. Що на ньому було написано – навіки залишиться таємницею. А винна в тому наша матеріальна й духовна злиденність. Не втримався чоловік, замучений купонними «статками», продав те неоціненне золото за злиденні срібляники «стоматологам». А тепер воно, можливо, «сидить» у когось в роті і мовчить. Навряд чи принесло воно багатство – перед нами стояв зовсім не олігарх, а людина, яка раз в житті потримала в руках жар-птицю удачі, яка обдала її золотим блиском і зникла назавжди.

Ходив чоловік на місце своєї знахідки вже з лопатою, перерив тонни землі, а знайшов лише непотріб. Як снаряд в одну вирву, так і удача в одні руки двічі не падає. Не зрозумів наш фатовий земляк, що той меч, який в чесному бою з рук мурзи, улана чи навіть хана, вибив наш предок, уже не належав нікому, окрім історії. Половинка золотої рукоятки з написом – послання, залишене нащадкам. Є професіонали, які б прочитали ті букви. Частина меча, яка не зотліла за

століття, очевидно, дала б нам відповідь на запитання чи саме тут була знаменита битва?

Тому, як і Микола Дорош, з нетерпінням чекаю приїзду у Надсниводдя професійних археологів, звичайно, не «чорних». Не сумніваюсь, що на них чекають не менш цінні знахідки та відкриття.

Особисто не сумніваюсь також, що саме у цьому мальовничому регіоні Поділля знаходиться відповідь на питання, яке не дає спокою нам, бентежить наукову думку.

СИНЬОВОДСЬКА БИТВА В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

*Завдяки історичній пам'яті
людина стає особистістю,
народ – нацією, країна – державою.
М. Грушевський*

Дороги історії – наче острови: здається, все про них знаєш, а торкнешся дослідник білої плями – і відчиняється нове, раніше не пізнане, не знане. Так сталося і з відомою битвою на Синій Воді.

Сучасна енциклопедія про Синьоводську битву 1362 року інформує, що відбулася вона, ймовірно, в районі сучасного села Торговиця Новоархангельського району Кіровоградської області, суттєво звужуючи її історичні заслуги. Насправді ж сучасні дослідження, зокрема наукові праці подільського історика і краєзнавця М. Н. Дороша переконливо свідчать, що ця історична битва відбулася на Сниводі (саме на території сучасного Поділля), і її значення значно більше: «Саме Синьоводська битва (на 18 років раніше Куликовської) підірвала могутність Золотої Орди, поклала початок визволенню слов'янських народів від татарського поневолення та їх об'єднанню в рамках Великого князівства Литовського і Руського князівства, започаткувала інтеграцію руських земель із європейськими державами і народами на засадах і формах, відмінних від абсолютистської монархії Московії», – переконує дослідник Синьоводської битви Микола Никифорович Дорош.

1362 р. князь Ольгерд виступив проти владарювання орди в межиріччі Дніпра і Дунаю з метою завоювання Поділля. Влітку князь завоював Корчів (нині Корець на Рівненщині) –

центр удільного князівства, що перебував під татарським контролем.

Протатарські загони, які обороняли Корчів, були розбиті, а дорога до союзників татар поляків – перекрита. Військо Ольгерда невдовзі об'єдналося з дружиною князя Любарта та волинським ополченням і завершило приготування до вирішальної битви.

Ординці, зазнавши поразки в Корчеві, об'єднали свої сили для вирішальної битви, але Ольгерд проявив більш вдалу військову стратегію: вдало вибрав місце битви – поле довжиною до 10 км і шириною до 5 км у районі тогочасного граду Синя Вода (сучасний Уланів Хмельницького району), добре прорахувавши тактику бою.

Битва була справді великою, а перемога князя – блискучою. Жертв татар була сила-силенна, про що свідчать великі могили-кургани понад Сниводою. Це була перша велика поразка Золотої Орди у Східній Європі. Саме завдяки битві на Синій Воді було покладено початок звільнення українських земель від ординського поневолення. Відтоді Золота Орда вже не спромоглася поновити над ними свою владу. Ця битва поклала початок визволенню слов'янських народів від татарського поневолення та їх об'єднанню у складі Великого Литовського і Руського князівства.

Важлива подія для України, Білорусі, Литви – Синьоводська битва 1362 р. – знайшла щедре відтворення у творчому добутку митців поетичного слова України, зокрема Миколи Дороша, Володимира Козака (Семибрата), Анжели Веремій, Сергія Гребельського, Євгена Козюка, Василя Гальчевського та ін.

М. Н. Дорош плідно дослідив битву на Синій Воді, упорядкувавши ряд історичних видань: «Битва на Синій Воді 1362 року (або Таємниця річки Сниводи)» (2011 р.), «Снивода – в житті моїм і долі: природа, витоки, люди, художнє слово» (у співавторстві з Віталієм Дорошем, 2012 р.), «Битва на Синій Воді 1362 р. в контексті історії Вінниччини (нав-

чально-методичний посібник на допомогу вчителю історії та української літератури)» (у співавторстві з В. Степанюк, 2012 р.).

Микола Дорош народився і виріс на Синій Воді. Допитливий юнак з бідняцької родини ще у студентські роки лелівав мрію пізнати таїну свого краю, історію кожного села, річки, місцини. І крок за кроком ішов до своєї мети. Усе життя відкривав таємниці етимології географічних назв свого краю, історичних подій. Чимало цікавих поетичних творів написав митець про батьківщину – рідну землю, край своїх батьків, землю малъв і полинів, наймилішу землю свого життя. У поезії «Снивода» поет-краєзнавець оспівує красу річки Сниводи, яка з усіх річок «одна ... рідна і близька». Біля неї – «прохолодні тумани ранкові», «білі лілії мережать» хвилі, а «верби плакучі в зеленому платті» схожі на дівчат у «купальським вінку».

Цікавою літературознавчою зірочкою поетичного неба України стала ліро-епічна поема М. Дороша «Синьоводська битва», в якій автор не лише розповів про славну битву на Синій Воді, а й відтворив власні переживання з приводу історичної події – захоплення героїчним минулим рідного краю, почуття синівської гордості за славних предків, які залишили нащадкам великий заповіт: любити і боронити рідний край, жити його долею, ранами і перемогами задля майбутнього свого народу:

Незримо так летять роки,
Могили ті, мов маки,
Серед полів мого Сниводдя.
Стоять у спеку й повноводдя,
Як факел подвигів дідів,
Що світять нам з глибин віків.
А пам'ять подвигу – Земля ,
Чарівна пісня солов'я,
Хліб і до хліба, щастя, воля
І України світла доля.

Володимир Козак (Семибрат) із Пагурців у вірші «Моя Снивода» пише про ріку Сниводу так, ніби освідчується їй у синівській любові, та, згадуючи історичні події на славній річці, з сумом промовляє:

Немало лебедів сплигло на хвилях кров'ю,
Речитативи струн завмерли в берегах.

Але дівчата носять помисли з любов'ю –
Священні символи цвітуть на рушниках.

Інша поезія «Снивода ... Юності весни колишні ... » В. Козака (Семибрата) сприймається як гімн славній річці – Сниводі, в якій «лагідна, світла, весняна вода». Ця ріка – особлива, вона жива, вмє відчувати, творити прекрасне, як людина:

Над музикою вод – мелодія найвища:
Веселий спів шпаків –
Насмішкуватих зграй.

Для Анжели Веремій Снивода – невід'ємна частинка її Батьківщини, свідок історичних подій, прекрасна річка славного Поділля; у вірші «Снивода» автор пише про річку як про людину, яка має свою мову, пам'ять, мереживо почуттів:

Тече ріка, жива і загадкова,
Несе на хвильках пам'ять, як човни.
Світанками – як стрічка барвінкова,
Ночами – неба сині береги.

Ти пам'ятаєш Ольгерда звитяги,
Дівочі ворожіння на воді
І час, як падали ворожі стяги,
Як наші предки були молоді.

Преславна річка – літопис Поділля.
Вода твоя – як сторінки життя.

Відкрита правда джерела Трипільля
І Дороша новітні відкриття.

Течи, Сниводо, чиста, загадкова...
Нам голос давнини лиши,
Читай правдиве слово Богослова
І новий літопис пиши.

Поет із Білорусі Валерій Стрліко у співавторстві з М. Дорошем написав поезію «Синя Вода – Сниводо» про легендарну ріку, славу історичною долею, і таку вразливу, як мати-земля. Річка страждає, як ненька, коли в її край прийшли вороги:

До краю стис ординський гніт:
Щоденно сльози, біль чека,
Людей невинних стільки літ ...
Сумує Сниводо-ріка.

Цікавинкою поезії є влучно дібрані персоніфіковані образи річки, яка сумує, і розуміє, що «порятунку годі ждати», ріка зоріє, коли «підходить спільна рать», ріка й віщує ординцям смерть люту.

... Ти звіку – річка юних снів:
І синьоока, і дзвінка.
Ти звіку – спогад славних днів,
Безсмертна Сниводо-ріко.

Педагог і поет з м.Хмільника Василь Гальчевський вшановує історичну ріку віршем «Повідай, Сниводо, мені». Автор бачить «славетну річку» частиною таємниці свого краю. Скільки ж бачили хвилі твої, річко? Автор щиро зізнається:

Лише в аналах слова суть ...
А що ж в холодній глибині?
Коли поля навкруг цвітуть,
Повідай, Сниводо, мені!

Цікавою працею про Синьоводську битву вважають історичний роман у двох книжках «Сині води» Володимира Рутківського. Книга стала переможцем конкурсу «Книга року Бі-Бі-Сі 2011». Цікавинкою в долі роману є те, що твір оцінюють по-різному: то визнають роман кращою книгою року, то окремі критики, зокрема Сергій Лук'янчук, дорікають автору за суттєвий відступ від історичної правди. Та попри такі зауваження, історичний роман Володимира Рутківського "Сині води" став лауреатом премії BBC, а отже, мав би належати до тих текстів, які заслуговують на увагу.

Та що б не писали про «Сині води» В. Рутківського, книга, на мій погляд, має посісти належне місце серед історичних романів як твір про героїчне минуле наших предків, зв'язок поколінь і таку непросту долю нашого народу, рідного краю.

Заслужений журналіст України Сергій Гребельський у своїй кореспондентській роботі особливу увагу звертав на відому на Вінниччині річку. Його вірш «Клекоче Снивода» – своєрідне осмислення подій на цій славній річці. Автор згадує про історичну битву 1362 р. на Синій воді, славить блискучу перемогу війська Ольгерда:

Як біля річки, в полі браннім,
Бряжчала сталь, лилася кров,
Як завойовники погані
Тікали звідси стрімголов.

Тікали ... Факти – штука вперта.
І цей факт, друже, занотуй:
Хмільник почався від Ольгерда,
Це тут Ольгерд розбив Орду.

Митця обурює факт, коли:

...замість Сниводи Синюха
Пробилась до буремних днів.

Пора у книги внести правку,
Ліквідувати словоблуд.
Нащадки мають знати правду,
Відтак ми позов шлемо... в суд.

Минають століття. Змінюється час. Переписують історію нові науковці. Правду шукають. Хто повідає її? Патріоти, історики і край наш, який не вміє мовчати. Почуй його мову, мову ріки – і ти зрозумієш, якою важкою була дорога українців до волі:

Клекоче Снивода, клекоче,
Гойдає спомини, мов стяг,
Повідати нащадкам хоче:
Тернистим був до волі шлях.

Євген Козюк, активіст із Чеснівки, людина небайдужа, у своїх поетичних рядках, присвячених легендарній Сниводі, створив славень цій річці – свідку важливих історичних подій. Ріка постає перед митцем у спогадах, зі сторінок літописів як важлива частина його Батьківщини:

І тихоплинна Снивода мені наснилась,
По ній колись пливли важкі човни.
З Ольгердом тут орда татарська билась,
У плавнях смерть ті вороги знайшли.

Стою над Сниводою в гарних мріях
І бачу древні пагорби могил,
Вітряк зчорнілий на замерлих крилах,
Що відкрутив своє життя – віджив.

Нині ріка продовжує своє життя, поважно тримає на собі замріяні човни, тихо тече... Мовчить... А скільки слів у тому мовчанні?

І чую: в грудях серце так тріпоче,
Весна цвіте в моїй палкій душі, –

широ зізнається поет.

Цвіте весна... Отже, життя продовжується; знову настав час оновлення. В очі дивиться Снивода – молода, загадкова, таємнича ріка.

У с. Уланів, що на Хмільниччині, у Будинку школярів та юнацтва діє гурток «Веселі барви». Школярі його – допитливі юні краєзнавці з поетичним вогником у серці – присвятили вірш річці свого краю. Думаю, він вартий уваги не лише як поетична родзинка, а й візитівка його авторів (Олени Далюк, Юлії Мариніч, Віри Литвинюк, Сніжани Мариніч, Наталії Ліри, Олени Микуцької, Лізи Яцюк).

У поезії дітей – доля річки, її турбота про людей; краса, яку несе вона світу:

Коли наша Снивода народилась,
Срібною росичкою вранці вмилась,
Туманочком вкрилася та й сизеньким,
До Природи посміхнулась неньки.

А Природа-матінка – рідка ненька,
Заплела її косички гарненькі
І блакитних стрічечок нав'язала
Та й голівоньку Сниводи уквітчала:

–Неси, мила донечко, сині строки –
Життедайні витоки і притоки:
Витхла, Хвоса, Сальничка, Батіжок,
Журавель, Шепіївка і Струмок...

Та несподівано – біль сучасника, пов'язаний з екологічною бідною: ріка «захворіла, Бережечки звузила, обміліла» :

Захаращені струмки невеличкі,
Дуже важко їм дістатись до річки.

Діти закликають до активної життєвої позиції небайдужих сучасників:

Ну-мо, дружно ми візьмемо лопати,
Щоб джерела і струмки рятувати.

...Слід за рідну Сниводу заступитись,
Щоб цілющої водички напитись.
Треба любить річечку з берегами
І в любові ростить діток роками.

Не розорюйте ви смуг прибережних,
Хімікати хай служать обережно,
З діточками часто до Сниводи йдїть,
Верби, берїзки, топольки садїть.

І буде водичка прозора й здорова,
Деревця по березї – то обнова.
Хай біжать звідусюди струмочки,
І сини в них купаються, й дочки.

Зї здоров'ям будуть люди по селах,
Заживуть у щасливих оселях

Думку про екологічний стан річок підтримує й активїст Л. Іщук (м. Хмільник). У його невеличкій статтї «Рїчка мого дитинства» відчуваемо і біль за ріку Подїлля, і славень Сниводї. Це диво-рїка, але нинї вона потребує особливої людської турботи, нашої турботи. Автор статтї б'є на сполох: «Люди! Ви своїми руками зводите казковї будинки-велетнї, посилаєте до зїр космічні кораблі, розщеплюєте атом... Чому ж вашї роботящі руки не лелїють того добра, що оточує нас? ...Зробіть усе, щоб річечка, пробїгаючи біля вас, не забруднилася, а несла чисту, життєдайну, як роса, малу воду до великої рїчки».

Почуймо мудрї поради, ми ж люди. Тож думаймо, діти природи. Природа не пам'ятає зла. Вчїмося у неї любити і дбати, не припустїмо, «щоб люди спрямовували на своє зни-

щення ті сили природи, які вони зуміли відкрити і підкрити», – підкреслював Ф. Жоліо-Кюрі.

Така вже закономірність: історія ходить за руку з літературою. Марк Тулій Цицерон свого часу писав: «Історія – це свідок часів, світоч правди, життя пам'яті, наставниця життя, вісниця старовини». Тож важливо доповнити історію живим словом, щоб подія стала «огнем в одежі слова», як писав І. Франко. Адже подія (суха, інформаційна) сильніше впливає на читача, якщо вона художньо обрамлена – емоційна, барвиста, жива, могутня. Така сила зброї дана талановитому митцю, коли він проймається подіями, про які пише чи які досліджує, і має в серці побожну любов до рідного краю, повагу – до свого народу, його непростой історії, сповненої поразок і перемог, болю і радості, туги за негаразди та втрати і гордості за народ наш, силу і наснагу його віками йти до омріяної волі.

Джерела та література:

1. *Дорош Микола*. Битва на Синій Воді 1362 року (або Таємниця річки Сніводи) / Микола Дорош. – Вінниця, 2011. – 212 с.
2. *Дорош М. Н., Степанюк В. А.* Битва на Синій Воді 1362 року в контексті історії Вінниччини: навчально-методичний посібник / М. Н. Дорош, В. А. Степанюк. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – 108 с., 12 с. кол. іл.
3. *Дорош Микола, Дорош Віталій*. Снівода в житті моїм і долі. Природа, витоки, люди, художнє слово / Микола Дорош, Віталій Дорош. – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2012. – 184 с., 6 с. іл.
4. *Рутківський Володимир*. Сині Води. Історичний роман у двох книжках / Володимир Рутківський // umka.com > Каталог > НЕ диски > Книги: Художня література.
5. Роман «Сині води» В. Рутківського: перша премія, два томи; texty.org.ua/pg/article/newsmaker/.../Roman_Syni_vody_persha_premija_dva_tomy

ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ НА СИНІХ ВОДАХ У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА РУТКІВСЬКОГО

Історична подія, яка відбулась 1362 року на Синіх Водах, або як її називають в багатьох літературних джерелах – Синьоводська битва, стала переломним моментом у цивілізаційному перебігу суспільно-політичного процесу середньовічної Європи, який поклав кінець татарській експансії на європейських теренах. На сьогодні це є незаперечним фактом, як результат тривалої дослідницької діяльності науковців та краєзнавців на противагу міфам радянської історіографії.

Очевидним є те, що дослідження з цієї тематики не є вицерпними і дискусія в наукових колах триватиме. Зокрема, протягом останнього часу достеменно серед науковців немає спільної думки щодо локалізації битви на Синіх Водах. Проте, авторитетною є версія історика Миколи Дороша, який доводить, що річкою Синя Вода називалася не Синюха, а сучасна річка Снивода, що впадає в Південний Буг на території Вінниччини [1].

З розвитком подальших досліджень будуть відкриватися нові факти та деталі, на підставі яких підтверджуватимуться або спростовуватимуться існуючі версії – і це природньо.

Однак, незаперечним є те, що битва на Синіх Водах – це яскрава сторінка нашої національної пам'яті, це надбання української історичної спадщини, яку ми повинні популяризувати в суспільстві. Така популяризація не обмежується лише рамками наукових конференцій та публікацій, з цією метою використовуються засоби мистецтва та літератури.

На сьогодні поки що українських кінофільмів чи вистав із зазначеної тематики немає, але у художній літературі цим

подіям відведено чільне місце. Мова йде про роман Володимира Рутківського «Сині Води».

Володимир Григорович Рутківський, уродженець Черкащини, розпочав літературну діяльність з 1959 року, лауреат багатьох національних премій. Роман «Сині Води» складається з двох томів «Князь бродників» та «Стріли впритул».

В першому томі події розгортаються в 1361 році, а саме, волинський князь Дмитро Боброк опиняється у вирі подій, що зрештою призводять до битви на Синіх Водах – однієї з найбільших битв в історії України-Русі. Вистояти у небезпечній боротьбі йому допомагають троє відчайдушних друзів. У цій частині автор мотивує подальше розгортання подій, пояснює причини загострення стосунків Литовського князівства і татарських ханів з роду Гиреїв, переконливо доводить історичну неминучість збройного протистояння, детальніше знайомить читачів з головними героями твору – князем Дмитром Боброком, великим литовським князем Ольгердом, а також воронівськими хлопчиками Петриком і Тимком, стежить за життям бродників, які наприкінці книги обирають нового отамана.

Однією з головних сюжетних ліній твору є історія князя Дмитра Боброка. Долі інших персонажів «обертаються» навколо цієї осі. Л. Скорина у рецензії на роман зауважує, що “З лінією Дмитра Боброка (умовно назвемо її “історичною”) пов’язані:

- князі Ольгерд (і його сини – Володимир київський, Дмитро брянський, Дмитро-Корибут, Андрій), Любарт, Кейстут, Корят (і його спадкоємці – Юрій, Олександр, Костянтин);
- татарські хани і воєначальники: Хайдар, Мамай, Хаджибей, Котлабуга, Солтан (Димитрій);
- бродники і селяни: пахолок князя Дмитра Петрик, вивідник Медовуха, воронівський староста Коцюба, ватажок розбійників Гирич, бродник Барило...” [4].

Найбільше уваги відведено постаті князя Дмитра. Серед критиків роману неоднозначним є питання участі Дмитра

Боброка у Синьоводській битві, проте автор роману вводить його одним з головних персонажів. О. Слижук вважає, що «Про битву на Синіх Водах, яка відбулася 1362 року і мала, можливо, ще більше історичне значення у визволенні українських земель від золотоординського нашествия (ніж Куликовська битва – прим. Р. З.), маємо зовсім мало відомостей, так само, як і про її очільників. В. Рутківський припускає, що одним з учасників і лідерів Синьоводської битви міг бути Дмитро Боброк» [2]. За відсутності достатніх історичних відомостей, що можуть глибоко характеризувати історичну постать, Володимиру Рутківському довелося чимало попрацювати, аби за допомогою творчої інтуїції відтворити характер персонажу та його психологію.

Художня майстерність автора проявляється вже у першому розділі «З вогню та в полум'я», де через призму захоплюючої інтриги розгортається погоня татар за невеличким загоном руських воїнів, що переростає у нерівний двобій. Бродники намагаються порятувати русичів, але живим залишився тільки ватажок, якого вважають руським боярином. Інтрига щодо цього персонажу зберігається аж до третього розділу, де читач дізнається його ім'я (Дмитро) і лише в подальшій оповіді з'ясовуються окремі деталі його життя.

Володимир Рутківський, як і кожен письменник, вдається до позитивних та негативних персонажів, він уникає ідеалізації та зображує їх простими, а не «книжними» людьми. До позитивних автор відносить Дмитра Боброка, Петрика, Тимка, більшість простого люду; до негативних – Гирича, Барила та ін. Однак, є і складні персонажі. Наприклад, князь Ольгерд в окремих випадках несправедливо відноситься до князя Боброка, недооцінює його заслуг, не заохочує винагородами, вбачає у ньому суперника. Проте, подальша сюжетна лінія пояснює таку ситуацію пріоритетами з боку Ольгерда до державних справ.

Роман «Сині води» можна віднести до історичного, адже у ньому зображені історичні події і персонажі, які мають

історичних прототипів. Однак, у кожному історичному романі є відповідне співвідношення між історичною об'єктивністю та авторським домислом. Критики стверджують, що у випадку з твором Володимира Рутківського йдеться про роман, в якому значна роль відведена авторській вигадці. Це можна пояснити тим, що за відсутності докладної інформації про події, пов'язані із Синьоводською битвою, важко у художньому творі створити цілісну достовірну модель історичного минулого на тлі діяльності персонажів твору. Тому авторові доводилося домислювати події, художньо змальовувати внутрішній світ героїв, враховуючи особливості історичної епохи. Отже, «Сині Води» фахівці відносять до жанру художньо-історичного пригодницького роману.

У опис самої битви Володимир Рутківський вкладає певний філософський зміст, де свої думки висловлює таким чином: “Зійшлися над Синіми Водами дві сили: одна, що з діда-прадіда покладалася лише на зброю і тому здобула майже половину того світу, де вирувало людське життя. Інша – та, що не поспішала зіймати меч без нагальної на те потреби і задовольнялася лише тим, що дісталася ще їхнім прадідам: шматом своєї землі, зрошеної власним потом, лісом, річкою – всім, до того звичним та любим, про що інше навіть мріяти не хотілося. Тож яка з цих сил отримає гору, яка доведе свою правоту?” [3, с. 391].

Варто відзначити, що автор не даремно приділяє багато уваги бродникам. На тлі описаних історичних подій Рутківський простежує лінію неперервності українських військових традицій, підкреслюючи явище бродництва, як зародок майбутнього козацтва.

Зрештою роман «Сині Води» – це вагомий внесок автора у популяризацію української історії та формування національної свідомості українців.

Володимир Рутківський за роман «Сині Води» у 2011 році став лауреатом премії «Книга року Бі-Бі-Сі».

Джерела та література:

1. *Дорош М. Н.* Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли / М. Н. Дорош. – Вінниця: О. Власюк, 2009.
2. Вісник Запорізького національного університету № 2, Художнє моделювання образів історичних осіб у романі В. Рутківського «Сині Води» Слижук О.А., к. пед. наук, доцент Запорізький національний університет - Режим доступу http://visnykznu.org/visnyk_ua/index.html
3. *Рутківський В.* Сині води : історичний роман / В. Рутківський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. – 440 с.
4. *Скорина Л.* Повернення Дмитра Боброка, або белетрист із душею підлітка [Електронний ресурс] / Л. Скорина. – Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2012/02/09/071528.html>

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ БИТВИ НА СИНІЙ ВОДІ 1362 РОКУ

Про битву русько-литовського війська проти Золотої Орди 1362 року в підручниках історії України почали згадувати після здобуття незалежності. Про її значення в історії українського, білоруського, литовського народів, рівно як і Європи в цілому, активно дискутували, починаючи із 2000-их, коли Україна, Литва й громадськість Білорусі розпочали підготовку до відзначення 650-ї річниці битви.

Зокрема, Сейм Литовської Республіки у зверненні до Верховної Ради України (2011 рік) щодо відзначення 650-ї річниці битви на Синій Воді висловив переконання, «що вивчення спільної спадщини наших народів, сучасне її прочитання матиме значний вплив на зміцнення взаємин між нашими народами» [8]. У Зверненні дається історична оцінка події як такої, що «змінила не тільки державні кордони, але й географічну карту європейської цивілізації, до якої була долучена й Україна» [8].

Щодо значення битви на Синій Воді 1362 року, то тут українські історики дійшли згоди в тому, що «перемога русько-литовського війська підірвала могутність Золотої Орди і поклала початок звільненню східнослов'янських народів від монголо-татарського іга. Успішна експансія Литви на південь, розпочата перемогою на Синій Воді, відіграла вирішальну роль в утворенні Чорноморсько-Балтійської торговельної зони» [7, с. 192]. У культурно-історичному аспекті ця битва мала епохальне значення для усїєї Східної Європи. По рубежах новоприєднаних земель утворився так званий Великий кордон між Сходом і Заходом, який слугував буферною зоною між цими двома цивілізаціями. Приєднавши до своїх володінь терени південно-західної та західної Русі, Велике

Князівство Литовське стало багатонаціональною, найбільшою у тогочасній Європі державою. Українці отримали змогу знову, після часів розпаду Князівської Русі-України, потрапити під вплив західної культури і стати її невід'ємною частиною.

Воєнні історики зазначають вплив Синьоводської битви на розвиток воєнного мистецтва, вона стала місцем випробування новітньої тактики дій у масштабному бойовому зіткненні.

Нарешті, **за своїм значенням битва на Синіх Водах не поступається ні Бувінській битві 1214 року, яка вважається символом народження єдиної Франції і французької нації** [7, с. 193].

А сучасна методика? Що і як висвітлюється у підручниках для загальноосвітніх навчальних закладів про битву на Синій Воді? Тема вивчається у підручниках історії України для 7 класу у розділі про українські землі у складі Великого Князівства Литовського. Про саму битву йдеться в одному реченні: «У 1363 році військо Ольгерда розбило татар поблизу Синіх Вод» [4, с. 154]. Ще одним абзацом автори підручника розповіли про території, що ввійшли до складу ВКЛ та про культурний і релігійний вплив, якого зазнали литовці **«з боку східнослов'янських народів»**. Особливої уваги вартує наступна думка, що подається як висновок до теми битви: «Чимало литовських князів приймали православ'я, брали шлюб із представницями українських, **російських??** (виділення наше. В. С.), білоруських князівських родин» [4, с. 154].

Як пересвідчилися, автори не надто переобтяжують себе достовірністю інформації, воліють висвітлювати історію з позиції радянського міфу «про три братні слов'янські народи», один із яких – хоч ще й назви на той час у нас не вкрав, а величався Московією – але ж вважався чомусь старшим, усюди сущим (насправді – попросту загребущим), і без нього й по цей час жодна наша перемога не мислиться декому з іс-

ториків та освітян-методистів. Цю безглузду думку вкладають вони в голови школярів у час, коли Україна веде війну проти російської окупації. У знанні правдивої історії формується наша національна ідентичність, самооцінка нації, визріває й формується її менталітет. «Історія нації, причому історія правдива, навіть з поразками, історія власна, а не чужа, чи «общая», історія самостійна, а не редагована в чужих столицях, є колосальним джерелом національної єдності» [5, с. 18].

Чому власну ментальну меншовартість автори нав'язують молодому поколінню, яке, власне, не заражене нею від початку. Вони, вочевидь, на пам'ятають, що пишуть підручники для українців, які були народжені у власній незалежній державі; для молодих людей, які знають правду про Московське царство й Російську імперію, а ще більше – про її спадкоємицю – новітню Росію та її маніакальні наміри щодо України.

Позитивним вважаємо той факт, що історична битва та її наслідки виведені в підручниках. Вартим уваги, на наш погляд, є питання локалізації місця битви. Автори підручників або взагалі не конкретизують його, або ж називають місцем битви с. Торговицю на річці Синюсі (тепер – Кіровоградська область). Але ж за останнє десятиліття відбулося чимало круглих столів, конференцій (у тому числі – міжнародних) на яких дискутувалося питання локалізації місця битви (1, с. 42). Думки науковців розділилися, але переважна більшість сьогодні схиляється до того, що битва відбулася на берегах річки Синя Вода (Снивода) на Західному Поділлі [2, с. 261]. Ця версія достатньо аргументована і має право на життя, рівно як і на те, аби бути донесеною до широкого загалу та на сторінки підручників.

Підручники оновлюються щоп'ять років. У них повинні вноситися науково обґрунтовані зміни, що відповідають вимогам часу. Чому ж учні загальноосвітніх шкіл сьогодні послуговуються підручниками 2003 року випуску з доволі сум-

нівним трактуванням окремих історичних подій та їх наслідків? Питання адресуємо Міністерству освіти і науки.

Чи має можливість учитель історії в даних умовах більш ґрунтовно вивчити питання битви на Синій Воді?

Безперечно, креативно мислячий учитель може здійснити розподіл годин на вивчення тем на власний розсуд. Таке право йому дає Міністерство освіти. Новітню інформацію про битву та місце її локалізації він може знайти в Інтернет-мережі [8], матеріалах наукових конференцій за 2012-ий рік, коли відзначалася 650-а річниця битви. На допомогу вчителям історії та літератури видано методичний посібник, де вміщено розробки уроків про перебіг та історичне значення битви [3].

Останні п'ять років тема битви на Синій Воді стала обов'язковою на тестах Зовнішнього незалежного оцінювання з історії України. Цей факт зобов'язує розробників підручників та вчителів зосередити увагу на вивченні цього питання.

Міністерством освіти і науки України рекомендовано факультативний курс з історії рідного краю та курс за вибором [6], але в жодному із них немає згадки про битву на Синій Воді. Необхідно внести зміни в програми згаданих курсів, з метою обов'язкового вивчення битви на Синій Воді. Бо значення її не можна переоцінити. Поки що ми не спромоглися правдиво і повно донести його до молодого покоління.

Джерела та література:

1. *Гальчак Сергій, Лисенко Олександр*. Вітчизняна та зарубіжна історіографія щодо місця Синьоводської битви / Сергій Гальчак, Олександр Лисенко // Матеріали міжнародної наукової конференції. – Вінниця, 2012.

2. *Дорош Микола*. Битва на Синій Воді 1362 року: історична реальність / Микола Дорош. – Вінниця, 2012.

3. *Дорош Микола, Степанюк Віра*. Битва на Синій Воді 1362 року в контексті історії Вінниччини: навчально-методичний посібник на

допомогу вчителю історії та української літератури / Микола Дорош, Віра Степанюк. – Вінниця, 2012.

4. *Лех Роман, Темірова Надія*. Підручник історії України для 7 класу / Роман Лех, Надія Темірова. – Київ, 2003.

5. *Оснач Сергій*. Мовна складова гібридної війни / Сергій Оснач // *Карпенко Вадим, Ткачук Руслан*. Інформаційна безпека країни в контексті українсько-російського конфлікту / Вадим Карпенко, Руслан Ткачук. – Київ, 2017.

6. Програма факультативного курсу з історії рідного краю // Електронний ресурс: <http://www.mon.gov.ua>.

7. *Соколюк Сергій*. Синьоводська битва та її значення в контексті воєнної історії України / Сергій Соколюк // Матеріали міжнародної наукової конференції. – Вінниця, 2012.

8 Електронний ресурс: <http://www.belscarb.by/viewtopic.php?f=48&t=1469>.

КНЯЗІ ОСТРОЗЬКІ – НАЩАДКИ РАТНОЇ СЛАВИ СИНЬОЇ ВОДИ

У статті розглядається внесок давнього волинського княжого роду Острозьких у соціально-економічний розвиток Східного Поділля (нинішня Вінниччина) та вшанування їхньої пам'яті сучасними мешканцями Вінницької області.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, Волинь, князь, Костянтин Іванович Острозький, Костянтин Костянтинович Острозький, Східне Поділля.

Однією із найвидатніших постатей у вітчизняній історії був князь Костянтин Іванович Острозький (1460 – 1530) – військовий і державний діяч Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського, брацлавський і вінницький намісник (1497 – 1500, 1507 – 1516, 1518 – 1530), луцький староста, маршалок Волинської землі (1507 – 1522), віленський каштелян (1511 – 1522), троцький воєвода (1532 – 1530), перший гетьман Великого князівства Литовського (1497 – 1500, 1507 – 1530) [10, с. 307].

На думку сучасного історика Д. С. Ліщука, найпереконливішу гіпотезу про походження роду Острозьких свого часу обґрунтував Михайло Максимович. Свої докази він будував на списку імен, які викарбувані на надгробному пам'ятнику Костянтину Івановичу Острозькому в Печерській лаврі у Києві.

Першою документально засвідченою особою з роду Острозьких є Данило з Острога, згадуваний в архівних матеріалах за 1340 рік. Це підтверджується документами, які одержав його син Федір Данилович. Як видно із королівського привілею, виданого В. Ягайлом для Ф. Острозького у 1386 р., його батько отримав Острог із рук Любарта (князь Любарт

Гедимінович князував на Волині у 1342 – 1384 рр.). Документ чітко називає Федора Острозького і його нащадків князями. Власником більшості земельних володінь після Федора Даниловича став його син Василь. Він зміцнює свої володіння, зокрема розширює і укріплює замки в Дубно, Заславлі, Острозі та інших містах. Його сини поділили рід, давши початок двом родовим гілкам: перший від Івана – князі Острозькі; другий від Юрія – князі Заславські.

Князь Іван одружився із княжною Бельською, завдяки чому нажив для своєї родини багато нових міст і сіл. Усі свої маєтки він залишив синам – Михайлові та Костянтиніві (батько Костянтина-Василя Острозького). Михайло-Луцький староста і маршалок Волинської землі – помер бездітним на початку XVI ст.

Князь Костянтин Іванович Острозький був одним із найбагатших магнатів Литовсько-Руської держави. Він став відомий як непереможний воєначальник у багатьох битвах проти татар та московського війська. За свої військові заслуги отримує прізвисько Сципіона Руського.

У битві 1500 року під Ведрошою з московськими військами Костянтин Іванович потрапляє у полон, в якому перебуває декілька років. Після успішної втечі з полону і прибуття на рідну землю був знову втягнутий у вир битв із ворогами. Спільно з Остафієм Дашковичем у 1513 – 1514 роках у військових діях проти Московської держави завершили здобуття Смоленська і навколишніх земель. У наступні роки за перемоги в боях проти татар (заслуговує уваги перемога 1527 р. на річці Ольшаниця) він отримав від короля Сигізмунда Старого нові володіння на Поділлі та Волині. На честь перемоги під Оршею побудував у Вільно два православні храми. Був двічі одружений. Вперше – з Тетяною Гольшанською, вдруге – з Олександрєю Слуцькою. Від першого шлюбу мав сина Іллю, у другому – дочку Софію та сина Василя, який на честь батька носив ще і його ім'я [6, с. 11 – 12].

Окрім цього, у літературі кінця XVI – початку XVII ст. княжий рід Острозьких проголошується прямим нащадком могутніх князів києво-руської доби. Зокрема, «паростю Великого Володимира, який Руську землю охрестив», називає Костянтина Острозького Іпатій Потій 1598 року. Про споріднення Острозьких із Володимиром Святим і Данилом Галицьким нагадує у «Палинодії» Захарія Копистенський, а Герасим Смотрицький у прикінцевому вірші з передмови до Острозької Біблії наголошує не тільки кровну, а й духовну спадкоємність, вишиковуючи християнські чесноти княжого дому в один логічний ряд:

Владимер бо свой народ крещенієм
просвітил,
Константин же б[ого]розумія писанєм
освітил... [10, с. 84].

Сучасники також порівнювали князя К. Острозького зі стратегами античності: за своє життя він провів 35 битв, з яких програв лише дві (чи не найгучнішою з його битв була перемога 15-тисячного русько-литовського війська під Оршею 8 вересня 1514 року над 80-тисячним московським військом) [10, с. 95]. До речі, основою війська К. Острозького були частини з українських, білоруських, литовських та польських земель. Майже половина припадала на «коронне» військо, тобто Королівство Польське. Крім етнічних поляків, було чимало українців (галичан, волинян, холмщаків, подолян та вояків з Київщини). Було також небагато литовських татар, найманців з Лівонії, Німеччини та Угорщини. Відмінною рисою найманців було застосування ними вогнепальної зброї. У війську пропорційно були представлені піхота, важка й легка кавалерія, артилерія [7, с. 19].

Напередодні вирішального бою московський воевода князь Іван Челяднін розташував свої сили за звичним порядком у вигляді ромба: передова сторожа, полки правої та лівої руки, у центрі – «великий полк», а позаду – тилова сторожа.

В середині дня 8 вересня Челяднін дав наказ правому полку атакувати. Спочатку, як і очікувалося, московські загони потіснили литовсько-польські бойові порядки. Проте атакувальники не отримали допомоги великого полку. Цим скористався Острозький і контратакував ворога всіма литовськими силами й частиною польських хоругв. Близько полудня Войцех Самполинський кинув у бій свою легку кінноту проти московського полку правої руки, не даючи йому змоги оточити «литвинів». Однак полки Великого князівства Московського встояли й самі перейшли у наступ, але наштотувалися на другу лінію оборони, котра зупинила ворога. Після жорстокого рукопашного бою правий фланг московського війська був розбитий і вдався до втечі. У цей час на лівому фланзі пішов в атаку полк лівої руки. Тут активно діяли поляки разом з українцями і білорусами. Ніби морські хвилі, тричі піднімалися в наступ воїни лівого крила і врешті-решт змусили ворога відступити.

Відчувши, що настає критичний момент, Острозький вдався до воєнних хитрощів. Умовним сигналом він дав знак імітувати відступ, московська кіннота погналася за «втікачами», прагнучи скинути їх у Дніпро. Проте «втікачі» навели їх на свою засідку. З прибережної гушавини відкрила вогонь артилерійська батарея, а «втікачі» розвернулись і разом з підкріпленням, яке було в засідці, ринули на ворога. Атакуючі зупинилися й скупчилися. Коли ж кілька важких ядер поцілили в задні ряди, почалася паніка, що швидко охопила більшість московського війська і кіннотники в паніці кинулися втікати. За ними ринуло об'єднане військо на чолі з князем К. Острозьким.

Поразки флангів призвели до того, що Челяднін зі своїм полком залишився сам на сам проти всього литовсько-польського війська. Устюзький літопис певну вину за поразку покладає на незгоду між московськими воєначальниками, чим і скористався Костянтин Острозький. Він швидко організував скоординовану атаку з кількох боків. Після запеклого бою

великий полк було оточено й розбито. Вони були притиснуті до болотистої долини річки Кропивни, частково до Дніпра, і їх майже повністю знищили. Під час спроб утечі московські вояки кидалися з крутих берегів і масово гинули. Сама річка була повністю заповнена тілами загиблих. Водночас другий ешелон об'єднаного війська на чолі з Янушем Сверчевським атакою польських гусарів довершив розгром московської армії, хоча погоня за її окремими частинами, що тікали до Смоленська, тривала до ночі. Челяднін разом із декількома воеводами потрапив у полон. Більшість втрат Великого князівства Московського припало на дворянство, яке становило кістяк феодального війська.

В битві при Орші 1514 року яскраво проявився талант полководця Костянтина Острозького. Керуючи об'єднаними військовими формуваннями Великого князівства Литовського і Королівства Польського, він уперше в Центрально-Східній Європі використав тактику взаємодії всіх родів військ – кавалерії, піхоти і артилерії. Саме завдяки військовим перемогам К. Острозького Центрально-Східна Європа зберегла своє європейське обличчя [7, с. 22 – 23].

Чималою була й економічна могутність Острозьких. Уявлення про майновий статус К. Острозького в колі найбагатших людей держави дає опис литовсько-руського війська 1528 року, на який від кожних 8 служб (поземельна одиниця, яка правила за базу оподаткування) підданих власник повинен був виставити одного вершника. За даними опису, князь Костянтин був четвертою заможною особою в країні, бо виставив 426 вершників (від Радзивилів ставилося 621, від Кезгайлів-768, від Гаштольдів-466 коней). Отже, у власності князя Острозького перебувало щонайменше 3408 служб. Виходячи з припущення Валерія Менжинського про те, що служба складалася в середньому з трьох підданських димів-дворів, бачимо, що князеві Костянтину належало десь 10,5 тис. димів або, рахуючи пересічно по 5 – 6 людей на дим, до 60 тис. підданих [10, с. 95].

Значне місце у володіннях Острозьких, найвідомішого князівського роду на Волині, нащадків князів Гедиминовичів-Наримунтовичів, займало також Східне Поділля. Тривалий час тут Острозькі обіймали посаду вінницького і брацлавського намісника – від Костянтина Івановича (1497 – 1500, 1518 – 1530) до його сина Іллі Костянтиновича (1530 – 1539) [10, с. 307]. Племінник Іллі, князь Януш Васильович на землях Вінницького повіту володів після Кошок Зозовом і Плисковом, в Брацлавському – Шпиковом, Рогізною. В 1586 р. він забирає від Рахнівських городища по Русаві і м. Стіна, в 1596 р. від Кошок – Красне, від Красносельських – Тетіїв і Лобачов. Перед 1602 р. від Жабокрицьких він тримає половину їх власності – Торків і Юрківку, в 1603 р. від Друцьких-Горських, спадкоємців Філона Кміти-Чорнобильського, – Пиківську волость із Глинськом. В 1613 р. Острозькі отримують Кам'янку і Подойму. Велика спадщина Острозьких на Волині та Брацлавщині буде розділена між онучками Костянтина: Софія (померла 1622 р.) свій спадок принесе в дім Станіслава Любомирського (Любомирщина – землі Острозьких по Русаві), Анна-Алоїза (померла 1654 р.) – в дім Яна Кароля Ходкевича, а Катерина (померла 1642 р.) – в дім Томаша Замоїського. Вона успадкувала землі від подільського кордону по річці Мурафі: Красне, Шпиків, Стіна (Янгород). У 1622 – 1652 рр. Замоїщину орендував брацлавський підстолий Станіслав Жевуський. Згідно з подимним тарифом за Острозькими залишилися в 1629 р. тільки Пиків з Глинськом, Липовець, Тетіїв, Лобачов, П'ятигори, Чернявка [5, с. 67].

Тим не менше, у другій чверті XVII ст. Острозькі все ще залишалися одними з найбагатших землевласників на Правобережній Україні. Зокрема, у трьох воєводствах Правобережжя їм належало 10174 димів (9,6 % до загальної кількості димів), в тому числі у Волинському воєводстві – 6813 димів, Київському – 1001 та Брацлавському – 2360 [10, арк. 125]. До того ж, Острозькі мали досить значний політичний вплив у тогочасній Речі Посполитій. Так, після смерті короля Сте-

фана Баторія (1576 – 1586) одним із можливих претендентів на польський престол вважали молодшого сина Костянтина Острозького Василя (1526 – 1608), який із середини 1540-х років прибирає собі батькове ім'я – Костянтин. Енріко Спанокйо, секретар варшавського нунція Альберто Болоньєті, підкреслював, що на боці князя дві переваги: по-перше, він є найзаможнішою людиною держави, по-друге, його шанують як чоловіка розумного й достойного (щоправда, як завважає Спанокйо, на заваді стоїть те, що князь Острозький – «русин і вождь схизматиків») [10, с. 77 – 78].

Залишається також додати, що часи життя володимирського старости й маршалка Волинської землі, київського воєводи (1559 – 1608) князя Костянтина Костянтиновича Острозького були не тільки zenітом слави та впливовості роду Острозьких, але й періодом його найбільшої економічної потужності. Протягом останньої третини XVI – початку XVII століття Костянтин та його син Януш інтенсивно скуповують землі на Київщині та Брацлавщині: Вільськ і Колодіїв (1579), Пиків, Красне, Рогізну та ін. (1582), Дідківське (1585), Норинськ (1586), Кухмістровщину (1588) тощо. Вони ж добиваються привілею на пустовщини Рокитну й Ольшаницю над Россю (1591). За обрахунками Збігнева Анусіка, Острозьким у першій чверті XVII століття, окрім волинських латифундій, належало 14 міст і більших поселень з прилеглими селами на Київщині, 8 на Брацлавщині, 4 в Руському воєводстві, 32 населені пункти в Сандомирському, Краківському, Люблінському воєводствах і в Мазовії на території Польщі. Традиційно річний прибуток князя Костянтина оцінюють у 10 млн. золотих, а маєток (лише та частина, яка перейшла до його сина Януша) – у 80 міст і містечок і 2760 сіл. Ці цифри пояснюють, чому князя Костянтина вважали за одного з імовірних претендентів на польський престол [10, с. 96].

У свою чергу, визначний український історик В. Д. Отамановський, автор першого в Україні історико-правового монографічного дослідження міста (стосувалось м. Вінниця),

відзначав значне посилення ролі інституту приватного міщанського землеволодіння на Брацлавщині за часів князя К. Острозького. За Отамановським, цей інститут має виразне урядове визнання, а міщан, що володіли «пасіками» старостинський уряд визнає державцями цих землеволодінь нарівні з державцями земських маєтків-боярами, бо власники «пасік» нарівні з боярами відбували військову службу. Це доводить, між іншим, люстрація Брацлавського замку з 1545 р., яка констатує, що «перед тим, за небіжчика князя Костянтина, бояри, которі свої люди мають, повинні були зо всіми людьми своїми на послугу господарську, коли потреба з'являється, їздити. А міщани, хто пасіки під собою держить, повинні були кожен о дву конь в зброї на послугу господарську становитися. А тепер усе це змішалось не тільки в міщан, але в іншого й боярина на послугу господарську коня немає, і майже так даремно при замку господарським мешкають».

А що кн. К. Острозький був 1491 – 1517 рр. одночасно як брацлавським, так і вінницьким старостою, безперечно подібні ж взаємини мали існувати перед Унією і у Вінниці» [9, с. 205].

Також В. Отамановський зробив спостереження, «що цього часу державці неупривілейованих міст використовують торговельно-промислові права міст та староств головно через місцеві кагальні громади. Без сумніву, не інакше було й на Брацлавщині, куди, видимо, разом з князем К. Острозьким прибули до Вінниці й острозькі євреї. Першу згадку про єврейські торговельно-промислові елементи у Вінниці ми зустрічаємо в писаному у Вінниці листі з 28.XI.1506, яким Масина Шульжич запродає маєток Котенево «євреєві острозькому пану Михелю Шимонковичу, митникові брацлавському й вінницькому, за 50 кіп грошей литовської лічби» [9, с. 258].

Заслуги князів Острозьких у справі розбудови господарства та культури на території Східного Поділля, а також захисту його населення від татарських набігів та засилля католицизму були гідно оцінені нащадками. Зокрема, з нагоди

святкування 300-річчя дому Романових Вінницька міська дума на своєму засіданні 14 грудня 1910 року у складі 27 гласних та у присутності Вінницького міського голови М. В. Оводова прийняла ухвалу про перейменування цілого ряду вулиць та провулків міста. Цій ухвалі передувала тривала кропітка робота громадського комітету, який очолював відомий краєзнавець та археолог, священник І. О. Шипович (до складу комітету також входили директор міської чоловічої гімназії П. А. Адріанов, міський голова М. В. Оводов та гласний О. В. Благовещенський) [3, арк. 128].

Згідно вищезгаданої ухвали, колишня Мала Соборна-Купецька вулиця, що розташовувалась на лівому березі Південного Бугу на Замості, отримала нову назву на честь Костянтина Острозького, «славнейшого захитника русских и православної церкви в XVI в.», як було зазначено у примітці до ухвали думи [3, арк. 130].

Під ухвалою стояли підписи Вінницького міського голови М. В. Оводова, а також гласних М. Броєцького, І. Стефанського, О. Гордзієвського, П. Волощука, М. Міляновського, І. Ільченка, Й. Островського, М. Швеця, О. Плюти, І. Шаповала, І. Шиповича, Т. Куца, П. Гогленкова, М. Закревського, М. Дахновського та ін. [3, арк. 131 – 131 зв.].

На жаль, майже одразу після встановлення в Україні московсько-більшовицького режиму нова влада майже повністю змінила назви вулиць та площ, так чи інакше пов'язаних зі славним історичним минулим українського народу. Так, згідно з наказом № 74 Подільського губвиконкому від 15 грудня 1921 року вулиця Костянтина Острозького стала називатися Червонопрапорною [1].

За часів німецької окупації Вінниці вулиця знову змінює свою назву. Цього разу – на честь великого сина українського народу, провідника українських національно-визвольних змагань 1917 – 1920-х років Симона Петлюри [8].

Лише із відновленням незалежності України 24 серпня 1991 року стало можливим відновити історичну справедли-

вість: повернути вулицям та площам населених місць нашої держави імена справжніх героїв, які боролися за свободу рідного краю та його добробут. Приємно, що в цьому славетному ряду ми знаходимо і прізвище колишнього брацлавського та вінницького старости князя К. Острозького. Так, виконком Вінницької міської Ради народних депутатів своїм рішенням від 25 червня 1992 року за № 316 ухвалив з 1 липня 1992 року повернути вулиці Червонопрапорній її стару назву, – вулиця Острозького [4, арк. 425].

Із сучасної мапи міста випливає, що ця вулиця бере свій початок від вулиці Папаніна (з 2016 року – Євгенія Пікуса), 2 і простягається до вулиці Ширшова, 37. Сучасний дослідник історії вінницьких вулиць А. В. Гудзевич у короткій біографічній довідці стосовно походження назви вулиці Острозького відзначав: «Острозький Костянтин (Василь) Костянтинович (1526 – 1608) – київський воєвода, культурний і освітній діяч. Активно виступав на захист православ'я від засилля уніатів та католицтва. За його ініціативи у м. Острог було створено гурток антиуніатських літераторів і публіцистів, засновано школи у Турові, Володимирі-Волинському. У 1576 р. було засновано греко-слов'янську школу – першу українську школу вищого рівня, яка мала велике значення для поширення освіти серед населення, розвитку педагогічної думки, організації національної школи в Україні. В 1578 р. створюється друкарня І. Федорова на кошти К. Острозького, яка друкує «Буквар», «Хронологію» А. Римші, «Біблію». Діяльність друкарні сприяла розвиткові освіти й культури в Україні» [2, с. 31].

Таким чином, діяльність князів Острозьких мала величезне історичне значення для соціально-економічного та культурного розвитку не лише Східного Поділля, але й для багатьох інших регіонів сучасної України. Пам'ять про уславлену князівську родину по праву зберігається і нині у серцях справжніх українських патріотів.

Джерела та література:

1. Вісти-Известия. – 1921. – 29 грудня.
2. *Гудзевич А. В.* Вулиці Вінниці. Довідник / А. В. Гудзевич. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – 80 с.
3. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). – Ф. Д – 262. – Оп. 1. – Спр. 21.
4. ДАВіО. – Ф. Р – 151. – Оп. 15. – Спр. 3904.
5. *Дорош І.* Землеволодіння української шляхти на Брацлавщині з кінця XIV до середини XVII ст. / Ірина Дорош // Подільська старовина: Наук. зб. – Вінниця, 2003. – С. 65 – 82.
6. *Ліщук Д. С.* Князь К.-В. Острозький. Воєвода. Державний діяч. Просвітител ь / Д. С. Ліщук. – Чернівці, 2011. – 48 с.
7. *Ліщук Д. С.* Князь Костянтин Острозький крізь призму Оршанської битви 1514 року / Д. С. Ліщук // Князі Острозькі в історії Центрально-Східної Європи: минуле і сучасність: Науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Старокостянтинів, 25 – 27 травня 2017 р. – Старокостянтинів: ФОП Бицик Ю. В., 2017. – С. 16 – 24.
8. Нові назви вулиць міста Вінниці // Вінницькі вісті. – 1941. – № 2. – 3 вересня.
9. *Отамановський В. Д.* Вінниця в XIV – XVII століттях: Іст. дослідження / В. Д. Отамановський. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1993. – 464 с.
10. *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2008. – 472 с.

РЕЗОЛЮЦІЯ
міжнародної наукової конференції
«Синьоводська битва 1362 року і утвердження
Коріатовичів на Поділлі –
могутній поштовх до розвитку та
європейської інтеграції краю»
(м. Вінниця, 24 листопада 2017 р.)

Враховуючи важливе історичне та міжнародне значення перемоги українсько-литовсько-білоруського війська у Синьоводській битві, в результаті якої з-під золотоординського іґа було визволено Поділля, та з огляду на її 650-річчя, рекомендувати органам влади, науковим і краєзнавчим інституціям, громадськості Вінниччини та Хмельницького району:

1. Оскільки результати наукових досліджень і пошуків краєзнавців, поглиблений аналіз літописних джерел, вивчення наявної історіографічної спадщини, картографічне й польове обстеження Хмельницького району, дослідження культурних пам'яток, природних об'єктів, фольклору, топоніміки, гідронімів тощо дозволяють вважати найбільш вірогідним, що Синьоводська битва відбулася на пограниччі Волині, Київщини і Поділля на річці Снивода (Синя вода), в районі сіл Уланів (град Синя Вода), Воронівці, Рибчинці, Зозулинці, Білий Рукав та інших, організувати археологічні розкопки на території Хмельницького району з метою остаточної локалізації місця битви.

2. Повести рішучу боротьбу із незаконною діяльністю «чорних археологів», що значно активізувалися в останні роки.

3. Подбати про упорядкування і збереження курганів і могильників, пов'язаних з битвою, включно із заборонаю ро-

зорювання та ведення сільськогосподарських робіт на місцях курганів та могильників у вірогідному районі битви.

4. Продовжити подальшу дослідницьку роботу з метою остаточної локалізації Синьоводської баталії. У разі позитивного результату подбати про створення в Уланові чи інших навколишніх населених пунктах історичного музею, присвяченого вікопомній битві, визволителям Поділля від золотоординського іга.

5. Рекомендувати науково-просвітницькому активу України, Вінниччини долучитися до правдивого висвітлення й популяризації цієї історичної події, яка дала могутній поштовх до розвитку та європейської інтеграції Подільського краю, українських земель.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік Української академії історичних наук, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, голова правління Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник освіти України, Почесний краєзнавець України.

Веремій Анжела Анатоліївна, старший учитель, учитель-методист української мови та літератури Хмельницької ЗОШ I – III ступенів № 2, член Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки журналістів України, член літературно-мистецького об'єднання імені Василя Стуса.

Гальчак Сергій Дмитрович, доктор історичних наук, професор кафедри журналістики, реклами та зв'язків із громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член-кореспондент Української академії історичних наук, член Президії Національної спілки краєзнавців України, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, керівник Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України.

Дорош Микола Никифорович, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців

України, Почесний краєзнавець України, с. Воронівці Хмельницького району Вінницької області.

Завальнюк Костянтин Вікторович, головний спеціаліст відділу інформації Державного архіву Вінницької області, кандидат історичних наук, член НСЖУ, Почесний краєзнавець України.

Зелінський Руслан Мар'янович, краєзнавець, головний спеціаліст з мобілізаційної роботи апарату Літинської районної державної адміністрації.

Ліннік Мікалай, краєвед, адказны сакратар «Громадскага камітэту «Вялікая Літва – гістарычная памяць Беларусі».

Маринич Василь Миколайович, учитель історії Велико-Острожокської загальноосвітньої школи I – III ступенів Хмельницького району, член Національної спілки краєзнавців України.

Паламарчук Василь Миколайович, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, заслужений журналіст України, краєзнавець.

Панасюк Броніслав Якович, професор, доктор економічних наук, академік Національної академії аграрних наук.

Петрук Василь Григорович, доктор технічних наук, професор Вінницького національного технічного університету, Заслужений природоохоронець України.

Тимошенко Владимир Павлович, председатель Исторического Центра имя кн. Ольгерда (Беларусь).

Степанюк Віра Анатоліївна, учитель-методист Пагурецької ЗОШ I – II ступенів Хмельницького району, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

ЗМІСТ

<i>Наталія Лазаренко. Вітальне слово</i>	3
<i>Олександр Крученюк. Бажаю успішної роботи!</i>	4
<i>Вадим Вітковський. Час міфів та вигадок</i> минув... ..	6
<i>Євгеній Буткевич, Зоя Бонсевич. З повагою</i> до історичної пам'яті	8
<i>Микола Дорош. Битва на Синій воді 1362 року –</i> тріумф русько-литовського воїнства	10
<i>Мікалай Ліннік. Князь Карыят і Карыятавічы</i> ў гістарычным пісьменстве Беларусі	40
<i>Сергій Гальчак. На шляху до істини</i>	50
<i>Василь Маринич. До питання локалізації</i> Синьоводської битви	60
<i>Владимир Тимошенко. Княжеская дарственная</i> Грамота Кориатовичей за 1391 год. Кто писал «Слово о Подолии» на коронацию Витовта в 1392 году	64
<i>Микола Дорош. Русько-литовські порти на</i> Витоках Синьої води (Сниводи) – важливий чинник походу князя Ольгерда із Коріатовичами на землі Північного Поділля	68
<i>Микола Дорош. Торговиця-Вениця:</i> витоки і реальність	87
<i>Броніслав Панасюк. Ольгерд на Поділлі</i>	115
<i>Лев Баженов. Столиця Поділля за Коріатовичів</i>	131
<i>Василь Петрук. Історичні та топонімічні</i> передумови заснування села Кропивна Хмільницького району Вінницької області	136
<i>Василь Паламарчук. Занапащена таємниця</i> Сниводи	141

<i>Анжела Веремій. Синьоводська битва в художній літературі</i>	146
<i>Руслан Зелінський. Відображення історичних подій на Синіх Водах у творчості Володимира Рутківського</i>	156
<i>Віра Степанюк. Методичні аспекти вивчення битви на Синій Воді 1362 року</i>	161
<i>Костянтин Завальнюк. Князі Острозькі – нащадки ратної слави Синьої Води</i>	166
Резолюція конференції (проект)	177
Відомості про авторів	179

**Видання здійснене за фінансової підтримки
Хмельницької районної адміністрації
та Хмельницької районної ради**

Наукове видання

**Синьоводська битва 1362 року і утвердження
Коріатовичів на Поділлі – могутній поштовх до розвитку
та європейської інтеграції краю: Матеріали міжнародної
наукової конференції, м. Вінниця, 24 листопада 2017 р.**

Видавець ПП Балюк І. Б.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2524 від 13.06.2006
Здано у виробництво 06.11.2017
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 11,5.
Друк офсетний. Наклад 100 прим. Зам. 102.
Друк ТОВ «Меркьюрі-Поділля»
Тел. / факс: (0432) 52-08-02

